

Običajno-pravne prakse na Vojnoj krajini u 16. stoljeću

Šimunjak, Filip

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:357225>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-03**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST

Filip Šimunjak

Običajno-pravne prakse na Vojnoj krajini u 16. stoljeću

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Nataša Štefanec

Zagreb, listopad 2022.

Zahvale

Ponajviše zahvaljujem mentorici, profesorici dr. sc. Nataši Štefanec, na stručnom vodstvu i konstruktivnim komentarima koji su mi pomogli pri pisanju te na iznimnom poticaju i pomoći pri savladavanju njemačkog gotičkog pisma koje je bilo neophodno za korištenje onovremenih njemačkih izvora koji su bez sumnje podigli kvalitetu rada.

Zahvaljujem i profesorici dr. sc. Zrinki Blažević čija su me predavanja upoznala s mnogobrojnim i raznolikim pristupima u okviru suvremene historiografije i koja su bila povod poticajnim raspravama s kolegama.

Zahvaljujem također roditeljima i obitelji te svim prijateljima – ponajviše Marti Jurković, Karlu Rukavini i Saši Vukoviću – i bližnjima koji su mi bili poticaj i potpora pri pisanju rada, kao i potreban izlaz u trenucima kada sam trebao predah.

Konačno, veliku zahvalu upućujem mnogobrojnim ljudima koje zapravo niti ne poznajem, a koji su nesebično – često anonimno – na raznim internetskim stranicama i društvenim mrežama dijelili knjige i članke koji su mi bili od velike pomoći. Pitanje otvorenog pristupa znanju ostaje do danas jedno od najvažnijih za uspješno obrazovanje. Sa sigurnošću mogu tvrditi da bi moj diplomski rad, studij, kao i cjelokupna težnja znanju neopisivo patili da nije bilo njih i da sam ostao ograničen na neposredno dostupne resurse.

Stara laž: Dulce et decorum est

Pro patria mori.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
1.1. Metodološka i teorijska polazišta.....	3
1.2. Izvori	10
1.3. Dosadašnja istraženost u historiografiji	12
2. Kontekst Vojne krajine u 16. stoljeću i rani primjeri običajno-pravnih praksi.....	14
2.1. Osmanska ekspanzija u Europu u kontekstu Hrvatsko-ugarskog Kraljevstva.....	15
2.2. Začetci habsburške Vojne krajine	24
2.3. Kapetanije na Hrvatskoj i Slavonskoj vojnoj krajini	29
2.4. Migracije – unutarnje i vanjske.....	32
3. Običajno-pravne prakse 16. stoljeća	35
3.1. Otkup, <i>vira krajiška</i> i razmjena zarobljenika	35
Kršćansko-muslimanski odnosi oko zarobljenika do 16. stoljeća	35
Zarobljavanje i podjela plijena	37
Sudbine i mogućnosti zarobljenika.....	38
Mehanizmi i pravila otkupa	42
'Vira krajiška' ili odanost danoj riječi na Vojnoj krajini	49
Razmjena i zamjena zarobljenika	53
Regulacije i zabrane.....	56
Međukršćanski spor oko jednog turskog sužnja	58
'Zapetljana' priča turskih zarobljenika	61
3.2. Pobratimstvo.....	63
3.3. Krajiški dvoboji ili <i>mejdani</i>	65
4. Ljudi svijeta pograničnih utvrda – prostor, mentalitet i okolnosti formiranja prekograničnih praksi.....	69
5. Zaključak	74
6. Dodatci.....	76
7. Bibliografija	91
Izvori	91
Literatura	94

1. Uvod

Osmanska ekspanzija u jugoistočnu Europu nepovratno je utjecala na tijek povijesti ovih prostora te dovela do mnogih promjena. Istražujući te promjene starija historiografija prečesto je naglasak stavljala na države i istaknute ličnosti ili pak, u hrvatskom slučaju, na istraživanje političkog značaja uspostave Vojne krajine za razvoj hrvatske državnosti i identiteta. U tako kalibriranim historiografskim radovima „obični“ su ljudi nekako ostali po strani. Do promjene je došlo tek zadnjih nekoliko desetljeća kada se historiografija sve više počela okretati proučavanju povijesti odozdo, približavajući tako suvremenom čitateljstvu prethodno zanemarivane teme. Jedna od takvih tema jest i problematiziranje međudnosa habsburške i osmanske pogranične populacije tijekom 16. stoljeća na graničnom prostoru Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva.¹

Iako je postmoderna kritika u historiografiju unijela određeni (i opravdani) skepticizam prema mogućnosti spoznavanja prošlosti², ipak se ne može zanemariti da povijesni izvori nešto govore o prošlim ljudima – njihovom vremenu, društvu, sustavima vrijednosti itd. Na temelju tih preživjelih izvora – tj. *tragova prošlosti*, kako ih je nazvao Keith Jenkins³ – možemo dobiti određene uvide u društva prošlosti. I dok dio povjesničara razna narativna djela tumači kroz prizmu osobnih diskursa njihovih autora, izvori korišteni u ovome radu lišeni su takva bremena. Naime, riječ je uglavnom o izvorima – primarno pismima – koji su nastali s ciljem pragmatičnog razrješavanja određenih (teških) životnih situacija u kojima su se našli njihovi protagonisti. Ti izvori nikada nisu bili namijenjeni za javno čitanje i objavljivanje (zbog čega ih rijetko krasi uglađen jezik) te u njima ima malo ili nimalo autorovih stavova – riječ je o kratkim „događajnicama“ u kojima se opisuju razne životne situacije i raspravlja o izlascima iz njih.

¹ Kraljevstva Hrvatske i Slavonije vremenom su se povezala usred ugroze izazvane osmanskim prodorom – isprva zajedničkim banom (od 1476. godine) te kasnije i zajedničkim saborom (od 1558. godine) (Pálffy 2000, 11; Pálosfalvi 2004, 50; Pálffy 2005, 47-61).

U ovom radu pojmovi Hrvatska i Slavonija koriste se u značenju i geografskom opsegu koje su ova kraljevstva imala na prijelazu 15. u 16. stoljeće. Kasnosrednjovjekovna Slavonija obuhvaćala je Varaždinsku, Zagrebačku i Križevačku županiju te donjoslavonske županije Dubicu, Vrbas i Sanu, tj. prostor onoga što danas geografski nazivamo sjeverozapadnom Hrvatskom (više o geografskom opsegu Slavenskog Kraljevstva, kao i složenosti pojma *Slavonija* u: Šimunjak 2020, 43-74 te Bali 2014). Dakle, pojam se ne odnosi na današnju Slavoniju kao prostor savsko-dravskog međuriječja koji počinje otprilike istočno od Moslavačkog gorja, a proteže se do obala Dunava (za taj prostor u radu se koristi naziv Međuriječje). Hrvatsko Kraljevstvo graničilo je na jugu sa Slavonijom na Gvozdu za koji većina povjesničara smatra da je istovjetan s planinom Kapelom (usp. Gunjača 1978, 99-204), na sjeveru sa Svetim Rimskim Carstvom, a prema jugu obuhvaćalo je veći dio današnje Dalmacije. Vidi također kartu 4. u Prilozima rada.

² Svakako je u tom smjeru najdalje otišao Keith Jenkins koji u pitanje dovodi mogućnost spoznavanja prošlosti, tj. naglašava da između historije i prošlosti postoji znatan jaz (usp. Jenkins 2008).

³ Jenkins 2008, 23, 80.

Navedeni izvori svjedoče o teškom suživotu običnih ljudi i krajiških vojnika s obje strane pograničja u 16. stoljeću, na prostoru koji je možda – preuzimajući sintagmu Andreasa Angyala – najbolje promatrati kao jedinstveni *svijet pograničnih utvrda* (njem. *Welt der Grenzfestungen*). Unutar ovog vremenskog i prostornog okvira nastojao sam rekonstruirati određene prekogranične prakse koje se postojale tijekom 16. stoljeća kao oblik interakcije između habsburške i osmanske strane pograničja. Samom rekonstrukcijom ujedno sam nastojao odgovoriti na pitanje javljaju li se već u 16. stoljeću na hrvatsko-slavonskom prostoru prakse za koje znamo da su stoljeće kasnije već dobro „uhodane“ na širem ugarskom pograničju. To nam, prije svega, nudi odgovor na pitanje razvijaju li se te prakse već prilikom prvih kontakata Osmanlija i Habsburgovaca (krajem 15., odnosno početkom 16. stoljeća) ili su rezultat kasnijeg razvoja. Time ovaj rad pruža domaći prilog proučavanju kršćansko-osmanskih prekograničnih komunikacija i suživota tijekom ranoga novog vijeka.

No, kako rad ne bi stao tek na rekonstrukciji praksi, također sam postavio pitanje što nam te prakse govore o onovremenom društvu. Naime, ne postoje prakse bez ljudi, tj. radnje postaju prakse upravo opetovanim ponavljanjem tijekom šireg vremensko-prostornog okvira. Budući da prakse predstavljaju odgovor na određene životne situacije, njihovim posredstvom – zahvaljujući izvorima koji omogućavaju njihovu rekonstrukciju – možemo dobiti i uvid u same situacije koje su dovele do njihova formiranja te, konačno, pokušati rekonstruirati mentalitet, vrijednosti i kulturu društva u kojem ih se prakticiralo.

Stoga se ciljevi ovoga rada mogu sažeti u nekoliko ključnih pitanja – koje se prekogranične prakse, kako i kada javljaju na hrvatskom povijesnom prostoru te zašto se javljaju i što govore o onovremenom društvu? I dok su odgovori na prva tri pitanja jednoznačni, odgovori na druga dva – zašto se javljaju i što nam govore – iziskuju više promišljanja i tek su jedan u nizu doprinosa mnogo široj temi proučavanja kulture te sustava vrijednosti habsburško-osmanskog graničnog prostora tijekom ranoga novog vijeka.

1.1. Metodološka i teorijska polazišta

Kao i svaki historiografski rad, i ovaj započinje određivanjem metodološko-teorijskih polazišta koja predstavljaju neophodan okvir unutar kojega tumačimo i interpretiramo izvore, uzimajući polazišta kao koristan alat za proučavanje društava prošlosti.⁴ Pristup ovoga rada ponajprije se temelji na paradigmi *studija granica* koja je bila i inicijalni poticaj za bavljenje temom suradnje između neprijatelja. Iako se u naslovu rada nalazi Vojna krajina kao primarno ishodište istraživanja, možda je – u kontekstu prekogranične suradnje i razvoja praksi – mnogo bolje koristiti već spomenutu sintagmu slavista Andreasa Angyala *Welt der Grenzfestungen*, tj. *svijet pograničnih utvrda*, koja obuhvaća obje zaraćene strane (osmansku i habsburšku).⁵ Upravo se u konceptu *svijeta pograničnih utvrda* zrcali jedna od ključnih tekovina i temeljnih istraživačkih pretpostavki studija granice. Naime, tijekom ranoga novog vijeka – u hrvatsko-slavonskom slučaju konkretno do vremena Karlovačkog mira 1699. godine – trebamo razmišljati o graničnim zonama ili (po)graničnom prostoru, budući da u većini slučajeva ne postoji jasna linija koja dva prostora dijeli na način na koji danas shvaćamo granice.⁶ Određenu razliku u tom smislu čine jedino granične rijeke kao jasne linije u prostoru, no takvih primjera na promatranom području praktički (ili uopće) nije bilo. Stoga se u ovome radu koristim terminom *pograničje* i sličnim pojmovima koji u sebi zrcale širinu prostora interakcija i sukobljavanja između Osmanlija i Habsburgovaca.⁷

⁴ Suvremena historiografija uvelike je obilježena raspravom o njenom rekonstruktivističkom (tj. povjesničari „iščitavaju“ značenje iz izvora pomoću teorijsko-metodoloških okvira), odnosno konstruktivističkom (tj. povjesničari „upisuju“ značenje u izvore) karakteru. Iako se ne može zanemariti određene konstruktivističke elemente svakog historiografskog istraživanja, ipak ovako definiranim pristupom, djelomično dakako zasnovanim na osobnim stavovima, naginjem rekonstruktivistima.

⁵ Angyal 1961, 228-264.

⁶ Brummett 2009, 31-33; Blažević 2017, 65-66; Andrić 2018, 94; Štefanec 2021, 162, 164-166; Slukan-Altić 2003, 213-221; Ebel 2008, 5-7; Za do danas najbolji pregled šarolike terminologije koju su suvremenici koristili za prostor Vojne krajine tijekom vremena njenog postojanja vidi: Roksandić 2003, 25-50 (posebno 36-47); Više o procesu formiranja ugarsko-osmanskog pograničja krajem 15. st. – s posebnim naglaskom na pregovore između dva kraljevstva te formiranje ranih oblika međudržavnih odnosa – vidi u: Salihović 2019, 83-120.

⁷ U anglofonij terminologiji, na kojoj se – dakako – temelji i hrvatska, postoji distinkcija između pojmova *border* (granica kao jasno povučena linija) i *frontier* (kao nejasno definirana razdjelnica, više regija/prostor/zona nego linija; Rodseth i Parker 2005, 10; Baud i Schendel 1997, 213, 223).

Slika 1. Prikaz pograničja („ničije zemlje“ ili *terra nullius*, plava boja) između Habsburške Monarhije, Mletačke Republike i Osmanskog Carstva 1577/8. godine. Zamišljene granične linije država povučene su principom spajanja najbližih susjednih pograničnih utvrda (crveno – Habsburška Monarhija; zeleno – Osmansko Carstvo; žuto – Mletačka Republika). Karta, dakako, nije potpuno točan prikaz zona utjecaja, već služi kao ilustracija iznesenih tvrdnji kako ne možemo govoriti o jasno povučenim graničnim linijama (linija razgraničenja u Istri prati konvencionalni način prikazivanja granice u atlasima budući da navedeno područje nije bilo u fokusu istraživanja). Udaljenost između linija utvrda bila je najveća u međuriječju Save i Drave gdje je prosječno iznosila oko 35/40 km (uz iznimku osmanskog „klina“ do utvrde Moslavina koja je od Križa bila udaljena oko 14 km). Na prostoru Hrvatske krajine ta je udaljenost u prosjeku bila nešto manja, no i dalje uglavnom svugdje veća od 20 km, uz najmanji razmak u Pounju (izradio: Filip Šimunjak).⁸

⁸ Na temelju habsburških popisa za 1577. godine (Štefanec 2011, 482-484 (Hrvatska krajina) i 489-490 (Slavonska krajina)), habsburških špijunskih popisa osmanskih utvrda (Štefanec 2014b, 214-216 (osmanske utvrde nasuprot Hrvatske krajine) i KA, Alte Feldakten, 1577-13-2, 357r-358r (osmanske utvrde nasuprot Slavonske krajine)) te: Mayhew 2008, 283; Budak 2007, 223; Holjevac i Moaćanin 2007, 180, 183; Vrandečić i Bertoša 2007, 124, 128, 131; Kruhek 1995, 303-324.

O prostoru „ničije zemlje“ u međuriječju Save i Drave te formiranju velike šume Garavice u tom pojasu tijekom 16. i 17. stoljeća detaljnije su pisali Hrvoje Petrić (usp. Petrić 2018, 31-52) i Stanko Andrić (usp. Andrić 2018, 61-117). Tijekom 17. st. na prostoru Slavonije – kao što svjedoči više izvora, primjerice izvještaj Martina Stiera iz sredine stoljeća – postojala je tzv. zasjeka (lat. *indagines*, njem. *Verhack*; ovakav oblik utvrđivanja granice javljao se na prostoru Ugarske i u srednjem vijeku – usp. Klaić 1904, 1-9). Andrić pojašnjava da je riječ o *neprekinutom nizu prepreka od porušenih stabala koji se protezao uzduž branjene granične crte, uglavnom nešto istočnije od graničnih utvrda i stražarnica, kao neka vrsta pred-bedema na ničijoj zemlji* (Ibid. 107). Martin Stier u svojim je izvještajima opisao i najvažniju ulogu zasjeka, kao i smjer njenog pružanja: *Te prepreke počinju na granici prema Koprivnici i Đurđevcu, te se protežu uz Bjelovar do Svibovca na rijeci Česmi i dalje kroz šumu uz drvenu postaju Čazma do Čardaka Katović, gdje počinje prva šumska straža na granici Ivanića. Te drvene prepreke onemogućavaju neprijateljskoj četi neprimjetno, to jest nečujno, prelaženje [granice] zbog zaplitanja u njima, odnosno bez izazivanja stražarske uzbune* (Krmptić 1997, 58). Stier također bilježi da prepreka nema južnije prema Sisku, iako predlaže njihovo podizanje (Ibid. 63); Sličan opis sredinom istog stoljeća daje i osmanski putopisac Evlija Čelebi koji područje velike šume – koja se uzdiže do nebesa – naziva *krčevina Zrinskih* te navodi da se proteže od Drave do Save na *tri dana hoda od sjevera prema jugoistoku* (Čelebi 1967, 241). Prema njemu put koji vodi kroz šumu održavao se barem jednom godišnje te su na više mjesta u zasjeci podignuta vrata kako bi se moglo proći na drugu stranu (Ibid. 141, fusnota 2; Vlašić 2017, 33); Iako nam je poznato da se zasjeka javljaju već u 16. stoljeću (u, primjerice, prijedlogu za reorganizaciju Vojne krajine na saboru u Brucku na Muri iz 1578. (usp. Štefanec 2011, 297, 299) ili zaključcima Hrvatsko-slavonskog sabora iz 1562. godine (usp. Andrić 2018, 72; Šišić 1916, 90)), čini se da tada još nije riječ o razrađenom sustavu obrane koji opisuje Stier (u spomenutom prijedlogu predlaže se samo podizanje zasjeka u okolici Novigrada i Kostajnice, dok u odlukama sabora stoji da se staleži već godinama trude ...oko zatvaranja prijelaza na rijekama i sječe stabala u zapreke na mjestima gdje je to potrebno).

Vojnu krajinu, kao i druga ranonovovjekovna pograničja, nemoguće je promatrati isključivo kao zonu razdvajanja. Naime, dolazeći do još jedne važne pretpostavke *studija granice*, ne smije se zanemariti da je pograničje i zona susreta – neprijatelja, različitih kultura i civilizacija.⁹ Proučavanje granica i njihovog utjecaja prošlo je dug put tijekom posljednjih stotinjak godina¹⁰ te su otvorena mnoga područja istraživanja¹¹, no ovaj rad primarno se fokusira na antropološke aspekte granice – konkretno na iskustvo svakodnevnog (su)života na graničnom prostoru. Kao što su Rodseth i Parker odlično saželi, *pogranična područja razdvajaju ljude i dovode ih u kontakt; čuvaju tradiciju i generiraju inovacije; istovremeno su prostor bezizlaznosti i prostor prilika ... u njima nalazimo dvojake obrasce uključenosti i isključenosti, asimilacije i diferencijacije*¹², tj. riječ je o prostorima suživota i konfrontacije te iznimne društvene dinamike u kojima se odvija intenzivna kulturološka [ali i ekonomska te druga] razmjena.¹³ Dakle, ono što je ključno jest da se posljednjih desetljeća tradicionalno poimanje pograničja kao isključivo prostora razdvajanja mijenjalo¹⁴ kako su povjesničari (i drugi znanstvenici) otkrivali razne

⁹ Norton 2007, 86; Stanić 2017, 122; Grgin 2022, 270; Rodseth i Parker 2005, 12; Hrvatski povijesni prostor dio je jugoistočne Europe koja je, povijesno gledano, bila najstarija europska kontaktna zona, smještena na sjecištu triju civilizacija – mediteranske (zasnovane u grko-rimskoj tradiciji), istočnjačke (nastale objedinjavanjem euroazijskih kultura) i zapadnoeuropske (s jakim njemačkim utjecajem), usp. Blažević 2014b, 741.

¹⁰ Detaljnije o razvoju *studija granica* vidi u: Rodseth i Parker 2005, 3-23; Baud i Schendel 1997, 211-242; Wilson i Donnan 2012, 1-27.

¹¹ Za dobar pregled širokog spektra teorijskih pristupa granicama i pograničjima vidi: Wastl-Walter 2011 (posebno šest tekstova u poglavlju *Theorizing Borders: Conceptual Aspects of Border Studies*, 11-123) te Kolossov 2005, 606-632.

Posebno je popularna i do danas aktualna tema pitanje međuodnosa granice i identiteta kroz ljudsku povijest. Za proučavanje važnosti granica u oblikovanju i održavanju identiteta jedan od ključnih trenutaka bio je objava rada „The Significance of the Frontier in American History“ (1893.) američkog povjesničara Fredericka Jacksona Turnera. Njegova se teorija (eng. *Frontier Thesis*) od tada našla pod opravdanom kritikom prenaplašavanja važnosti Divljeg/Starog zapada, no većini povjesničara ostaje neupitno da je Divlji zapad imao utjecaj (iako upitno koliko ključan) na formiranje američkog identiteta (usp. Turner 1921, 1-38; Dávid i Fodor 2000, XI); Ništa manje važan poticaj proučavanju granica dao je, šezdesetak godina nakon Turnera, i Fredrik Barth. Barth se u svome radu posebno bavio poimanjem granica i njihovim formiranjem, pri tome misleći i na teritorijalne i na „umne“ granice različitih skupina. Došao je do zaključka kako je održavanje stalne dinamike granica, definiranje i redefiniranje skupine u odnosu na druge ključno za održavanje skupine (usp. Barth 1969, 9-39). Pitanjem identiteta na primjeru osmansko-habsburškog pograničja u ranome novom vijeku nedavno se bavila Claire Norton (usp. Norton 2007, 79-101).

Od pristupa koji su posebno zanimljivi za kontekst Vojne krajine, a tiču se pitanja graničnosti, jest i pitanje istraživanja nasilja kod pograničnih društava, kao i institucionalne kontrole toga nasilja (usp. Štefanec 2017, 75-94; Štefanec 2013, 63-83). Konačno, važan i ovome radu tematski blizak iskorak jest i dio opusa radova Catherine Wendy Bracewell, naročito njezina historijsko-antropološka studija o senjskim uskocima (Bracewell 1997).

¹² Rodseth i Parker 2005, 16; Važan iskorak u proučavanju otvorenosti i zatvorenosti granice predstavlja tipologija pograničja Oscara J. Martineza koji, prema otvorenosti, odnosno zatvorenosti, granice definira njena četiri tipa: otuđena granica (*alienated*), koegzistentna (*coexistent*), međuovisna (*interdependent*) i integrirana (*integrated*) (Martinez 1994, 6-10; Blažević 2017, 66); Iako mnogi slučajevi – uključujući i prekogranične običajno-pravne prakse koje problematizira ovaj rad – govore o suradnji i kontaktima između osmanske i habsburške strane Krajine, Dávid i Fodor s pravom zaključuju kako osmansko-habsburšku pograničnu zonu ne smijemo klasificirati kao isključivo otvorenu (Dávid i Fodor 2000, XIX).

¹³ Stanić 2017, 123-124.

¹⁴ Ipak treba istaknuti kako je *istraživački naglasak i dalje usmjeren prema separativnoj funkciji pograničnih prostora, no danas se u jednakoj mjeri analizira ... problematika kulturnih transfere, heterogenosti, tolerancije*

dokaze koji govore o pograničjima kao područjima posredovanja, povezivanja, intenzivne kulturne, ideološke, vjerske, trgovačke i demografske razmjene te prostorima koji se neprestano mijenjaju, pritom – dakako – ne zanemarujući i njihov konfrontacijski karakter.¹⁵ Ovaj paradoks razdvajanja i privlačenja odlično sažima misao *granice razdvajaju ljude (ili skupine ljudi), a razdvajajuće kvalitete granice utječu na ljudsku interakciju*.¹⁶ Konačno važno je istaknuti kako koncept pograničja, odnosno *povijesno oblikovane kontaktne zone prekogranične društvene, ekonomske i kulturne interakcije*, također ističe i vertikalne razlike te interakcije između političkog centra i stanovništva koje živi ili ratuje na pograničju, čemu ću više pažnje posvetiti kasnije.¹⁷ Ovo istraživanje prekograničnih praksi i suradnji na habsburško-osmanskome svijetu *pograničnih utvrda* tako predstavlja tek jednu *studiju slučaja* koja analizira ovaj fenomen te daje prilog jednom od ciljeva proučavanja fenomena graničnosti – komparativnom pristupu pograničjima.¹⁸

Unutar našeg *svijeta pograničnih utvrda* kao kontaktne zone ljudi jedne i druge strane imperijalnih pograničja, u središtu istraživanja našle su se običajno-pravne prakse koje su regulirale njihovu interakciju. Iako historijska prakseologija još uvijek nema potpuno jasno razrađene metodološke okvire¹⁹ – pogotovo u ranonovovjekovnim istraživanjima – zadnjih desetljeća uočavamo sve veću produkciju *radova inspiriranih prakseologijom*²⁰, a u ovu kategoriju bez sumnje potpada i ovaj tekst koji vidi potencijal prakseologije za proučavanje pograničnih društava. Polazišna točka historijske prakseologije jest teza da *su u prošlosti postojali određeni obrasci koje i danas možemo iščitati i koji imaju specifično konstitutivno značenje za prošlost, prošla društva i ljude*.²¹ To nas dovodi i do samih definicija prakse kojih,

te sličnosti i razlika pograničnih društava koje se javljaju kao posljedica međusobne interakcije (Stanić 2017, 122).

¹⁵ Dávid i Fodor 2000, XII.

¹⁶ Tägil 1977, 14 (citirano prema: Baud i Schendel 1997, 216); Blizak ovoj opservaciji je i Martinez koji zaključuje da *granice istovremeno razdvajaju i spajaju, odbijaju i privlače, dijele i integriraju* (Martinez 1994, 25).

¹⁷ Blažević 2017, 65-66.

¹⁸ Kako ističu Rodseth i Parker (2005, 9) upravo *studije slučaja* (eng. *case studies*) predstavljaju temelj studija granica te su potrebna još mnoga pojedinačna istraživanja kako bi se moglo krenuti prema proučavanju granica i pograničja u komparativnim okvirima.

¹⁹ Haasis i Rieske 2015, 22, 24; Prakseologija je svoje pobornike našla u mnogim humanističkim znanostima te poslužila kao polazišna točka za niz radova – od teorijskih rasprava do pragmatičnih primjena. Za razumijevanje mogućnosti i potencijala historijske prakseologije najtemeljitiji – i meni u konačnici najkorisniji – pokazao se rad Lucasa Haasisa i Constantina Rieskea *Historische Praxeologie. Zur Einführung* (usp. Haasis i Rieske 2015, 7-55); Ponešto o praksama i historiografiji vidi u: Blažević 2014a, 67, 88-89 te Blažević 2011, 55-64.

²⁰ Füssel 2015, 29; Primjer jednog takvog rada – tematski bliskog ovome – jest i studija o praksama ranonovovjekovnih diplomata Hillarda von Thiessena (usp. Thiessen 2015, 199-209).

²¹ Haasis i Rieske 2015, 15.

zapravo, ima mnogo²², no manje-više sve u svojoj srži sadrže istu ideju. Prakse je stoga najbolje shvaćati kao *opetovane (svakodnevne) obrasce prošlih ljudskih djelovanja i govora*.²³

Ipak treba istaknuti kako historijska prakseologija ne nudi nove izvore ili nove historiografske istraživačke metode i tehnike, već pruža povjesničaru drugačiji pogled na prošlost kroz prizmu *praksi* kao novog interpretativno-analitičkog koncepta.²⁴ Pritom, dakako, *analiza praksi nije sama sebi svrha* već je riječ o pristupu kojim istraživač nastoji *razraditi velika pitanja, koncepte i fenomene*.²⁵ Promatranje prošlosti kroz tu prizmu otvara mnoštvo potencijala i cijeli spektar istraživačkih pitanja od kojih su mnoga primjenjiva i na naš slučaj – koji su obrasci djelovanja postojali u prošlosti, kako su nastali i kako su funkcionirali? Što je, kako, kada, gdje – i u konačnici zašto – prošla praksa nalagala? Što je potaknulo ljude da iznjedre prakse, tj. što je izvorno dovelo do nastanka praksi i što ih je održavalo? Tko ih je prakticirao?²⁶ Važnost proučavanja praksi u okviru historiografije najbolje je sažeo Arndt Brendecke navodeći kako smo *s njima pronašli jezik za one koji prethodno nisu imali 'glas', koji ne samo da popunjava praznine i propuste u izvorima, već je postao metodološki neophodnim korektivom lingvističkih postulata suvremenika, koji su dosad neprimjereno dominirali našim viđenjem povijesti*.²⁷ Dakle, možemo zaključiti da bez ljudi ne postoje ni prakse²⁸ te stoga izuzete iz svojeg vremenskog, prostornog i kulturnog konteksta one gube svoj smisao – prakseologija stoga u fokus stavlja pitanje *što i zašto ljudi rade*, čime otvara potrebu za objašnjavanjem uočenih radnji.²⁹

Lucas Haasis i Constantin Rieske ponudili su dosad najsmisleniji metodološki okvir za proučavanje praksi te prema njima one prije svega moraju biti **materijalizirane** (moramo imati

²² Schatzki 2001, 11 (*Prakse možemo definirati kao utjelovljene, materijalno posredovane nizove ljudske aktivnosti centralno organizirane oko zajedničkog praktičnog razumijevanja*); Füssel (2015, 23) i Brendecke (2015, 15) izvode slične definicije, oslanjajući se na Schatzkija (...*praksa je 'tipiziran, rutinski i društveno razumljiv skup aktivnosti'*); Barnes 2001, 27 (*Neka prakse budu društveno priznati oblici aktivnosti, koji se odvijaju na temelju onoga što članovi uče od drugih, a koji se mogu izvoditi dobro ili loše, ispravno ili netočno*).

²³ Haasis i Rieske 2015, 16 (...*Praktiken als rekonstruierbare (Alltags-)Muster vergangenen menschlichen Tuns und Sprechens*).

²⁴ Kako ističu Haasis i Rieske (2015, 24) *historijska prakseologija... želi generirati nove impulse i otvoriti nova pitanja za povijesnu znanost kako bi historiografija kroz koncept prakse stekla nove uvide u prošlost*.

²⁵ Füssel 2015, 31.

²⁶ Haasis i Rieske 2015, 23; Barnes 2001, 29-30.

²⁷ Brendecke 2015, 18.

²⁸ Haasis i Rieske 2015, 15; Hillebrandt 2015, 42-43 (vidi općenito nav. dj. za sažeti pregled sociološkog tumačenja praksi); Barnes 2001, 32 (...*ipak ih se [prakse, op.a.] treba generirati u svakoj prilici, od strane dotičnih vršitelja... iako su rutine na razini kolektiva, nisu rutine na individualnoj razini*); Blažević 2011, 59-60.

²⁹ Füssel 2015, 26; Barnes 2001, 25; Arndt Brendecke (2015, 13, 16-17) odlično je sažeo važnost prakseološkog pristupa u okviru historiografije: *u različitim tematskim područjima povijesne znanosti došlo je do tihog, ali snažnog pomaka u preferencijama promatranja tijekom posljednjih nekoliko desetljeća, naime od eksplicitnog prema latentnom, od teksta do izvedbe radnji, od onoga što su se ljudi pretvarali da rade do onoga što su doista radili* [ist.a.], *ukratko, od postulata do praksi*.

dokaz ljudskog prakticanja).³⁰ Pritom najbolje izvore predstavljaju pisma, dnevници i putopisi koji indiciraju historijsku egzistenciju autora.³¹ U okvirima ovoga rada krajiš(nič)ka pisma posebno su važna jer ne samo da govore o praksama, već su i sama nastala upravo **zbog** postojanja praksi. Nadalje, da bi ponašanje bilo okarakterizirano kao praksa ono mora biti **opetovano** – povjesničar *mora prikupiti više izvora kako bi se dokazalo postojanje praksi izvan pojedinačnog slučaja, što ujedno dokazuje zastupljenost prakse van prostornih, vremenskih i društvenih granica.*³² Konačno, kada se utvrdi postojanje praksi, potrebno ih je **povijesno situirati**. Prakse karakterizira njihova suvremena smislenost, logika i svrhovitost te se one *u svojoj povijesnosti pokazuju kao smislen 'medij prošlog društvenog značenja'.*³³ U svojem povijesnom okviru prakse su regulirale ono što je bilo izvedivo ili društveno (ne)prihvatljivo te tako povjesničarima pružaju uvid u prošlost na specifične načine, *određujući ljude i njihove upletenosti u svakodnevni život opremljen određenim značenjem.*³⁴ Nakon ova tri koraka možemo postaviti važna i „velika“ pitanja: što je praksa postizala u onovremenom kontekstu i do kakvih učinaka je obično vodila (*stabilnosti, prilagodbe, učinaka učenja, inovacije, transformacije*)?³⁵

Bez obzira priklonimo li se Haasisu i Rieskeu ili pak nekom drugom pristupu³⁶, u konačnici pred povjesničarem stoji isti izazov – da bi praksa bila praksa (koja nam može nešto reći o društvima prošlosti, a ne izoliran slučaj) moramo potvrditi njeno postojanje (tj. prakticanje) tijekom dužeg vremenskog perioda na nekom prostoru. To, dakako, iziskuje obuhvaćanje širokog spektra izvora te je stoga jedan od najvećih izazova bio prikupiti izvore raznolike provenijencije nastale kroz određeni vremenski period (u ovom slučaju 16. stoljeće).³⁷ Raznolika provenijencija korištenih izvora, kao i potvrde iz kasnijih stoljeća te s ugarskog prostora, omogućili su da nekoliko ključnih odabranih običajno-pravnih praksi doista kategoriziram i proučavam kao *prakse*.

³⁰ Njem. *Materialität*. U historiografiji problem predstavlja činjenica da (barem za ranija razdoblja) nemamo živih aktera koji dokazuju postojanje praksi te se stoga moramo osloniti na izvore – tj. *historiografija ima dokumente koji sugeriraju fizičku uključenost ljudi iz prošlosti* (Haasis i Rieske 2015, 27), a izvori postaju povijesni i prakseološki 'dokumenti' ... koji se odnose na fizičko-materijalnu praksu izvan sebe, s kojom su povezani (Ibid. 29).

³¹ Haasis i Rieske 2015, 28.

³² Njem. *Prozessualität*; Haasis i Rieske 2015, 34.

³³ Njem. *Historizität*; Haasis i Rieske 2015, 38.

³⁴ Haasis i Rieske 2015, 39.

³⁵ Haasis i Rieske 2015, 43.

³⁶ Kao što konstatiraju i sami autori *metodologija trenira istraživački pogled na prošlost kroz specifičnu leću, ali bez determinizma. Iz perspektive, to – da upotrijebimo prikladne riječi Etiennea Wengera – 'nije recept i ne govori vam jednostavno što trebate učiniti. Umjesto toga, funkcionira kao putokaz i pomoć pri određivanju kamo usmjeriti pozornost, pomaže predvidjeti poteškoće i pomoći u rješavanju problema s kojima se susrećemo'* (Ibid. 24).

³⁷ Füssel 2015, 31; Haasis i Rieske 2015, 34.

No, zašto navedene prakse ujedno nazivam i *običajno-pravnima*? Naime, problematizirane prakse jednako tako možemo promatrati i kao običajno pravo što su, uostalom, mnogi povjesničari s pravom i radili³⁸, budući da su obuhvaćale i taj element. Toga su očito bili svjesni i suvremenici koji i sami neke od njih nazivaju *zakon krajiš(č)ki*.³⁹ Osim toga, budući da *zakon krajiški* nikada nije kodificiran, također je bio i običajni. Krajiško običajno pravo, kao i svako običajno pravo, *nastalo je na temelju konsenzusa* (pograničnog) *društva*.⁴⁰ Budući da su ga „donijeli“ sami ljudi, a ne neka viša instanca, ono pruža uvid u društvo i odraz je morala, vrijednosti i kulture ljudi nekog prostora (jednako kao i koncept praksi).⁴¹ Stoga sam se u svojem radu odlučio koristiti terminom *običajno-pravne prakse* budući da odabrane obrasce prošlih ljudskih djelovanja možemo tumačiti i jednako uspješno proučavati na oba načina.

Konačno, neke od odabranih običajno-pravnih praksi možemo analizirati uz pomoć heurističkog modela *humanitas heroica* koji bismo mogli poistovjetiti s crnogorskom frazom „čojstvo i junaštvo“.⁴² Koncept *humanitas heroica* najjednostavnije je objasniti razlamanjem sintagme – s jedne strane *heroica*, tj. junaštvo, predstavlja klasičnu vrlinu osobe koja ratuje protiv neprijatelja, a najbolje ju je shvatiti kao stav obrane sebe od drugih, tj. „braniti sebe od drugih“. S druge strane *humanitas*, tj. čovječnost, predstavlja stav obrane drugih od sebe („braniti druge od sebe“), tj. iskazivanja milosti prema neprijatelju i uvažavanja njegove ljudskosti.⁴³ *Humanitas heroica*

³⁸ Usp. primjerice Stanić 2017, 127; Jurin Starčević 2012, 105; Šarić 2017, 52 (*nepisano pravilo i dogovor ('modus vivendi') među nepomirljivim stranama*); Štefanec 2014a, 89-90 (paralelno koristi *prakse i običajno pravo*); Pálffy 2007, 36 (*customs in the marches (Grenzbräuche)*, tj. *običaji pograničja*).

³⁹ Roksandić 2000, 240; Stanić 2017, 127.

⁴⁰ Robert Pichler (2003, 295), jedan od najvažnijih predstavnika gradačke antropološke škole i stručnjak za običajno pravo, upravo podrijetlo običajnog prava ističe kao važnu razliku u odnosu na današnje pravo – običajno pravo konstruiralo je i održavalo samo društvo, tj. nije ga nametala i provodila država (...*za donošenje obvezujućih odluka u takvim društvima potrebno je stvoriti opći konsenzus unutar zajednice*); Wesel 1997, 47.

⁴¹ *Stoga se kao drugo temeljno obilježje prakse običajnog prava može navesti da pravo u društvima bez razvijene središnje vlasti nije korpus pravila i propisa odvojenih od naroda (koje sastavljaju i kojima upravljaju stručnjaci), već prožima sva područja ljudskog života. Članovi društva sami su odgovorni za bitna pitanja koja se odnose na provođenje pravde. Praksa prožeta takvim legalizmom duboko je ukorijenjena u mislima i postupcima ljudi* (Pichler 2003, 296) *te običajno pravo bogat je izvor za proučavanje društava. Ako se pretpostavi da je ono duboko ukorijenjeno u društvenoj svijesti, tada običajno-pravni skup pravila otkriva mnogo toga o društveno-moralnoj konstituciji društva, kao i o praksama i idejama dotičnih ljudi. Običajno pravo odražava samorazumijevanje ljudi u temeljnim područjima društvenog života, od ekonomske organizacije do zajedničkog života unutar određenih zajednica... Kroz analizu običajnog prava dobivamo dobar pristup osnovnim organizacijskim načelima društva, oblicima vladavine i utvrđenim normama te shvaćanjima pravde* (Ibid. 298).

⁴² Paragraf koji slijedi – uz manje izmjene – preuzet je iz ranijeg rada u kojem sam pomoću heurističkog modela *humanitas heroica* pristupio analizi koncepta junaštva na pograničju na primjeru *Razgovora ugodnog naroda slovinskoga* Andrije Kačića Miošića (usp. Šimunjak 2021b, 159-180; preuzeti dio na str. 162-163). Sam koncept razvio je Gerhard Gesemann (usp. Gesemann 1943, poglavlje „*Humanitas Heroica oder die Überwindung*“, 206-226), a kasnije ga je uspješno na *svijet pograničnih utvrda* (njem. *Welt der Grenzfestungen*) primijenio Andreas Angyal (usp. Angyal 1961, posebno poglavlje „*Volkstümlicher Barock Heroismus*“, 228-264).

⁴³ Takvo slikovito i jednostavno objašnjenje koncepta ponudio je Marko Miljanov Popović, konstatirajući kako je „junaštvo braniti sebe od drugih, a čojstvo je braniti druge od sebe“ (Miljanov Popović 1901; Miljić 2020, 177); Gesemann 1943, 208, 210-211; Kus-Nikolajev 1960, 40-43.

označava karakter pojedinca koji svoje junaštvo ostvaruje tek iskazujući svoju ljudsku narav. Kako bi se postalo herojem, potrebno je prije svega biti čovjekom, tj. heroj mora samome sebi postaviti ograničenja.⁴⁴ Unutar šireg koncepta *humanitas heroica* za proučavanje običajno-pravnih praksi habsburško-osmanskog svijeta pograničnih utvrda posebno je važno istaknuti „herojsko gostoprimstvo“ – *gostoljubivost, odanost danoj riječi, odanost prijateljima i duh junačkog nadmetanja*.⁴⁵ Sama praksa otpusta *na viru* počivala je na odanosti danoj riječi, a u „herojsko gostoprimstvo“ mogli bismo – kao što to čini i Angyal – pribrojati i pobratimstvo, budući da je napuštanje *brata po izboru* smatrano teškom izdajom (čak i kad je pobratim bio neprijatelj).⁴⁶ Ipak, *humanitas heroica* treba shvatiti tek kao heuristički model koji nam pomaže lakše uočiti određene obrasce ponašanja u krajiškome društvu i neke od temeljnih vrijednosti tog društva te je, kao i u slučaju svakoga koncepta, njegovo definiranje podložno promjenama ovisno o pojedinim promatranim slučajevima.

1.2. Izvori

U radu su uz objavljene⁴⁷ konzultirani i do sada neobjavljeni izvori, uglavnom iz *Steiermärkisches Landesarchiva* u Grazu, koje je tijekom arhivskih istraživanja prikupila i skenirala te mi na korištenje ljubazno ustupila prof. dr. sc. Nataša Štefanec.⁴⁸ Korišteni izvori mogu se – redom po njihovoj zastupljenosti – razvrstati u tri kategorije: korespondenciju, pravne spise te memoarsko-putopisne i druge zapise.

Korespondencija je najzastupljenija skupina izvora i, gledano iz historijsko-prakseološke pozicije, posebno vrijedna jer svjedoči o egzistiranju povijesnih osoba koje su sastavljale ta pisma (ili bile njihovi akteri) i čiji zapisi svjedoče o postojanju određenih običajno-pravnih praksi između habsburške i osmanske strane. Korespondenciju možemo podijeliti na *krajiška pisma* – kako nazivam pisma habsburške provenijencije (bilo između raznih habsburških aktera, bilo

⁴⁴ Banović 2015, 160; Arbatsky 1962, 93-97; vidi također i: Miljanov Popović 1901.

⁴⁵ *Gastfreundschaft, Heiligkeit des gegebenen Wortes, Freundestreue, und als sehr wichtiger Faktor: der Geist des heroischen Agon* (Angyal 1961, 235).

⁴⁶ Angyal 1961, 236-237 (Angyal praksu pobratimstva naziva *heroische Männerfreundschaft*).

⁴⁷ Osim zbirki krajišničkih pisama koje spominjem niže u tekstu, posebno bih istaknuo djelo *Monumenta Habsburgica Regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae* (*Habsburški spomenici Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*) koje je u tri sveska izdao Emilij Laszowski te rad „Dopisi između krajiških turskih i hrvatskih častnika“ Franje Račkog (koji se gotovo isključivo bavi periodom 17. stoljeća, no pružio je važan izvor za potvrdu opstojnosti običajno-pravnih praksi; Rački 1879, 76-152 i Rački 1880, 1-41). Sažet pregled procesa otkupa i razmjene u 17. stoljeću, na temelju dokumenata koje je objavio Rački, napisao je Muhsin Rizvić (usp. Rizvić 1976, 227-237).

⁴⁸ Spomenuti izvori pisani su na onovremenom njemačkom pismu (tzv. gotica) i jeziku. Profesorici ujedno upućujem iskrene zahvale na višesatnim konzultacijama i strpljenju koje je pokazala pomažući mi u njihovoj transkripciji.

pisma koja habsburški zapovjednici šalju osmanskoj strani) – te *krajišnička pisma* – kako bosansko-hercegovačka historiografija naziva pisma koja su nastala s osmanske strane.⁴⁹

Krajiška, odnosno krajišnička, pisma odličan su izvor upravo zato što su nastala kao pragmatičan odgovor na važne probleme habsburško-osmanskog *svijeta pograničnih utvrda*. Riječ je o izvorima koji su nastali iz ruke zarobljenika – iako često ne **od ruke** samih zarobljenika, već lokalnih pisara – koji su se našli u poziciji da za svoj spas iz zarobljeništva, posredstvom pisama, žele realizirati neke od praksi koje ovaj rad problematizira. Iako se bosansko-hercegovačka akademska zajednica bavila krajišničkim pismima – te su unazad više godina izdane i dvije važne zbirke⁵⁰ – njihov interes uglavnom je ostao isključivo na jezičnoj analizi, tj. proučavanju pisama kao „nosioca“ između srednjovjekovne i moderne bošnjačke pismenosti⁵¹, dok je izostala historijsko-sadržajna analiza.

Pod pravne spise ubrajam razne dokumente koje su donosili Hrvatsko-slavonski sabor ili Dvorsko ratno vijeće, naputke o postupanju koji su dolazili iz kancelarije habsburškog dvora, ali i druge onovremene zapise koji su nastali pod određenim pravnim okolnostima – primjerice zapisi i troškovnici nastali prilikom popisivanja vrijednosti zarobljenika ili pak troškova njihovog uzdržavanja.

Konačno, treću skupinu – koja je ujedno najmanje zastupljena te uglavnom služi tek za dodatnu kontekstualizaciju ili egzemplifikaciju praksi – čine memoarsko-putopisni zapisi i govori suvremenika, zapisi nastali nakon 16. stoljeća koji se referiraju na događaje ranijih stoljeća te zapisi kojih se dotičem tek sporadično kako bih ukazao na dugotrajnost i kontinuitet praksi etabliranih tijekom 16. stoljeća.

Za kraj treba spomenuti i određeni ograničavajući okvir s kojim sam se susreo. Naime, s jedne strane tu je pandemijski kontekst u kojem je nastajao ovaj diplomski rad, a koji mi je onemogućio fizički rad u arhivima u Grazu i Ljubljani te potencijalno otkrivanje dodatnih izvora. Drugi ograničavajući čimbenik jest činjenica da zbog nepoznavanja osmanskog turskog jezika nisam bio u mogućnosti koristiti dio sačuvanih osmanskih pisama. Spomenuti problem u određenoj je mjeri riješen uključivanjem sačuvanih pisama osmanskih zapovjednika pisanih na slavenskom jeziku bosančicom/ćirilicom, čime je izbjegnuto da rad ovisi samo o izvorima jedne zaraćene

⁴⁹ Nezirović 2004a, 5-6.

⁵⁰ Riječ je o zbirkama *Krajišnička pisma* (usp. Nezirović 2004b) i *Bosanska ćirilična pisma* (usp. Nakaš 2011). Ovim putem zahvaljujem *Bošnjačkoj zajednici kulture „Preporod“* na poklonjenom primjerku *Krajišničkih pisama*, kao i autorici Lejli Nakaš na slanju primjerka njene knjige.

⁵¹ Usp. Nakaš 2014, 161-182.

strane. Ipak, zbog spomenutih jezičnih ograničenja opus korištenih osmanskih izvora ostao je ograničen.

1.3. Dosadašnja istraženost u historiografiji

Spomeni određenih običajno-pravnih praksi javljaju se, doduše u jako sažetom obliku, već u prvoj znanstveno utemeljenoj sintezi hrvatske povijesti, onoj Tadije Smičiklasa izdanoj u dva sveska 1879. i 1882. godine.⁵² U svom pregledu Smičiklas tek ukratko navodi nekoliko crtica o otkupu, pojašnjavajući sudbinu onih koji nisu imali dovoljno novca da odmah plate svoju cijenu.⁵³ Nekoliko spomena otkupa, otpusta na *viru* i krajiških *mejdana* nalazimo i u jednom od najutjecajnijih pregleda, *Povijesti Hrvata* Vjekoslava Klaića.⁵⁴ Međutim i Klaić se – kao i Smičiklas prije njega – u skladu s ondašnjim shvaćanjem historiografije kao pozitivističke znanosti koja djeluje u službi naroda i nacije primarno bavio razvojem hrvatske državnosti i Hrvata kao političkog naroda, tj. političkom poviješću i poviješću velikih i istaknutih ličnosti, zbog čega spomeni praksi ostaju bez detaljnije kontekstualizacije.

Tek će novi historiografski trendovi okretanja od velikih ličnosti prema povijesti svakodnevice, i od političke prema kulturnoj povijesti, potaknuti nove istraživačke impulse koji „obične“ ljude i kulturu pograničja stavljaju u središte istraživanja. Riječ je o trendu koji je u historiografiji vidljiv među generacijama povjesničara koje djeluju zadnjih desetljeća, a u hrvatskom slučaju važan je poticaj takvom obratu bio i međunarodni projekt *Triplex Confinium*. Naime, nije slučajno što uz ovaj projekt vezemo čak tri od nekoliko autora koje smatram posebno važnim istaknuti. Prije svega rad Catherine Wendy Bracewell o pobratimstvu⁵⁵ do danas ostaje referentan i najbolji pregled ove prakse. Autorica se detaljno bavila i senjskim uskocima, posvećujući posebnu pažnju uskočkom kodeksu časti.⁵⁶ Nadalje, Marko Šarić detaljno problematizira fenomen Vlaha i interakcije između vlaških zajednica, kao i njihovu važnost u kontekstu svakodnevnog života Vojne krajine.⁵⁷ Posebno treba istaknuti Natašu Štefanec koja se

⁵² Iako je pregleda hrvatske povijesti bilo i ranije (Šime Ljubić, Ivan K. Tkalčić i Šimun Balenović), pregled Tadije Smičiklasa predstavlja prvi uspješno realizirani projekt pisanja znanstveno utemeljene sinteze.

⁵³ *Ako li rod nebi odmah smogao, poslao bi jamca najbližega od roda mjesto njega* [misli se na zarobljenika koji se ne može otkupiti, op.a.], *a on bi sam s verigami oko vrata – u znak da je sužanj – obilazio oko milostivih ljudi, da mu pomognu odkupiti se od strašnoga robstva ... Ako li pak nije mogao izprositi, morao se vratiti na odredjeni dan u robstvo ili pak još jednoga jamca dovesti... jamac bi rodjak njegov sliedeći dan na kolcu smrt stekao* (Smičiklas 1879, 94-95).

⁵⁴ Klaić 1988, 184, 209, 252-253, 458-459.

⁵⁵ Bracewell 2000, 29-45.

⁵⁶ Bracewell 1997, 155-175.

⁵⁷ Šarić 2007, 181-195; Šarić 2010.

na više mjesta u opusu svojih radova dotiče prekograničnih praksi na Vojnoj krajini⁵⁸ te u recentnije vrijeme Damira Stanića koji se posebno pozabavio pitanjem ambivalentne lojalnosti na pograničju.⁵⁹ Konačno, na kraju ovog kratkog pregleda istraženosti teme, treba spomenuti i mađarskog povjesničara Gézu Pálffyja čija studija *Ransom Slavery along the Ottoman-Hungarian Frontier in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* predstavlja jedan od inicijalnih impulsa koji su utjecali na to da se bavim upravo ovom temom. Riječ je o važnom referentnom djelu koje dokazuje prostornu (ugarsko pograničje) i vremensku (17. stoljeće) opstojnost običajno-pravnih praksi kojima se bavim. Pálffyjeva studija bila je iznimno važna za moje istraživanje jer potvrđuje da uočeni obrasci ponašanja na Hrvatsko-slavonskoj krajini nisu pojedinačni, izolirani slučajevi.⁶⁰

⁵⁸ Štefanec 2001, 52-59; Štefanec 2011, 136-137, 209-211; Štefanec 2013, 63-83; Štefanec 2014a, 87-104.

⁵⁹ Stanić 2017, 121-142; Autor se na više mjesta u svojoj disertaciji o Bihaćkoj kapetaniji dotaknuo i prakse otkupa (Stanić 2020, 187, 189, 256-257, 343, 346).

⁶⁰ Pálffy 2007, 35-83; Zbornik u kojem je izašla ova studija – *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth–Early Eighteenth Centuries)* – također predstavlja jedno od važnih historiografskih dostignuća za istraživanje prekogranične komunikacije između osmanskog i habsburškog pograničja.

2. Kontekst Vojne krajine u 16. stoljeću i rani primjeri običajno-pravnih praksi

Prije prelaska na običajno-pravne prakse potrebno je pružiti kraći pregled razvoja i organizacije Vojne krajine na hrvatskom povijesnom prostoru pri čemu će prvi zadatak biti definirati određene ključne okvire. Riječ je ponajprije o definiranju kontaktne zone između habsburške i osmanske strane. Pritom je poseban naglasak stavljen na Korvinov obrambeni sustav koji korespondira s periodom od nekoliko desetljeća relativnog mira između Ugarskog Kraljevstva i Osmanskog Carstva. Navedeno primirje omogućilo je formiranje prvih dokazivih običajno-pravnih praksi na širem hrvatskom povijesnom prostoru. Drugu važnu etapu čini proces uspostave habsburške Vojne krajine tijekom kojeg se formira kapetanijski sustav obrane i podižu/ojačavaju mnoge pogranične krajiške utvrde koje će postati ključne točke obrane.⁶¹ Kao što i naslov ovog poglavlja otkriva, pri kontekstualizaciji posebno su apostrofirani ključni trenutci ranijeg stoljeća (koje možemo vidjeti kao važne za razvoj kasnijih običajno-pravnih praksi) kao i pojedini najraniji primjeri ugarsko-osmanskih interakcija (ponajprije po pitanju otkupa i razmjene zarobljenika).⁶² Nadalje, ukratko će se pružiti i pregled osmanskih osvajanja na prostoru Hrvatske i Slavonije do kraja 16. stoljeća kako bih pobliže definirao kontaktne zone perioda kojim se u ovome radu bavim.

Posebna pažnja posvećena je ustroju habsburške Vojne krajine s naglaskom na zapovjedni i kapetanijski sustav te sustav financiranja. Smatram da je ove dvije karike ključno apostrofirati zbog prirode običajno-pravnih praksi i korištenih izvora. Naime, budući da su financiranje Hrvatske i Slavonske vojne krajine gotovo u potpunosti preuzeli staleži Unutarnje Austrije (Koruške, Kranjske i Štajerske) u izvorima se često – u kontekstu priča o razmjeni ili otkupu zarobljenika – osim krajiških kapetana i zapovjednika javljaju i istaknuti plemići ovih provincija.

Konačno, na kraju ovog kontekstualnog dijela, kratko ću skrenuti pažnju na prekogranične komunikacije na pograničju te na važnost unutarnjih i vanjskih migracija koje su obilježile ovaj prostor u periodu osmanske ekspanzije u Europu. Jedna od „olakotnih“ okolnosti razvoja običajno-pravnih praksi bila je upravo činjenica da su se na obje zaraćene strane nalazile razne slavenofone populacije. Osim zajedničkog jezika koji je omogućio lakše sporazumijevanje,

⁶¹ S razlogom se pri opisu ovoga pograničnog prostora koristim već više puta spomenutom sintagmom *svijet pograničnih utvrda*. Naime, dok je pogranična zona kontakta bila veoma široka i u mnogočemu nedefinirana, pogranične utvrde predstavljale su jasne točke u prostoru koje su neupitno pripadale jednoj ili drugoj strani (usp. Brummett 2009, 31-33).

⁶² Iz ovog kratkog pregleda isključio sam primjere praksi razmjene i otkupa zarobljenika koje se javljaju i ranije tijekom višestoljetne interakcije kršćana i muslimana te se njima detaljnije bavim u kasnijim poglavljima.

važan čimbenik bilo je i postojanje određenih prekograničnih obiteljskih i prijateljskih veza, posebice među vlaškim populacijama.⁶³

2.1. Osmanska ekspanzija u Europu u kontekstu Hrvatsko-ugarskog Kraljevstva

Iako je otimanje europskih kršćana i trgovanje kršćanskim zarobljenicima među anatolijskim (turskim) kneževima⁶⁴ bilo aktivno već od ranog 14. stoljeća⁶⁵, stalnija osmanska prisutnost na europskom kontinentu započet će tek 1352. godine zaposjedanjem prvog osmanskog uporišta Galipolja koje će ubrzo postati ishodišna točka za njihovu daljnju ekspanziju prema jugoistočnoj Europi. Veće zahvate za obranu Ugarske poduzeo je tek kralj Sigismund Luksemburški (1387.-1437.), naročito nakon potresnog osobnog doživljaja poraza kršćanske vojske kod Nikopolja 1396. godine.⁶⁶ Njegove reforme rezultirale su konsolidacijom obrane – u čemu je svakako pomogao i osmanski *interregnum* između 1402. i 1413. godine – te začetkom i razvojem sustava obrane u dva sloja temeljenog na važnim pograničnim utvrdama.⁶⁷

Međutim, Sigismund nije važan samo zbog svojih reformi. Naime, upravo će početkom njegove vladavine započeti i period osmanskih pljačkaških upada na prostor Hrvatsko-ugarskog Kraljevstva. Prvi takvi upadi zabilježeni su 1390. godine na prostoru Srijema, svega godinu dana nakon što su teški gubici u Bitki na Kosovu polju dotukli srpsku vojsku te tako otvorili put prema Panonskoj nizini.⁶⁸ U narednim godinama ovi su pohodi – u kojima su Osmanlije otimali i ljude i materijalna dobra – postali uobičajena pojava. I uži hrvatski povijesni prostor ubrzo se našao na udaru. Tako se već početkom 15. stoljeća sve češće spominju pljačkaški pohodi, a 1408. godine osmanski pljačkaši po prvi su put zabilježeni i u Kranjskoj, do koje su došli prešavši preko Hrvatskog Kraljevstva.⁶⁹ Među kršćanima odvedenim tijekom prvih godina pohoda –

⁶³ Šarić 2007, 181-195; Šarić 2010.

⁶⁴ Goldstein i Grgin (2008, 452) tako Osmana nazivaju *turskim knezom i poglavarom*. Shodno tome i ove turske države mogli bismo nazvati kneževinama, iako naziv anglofone historiografije – *beyliks* (od tur. *Beylik*), tj. *prostor pod vlašću begova* – puno bolje opisuje ove državne tvorevine.

⁶⁵ Fleet 2004, 38; Tijekom istoga stoljeća započele su i aktivne interakcije oko zarobljenika između europskih kršćana i turskih kneževina (koje će jedna po jedna, sve do sredine 15. stoljeća, ubrzo pasti pod osmansku vlast). Tako je, primjerice, mletački upravitelj Krete Marino Morosini s knezom (begom) Menteše 1331. godine uspio dogovoriti puštanje na slobodu kršćana koje su ondašnji Turci zarobili na Kreti (Fleet 2004, 39-40).

⁶⁶ Szakály 1979, 73-76; Szakály 1982, 142.

⁶⁷ Jedan od ključnih događaja u konsolidaciji obrane predstavljalo je zaposjedanje Beograda temeljem sporazuma u Tati sa srpskim despotom Stefanom Lazarevićem iz 1426. godine. Beograd je po smrti despota Lazarevića 1427. godine prešao u ruke Sigismunda te od tada čini ključnu točku obrane Ugarske. Više o sporazumu i okolnostima potpisivanja te njegovoj važnosti u: Prlender 1991, 23-41

⁶⁸ Csukovits 2007, 3.

⁶⁹ Csukovits 2007, 4.

vjerojatno 1391/2. godine⁷⁰ – bila je i Margit (Margaret) Himfi, kćer istaknutog ugarskog magnata Benedeka Himfija.⁷¹ Margit je nakon zarobljavanja završila kao ropkinja, a ubrzo i žena mletačkog dužnosnika na Kreti s kojim je dobila dvije kćeri. Obitelj ju je tražila godinama te je uspješno locirana tek 1405. godine. Iako je gospodarstvu ponuđena otkupnina, Mlečanin ju je odbio te odlučio Margit pustiti kući bez kompenzacije, čime je ova ugarska plemkinja postala prva poznata osoba koja se nakon osmanskog pohoda izbacila iz zarobljeništva/ropstva.⁷²

Nakon Sigismundove smrti na ugarskom prijestolju zaredalo se nekoliko vladara koji nisu napravili veće pomake u obrani⁷³, iako je sredinom 15. stoljeća osmanska prijetnja za kršćanske države postala veća nego ikada prije. Naime, u ovome periodu Osmanlije su već zakoračili na sam prag Ugarske te u dva navrata, 1440. i 1456. godine, neuspješno opsjedali Beograd.

Istovremeno s osmanskom ugrozom rastao je i broj osmanskih pljačkaških upada i ljudi odvedenih u zarobljeništvo ili ropstvo. Iz prvih nekoliko desetljeća druge polovice 15. stoljeća imamo – ponajviše zahvaljujući sastavljanju dokumentacije (1460.) za kanonizaciju beogradskog branitelja i franjevca Ivana Kapistrana⁷⁴ – i više sačuvanih izvora koji svjedoče o okolnostima zarobljavanja. Kao slikovit primjer može nam poslužiti svjedočanstvo ugarskog plemića Dömötöra Kónya koji je 1460. odveden u zarobljeništvo iz Sajana, sela smještenog otprilike 70 km zapadno od Temišvara. Prema njegovom navodu *stavljani su mu teški okovi* te je za šest zlatnih forinti prodat jednom Dubrovčaninu s kojim je dogovorio otkupninu od 40

⁷⁰ S obzirom da je riječ o prvoj osobi za koju sa sigurnošću znamo da je u zarobljeništvo odvedena s ugarskog prostora, u historiografiji su se javila različita tumačenja o tome kada je točno zarobljena. Mađarski povjesničar Bernát Kumorovitz (Kumorovitz 1983, 942-944) – koji je prvi otkrio izvore – smatrao je da je zarobljena oko 1375. godine. Pál Engel, pozivajući se na izvore koji govore o prvim osmanskim upadima tek nakon 1390., smatra da je odvedena tek 1396. godine. Konačno, Enikő Csukovits u nedavnoj studiji predlaže 1391/2. kao godinu odvođenja u zarobljeništvo (usp. Csukovits 2007, 5; Magina 2017, 71).

⁷¹ Csukovits 2007, 5; Magina 2017, 70.

⁷² Csukovits 2007, 5; Iskustvo zarobljeništva nepovratno je uništilo život ove ugarske plemkinje. Kao što navodi Csukovits, *žene odvedene u takvim okolnostima i koje su postale konkubine smatrale su se sramotom u Ugarskoj. Ako su se na ovaj ili onaj način mogle vratiti u domovinu, svejedno nisu mogle izbjeći ostracizam javnosti. Spomenuti talijanski trgovac [bivši muž, op.a.] i njegova rodbina jedine su osobe koje su održavale kontakte s Margit Himfi i njenim kćerima* (Ibid. 5-6).

⁷³ Jurković 2019, 117; Razdoblje između Sigismundove smrti (1437.) i Korvinova uspona na prijestolje (1458.) obilježilo je potiskivanje kršćanskih snaga prema unutrašnjosti Europe. Iako je erdeljski vojvoda Janoš Hunyadi (poznat kao Sibirjanin Janko) imao određenih uspjeha u ratu protiv Osmanlija, smrt ugarsko-hrvatskog kralja Vladislava i poraz kršćanskih snaga u Bitki kod Varne 1444. godine pokazali su da se omjeri snaga nisu promijenili (Pears 1923, 691-692; Ostrogorski 2006, 336-337.; Dabinović 1990, 259).

⁷⁴ Naime, zarobljeni kršćani često bi se u zarobljenstvu za pomoć okrenuli Bogu te su davali zavjet da će, ako se izbave iz zarobljeništva, posjetiti jednu od lokacija koje sadrže relikvije kršćanskih svetaca ili istaknutih pojedinaca. Među njima posebno je popularan bio i Ivan Kapistran (1386.-1456.), franjevac i branitelj Beograda, pokopan u Iloku, koji je već za života slovio kao veliki kršćanin i ratnik (branitelj vjere), iako će biti kanoniziran tek na prijelazu 17. i 18. stoljeća. Među Kapistranovim čudesima – koja su se počela dokumentirati 1460. godine – uneseno je i 23 zapisa (odnosno 4.6% od svih upisa) koji se tiču njegove svetačke intervencije pri izbjavljanju zarobljenih kršćana (usp. Csukovits 2007, 7-18). Pojedinačne zapise (na latinskom jeziku) čudesa izbjavljanja iz zarobljeništva vidi u: Andrić 1999, 315-327.

forinti. Međutim, gospodar je ubrzo shvatio da može dobiti i veći iznos te je zatražio 110 dukata. Kónya se – očajan znajući da neće moći prikupiti toliki iznos – zavjetovao posjetiti grob Ivana Kapistrana ako se domogne slobode. Molitva mu je na kraju uslišana te se jedan od ondašnjih ljudi sažalio nad njim i pribavio mu ključeve okova. Uspješno se kroz opkope utvrde išuljao iz Smedereva – gdje je bio utamničen – te pješao kilometrima dok se nije domogao Beograda i slobode. Kónyin slučaj posebno je zanimljiv jer govori o složenim odnosima na ugarsko-osmanskom pograničju. Naime, ovog ugarskog plemića od Osmanlija je otkupio Dubrovčanin – dakle kršćanin – te ga je namjeravao prodati za otkupninu i tako zaraditi na njegovoj nesretnoj sudbini.⁷⁵

Sljedeću važnu etapu predstavlja vrijeme vladavine Matije Korvina (1458.-1490.), sina istaknutog protuosmanskog borca i erdeljskog vojvode Janoša Hunyadija, koji je rano shvatio ozbiljnost ugroze i potrebu snažnijeg sustava obrane.⁷⁶ Sredinom 1460-ih, nakon pada Bosne 1463. godine, započeo je period od gotovo 50 godina relativnog mira između Ugarske i Osmanskog Carstva što je Korvin vješto iskoristio. Godine 1469. uspostavljena je prva kapetanija u Senju nakon što je grad, zajedno s Otočcem i Brinjem, oduzet Frankopanima.⁷⁷ Ranije su već na prostoru sjeverne Bosne koja je osvojena u pohodima 1463/4. godine osnovane obrambene teritorijalne jedinice Jajačka i Srebrenička banovina (banati).⁷⁸ Za povijest Hrvatske i Slavonije možda je dugoročno najvažnija bila kraljeva odluka iz 1476. godine o sjedinjenju titula bana Dalmacije i Hrvatske i bana Slavonije u jedinstvenu funkciju.⁷⁹ Reformama su između 1464. i 1476. godine formirane dvije obrambene linije utvrda.⁸⁰ Unatoč svim naporima, ograničeni resursi Kraljevstva, kao i rastuća osmanska opasnost, značili su da će se ratno djelovanje sve više svoditi isključivo na defenzivnu ulogu. Korvinove su reforme stoga za cilj imale stvaranje „tampon zone“ na prostoru susjednih država kako bi se osmanskoj opasnosti

⁷⁵ Csukovits 2007, 10-11; Sličan slučaj – iako u nejasnim okolnostima – dolazi i iz 1398. godine kada je nekog kršćanina Jakova od Turaka otkupio Franko de Baxilio te ga držao zatvorenog u Dubrovniku dok nije pobjegao. Budući da je Jakov bio katolik nije mogao biti preprodan, a vjerojatno nije trebao biti niti uposlen kao rob, pa Budak iznosi mogućnost da ga je Franko možda namjeravao *ponuditi njegovoj obitelji za veći iznos od onoga koji je platio Turcima i tako ostvariti zaradu* (Budak 2021, 205).

⁷⁶ Grgin 2005, 54; Kubinyi 2000, 72.

⁷⁷ Moačanin 2016b, 141; Kaser 1997, 48; Kurelić 2019, 556.

⁷⁸ Holjevac i Moačanin 2007, 12; Szakály 1982, 142; Banovine (ili banati) formirane su na prostoru koji je kralj Korvin uspio preoteti Osmanlijama, a riječ je o administrativno-vojn timer jedinicama čija je zadaća bila pratiti i zaustavljati eventualne osmanske prodore. Srebrenička je banovina pala 1512., a Jajačka 1528. godine, ubrzo po padu Jajca (Jurković 2019, 119).

⁷⁹ Pálffy 2000, 11.; Pálosfalvi 2004, 50.

⁸⁰ Kako navodi Pálffy: *Szörény, Orsova, Szentlászló, Beograd, Zemun, Šabac, Srebernik, Jajce, Knin, Skradin i Klis* (južnija linija) te *Lugos, Karánsebes, Temišvar, Petrovaradin, manje utvrde Srijema, Dubica, Krupa, Bihać i Senj* (sjevernija linija); Pálffy 2000, 12.; Jurković 2019, 119-120; Szakály 1979, 99.

suprotstavilo izvan teritorija Ugarske i Hrvatske.⁸¹ Upravo će ove dvije odlike – defenzivni karakter i stvaranje „tampon zone“ – biti ključna obilježja i habsburške Vojne krajine 16. stoljeća.

Vrijeme Korvinove vladavine bilo je i vrijeme postavljanja temelja običajno-pravnih praksi. Naime, ponajprije treba istaknuti važan presedan prilikom sklapanja ugarsko-osmanskog mira u jesen 1483. godine. Tada je osim petogodišnjeg primirja dogovoreno i da se – kako prenosi Halil İnalçık – *pljačkaške provale s manje od 400 vojnika neće smatrati povodom za rat*.⁸² Navedeni dogovor bio je tako tek prvi (barem za sada poznati) zapis politike „prešutne tolerancije“ manjih pograničnih sukoba (tzv. mali rat) koji će postati obilježje kasnijeg hrvatsko-osmanskog pograničja te tako omogućiti obostrano porobljavanje i pljačkaške upade. Tada, kao i u kasnijim vremenima, vlasti su namjeravale intervenirati isključivo ako bi pogranični sukobi zaprijetili očuvanju mira.⁸³ Dakle, iako su zaraćene strane odlučile da manji sukobi neće biti povod za rat, to nije značilo da takve sukobe – barem otvoreno – podržavaju, kao što to dočarava jedno sultanovo pismo iz 1486/7. godine.⁸⁴ Već 1487/8. godine prvotno petogodišnje primirje produženo je na još pet godina. Iako nam nije sačuvan konačni dokument, na sreću preživio je jedan od završih nacрта te možemo pretpostaviti da klauzule nisu pretjerano mijenjane.⁸⁵ Upravo nam iz ovog nacрта dolazi jedna od najranijih potvrda postojanja tzv. *vjerodajnica* (ili *putnih isprava*, u obliku ovjerenih pisama) koje su izdavale obje zaraćene strane i koje su garantirale nositelju da se može sigurno kretati na neprijateljskom teritoriju.⁸⁶ Primirjem je definirano i tko

⁸¹ Jurković 2019, 119.

⁸² İnalçık 1989, 336.

⁸³ Stein 2009, 458.

⁸⁴ Pismo je upućeno kralju Matiji Korvinu: *Nebrojena pisma pristižu od naših begova pograničnog područja, u kojima se žale na upade vašeg naroda i otimanje velikog broja ljudi i stoke ... Pregledajući ih [tj. prosljeđuje ih Korvinu, op.a.], saznat ćete za štete koje su nam nanijeli vaši ljudi ... Sada sam ponovno poslao naredbu u pogranično područje i naredio strogu zabranu [pljačkaških pohoda, op.a.]. Pronaći ćemo kršitelje mira, kazniti ih i vratiti ukradene stvari. Međutim, i vi morate zabraniti svojim kapetanima i banovima da pljačkaju, morate pronaći i vratiti ljude koji su od nas odvedeni u vaše zarobljeništvo, a krivce kazniti, da nitko ubuduće ovako ne remeti mir* (Hazai 1964, 336-339).

⁸⁵ Hazai 1965, 141-142.

⁸⁶ Iako ću se u poglavlju o razmjeni detaljnije dotaknuti svih aspekata otkupa, ovdje ipak treba nakratko skrenuti pažnju da su *vjerodajnice* bile prisutne u muslimansko-kršćanskim odnosima još od najranijih vremena (barem od 8./9. stoljeća; Friedman 2002, 37), tj. nije riječ o nečemu specifičnom za krajiški prostor, no ovaj najraniji spomen svejedno je važan jer potvrđuje da se praksa izdavanja ovih pisama javlja već i prije 16. stoljeća (za rane prakse muslimansko-kršćanskih odnosa usporedi: Friedman 2002).

Slične *vjerodajnice* javljaju se već veoma rano na hrvatskom povijesnom prostoru. Možda najpoznatiji, iako ne i najraniji, primjer jest slučaj Isa-bega Ishakovića (tada osmanskog upravitelja/namjesnika prostora koji će 1463. godine postati Bosanski sandžak i poznatog osnivača Sarajeva 1461. godine) koji u pismu nastalom u periodu nakon 1454. godine daje *vjerovni list* kojim potvrđuje dubrovačkim trgovcima slobodu kretanja na prostoru carstva (*Milošću Božijom i dozvolom našega gospodina cara Mehmed-bega, ja vojvoda Ese-beg dajem na znanje svima, svakome ko bude u prilici da vidi ovaj naš vjerovni list [ist.a.], kako učinih milost i slobodu dubrovačkim trgovcima, dozvolom velikoga gospodara. Neka im je zajamčena sloboda da idu sa svojom robom u carevu zemlju i neka im ne bude ometanja ni zapreka na putu. Nijednoga zla nijedan čovjek neka im nije voljan*

sve može izdavati ove potvrde – *Ako tko od nas želi ići na ugarsku stranu radi trgovine ili drugih stvari, neka pođe lokalnom [ugarskom, op.a.] graničnom banu s pismom sandžaćkih begova koji se nalaze s druge strane granice. Uz njihovo dopuštenje mogu ići kamo žele. Oni koji odande [iz Ugarske, op.a.] dolaze u moju zemlju trebaju učiniti isto.*⁸⁷

Iako se u dokumentu kao potencijalni nositelji tih pisama spominju samo trgovci i vojni dužnosnici⁸⁸, temeljem drugih izvora možemo zaključiti da su se pisma izdavala i zarobljenicima koji su – kao sakupljači otkupnine – bili slani natrag u svoje matične krajeve. Jedan od ovih izvora posebno je važan jer se izravno veže za hrvatski povijesni prostor – tj. utvrde Bihać, Ripač i Sokol. Riječ je o popisu osmanskih zarobljenika iz tri navedene pogranične utvrde, nastalom 10. svibnja 1492. godine prilikom popisivanja ukupne otplaćene otkupnine kojom su Turci ponovno stekli slobodu.⁸⁹ Iako ću se izvoru detaljnije posvetiti u kasnijem poglavlju, ovdje tek kratko vrijedi skrenuti pažnju na to da su tri pojedinca – Murat, Da(v)ud i Murat – *otišli u Tursku u ime ostalih zarobljenika*⁹⁰ kako bi prikupili otkupninu te možemo pretpostaviti da su i oni sa sobom imali putne isprave koje su im omogućavale kretanje kršćanskom zemljom i prelazak na osmansku stranu.

Relativni mir tijekom Korvinove vladavine ipak nije značio i prestanak osmanske ugroze. Tako je već 1482. godine pao prostor Hercegovine, a ubrzo i veći dio Srebreničke banovine te – po prvi put u povijesti – dolazi i do osvajanja dijelova tadašnjeg hrvatskog teritorija. Osmanske provale na prostor Hrvatskog Kraljevstva tada postaju sve češće, a izostanak snažnijeg vladara nakon Korvinove smrti rezultirao je padom tereta obrane na leđa hrvatsko-slavonskog plemstva.⁹¹ Naime, još od gubitka Dalmacije i njezinih lučkih gradova na Hrvatsku se sve više gledalo kao na periferiju Kraljevstva.⁹² Nedostatak novca za učinkovitu obranu u kombinaciji sa slabom dinastijom doveo je do postepenog približavanja hrvatskog plemstva vladaru susjednih

učiniti, ni musliman ni hrišćanin. Po carevoj zapovijesti trebamo ih zaštititi, njih i njihovo blago i one koji njihove toware nose, bili to ljudi hercegovci, bilo da su ljudi vojvode Vladisava (Nakaš 2011, 68-69).

⁸⁷ Hazai 1965, 144; Zanimljivo je istaknuti kako je dogovoreno i organiziranje određenog oblika „prekogranične“ institucije koja je – barem na prostoru oko Beograda i okolnog Podunavlja – trebala rješavati sporove između zaraćenih strana (kažnjavanje neposlušnih vojnika i zapovjednika, kontroliranje nasilja i briga za očuvanje mira, prevencija osveta, kompenziranje žrtava itd., Salihović 2019, 110). Kao što nacrt primirja navodi *imenovat će se pouzdani časnik u Smederevu s moje [osmanske, op.a.] strane i jedan u Beogradu od strane [ugarskog, op.a.] kralja koji će provjeriti ove stvari, kako bi se spomenuta stvar mogla pravilno riješiti* (Hazai 1965, 144).

⁸⁸ Hazai 1965, 144.

⁸⁹ Nógrády 2007, 27-34.

⁹⁰ Nógrády 2007, 32-34.

⁹¹ Jurković 2019, 126-127.

⁹² Grgin 2005, 55-58.; Raukar 2004, 33 smatra da se plemstvo okreće drugim vladarima već nakon 1493. godine jer se u vrijeme Jagelovića kraljevska *vladarska i zaštitna uloga sve više gasi*.

zemalja⁹³, tj. Ferdinandu Habsburgu, što će na kraju biti jedna od ključnih prijelomnih točaka razvoja Vojne krajine.

U ovom periodu Hrvatsko Kraljevstvo pretrpjelo je najveći i odlučujući poraz u bitki na Krbavskom polju 9. rujna 1493. godine. Ostavljajući po strani važnost poraza za teritorijalni uzmak Kraljevstva, bitka je važna jer uz nju vežemo i jedan od najranijih spomena otkupa na danu riječ (ili *viru*). Prema zapisima onovremenog dubrovačkog benediktinca i kroničara Ludovika Crijevića Tuberona (1458.-1527.) Osmanlije su nekoliko dana nakon pobjede krenuli u pljačkaški pohod – vjerojatno uvjereni da nakon poraza hrvatske vojske i smrti bana Emerika Derenčina neće naići na veći otpor. Međutim, *nisu bili iste sreće* te je dio Osmanlija pao u zarobljeništvo, a među njima Halil i Mehmed čiji je čin postao *pamćenja vrijedan* i kršćanima ostao *na divljenje, i ujedno na pamćenje*.⁹⁴ Budući da se iz Tuberonova sažetog opisa malo toga može izuzeti, a da se pritom ne izgubi važan dio priče, ovdje ga prenosim u cijelosti:

*Neki je dubrovački trgovac slučajno trgovao ondje gdje su oni bili držani u lancima, te se sažalio nad njihovom sudbinom. Naime, smatram da su i Turci ljudi i da ih se ne smije prezirati. Pa kad ga oni svojim obećanjima nagovore, otkupi ih od gospodara za nemalu svotu novca, te ih odvede sa sobom u Dubrovnik. No, ondje oni ne pronađu novca da trgovcu namire trošak, pa ga **zatraže da ih pusti k svojim, pod prisegom tvrdeći da će donijeti novac do određenoga roka** [ist.a.]. Pruže, dakle, desnice, kao osobit zalog zadane riječi, te odu kući. Da nisam ovo na svoje oči vidio, možda ne bih povjerovao onomu koji mi to priča. No, **Turci su se na ugovoreni dan vratili** [ist.a.], i ne samo da su isplatili novac koji su bili dužni, nego su trgovca još obilno nagradili. Pritom se jedan od njih, koji nije bio u mogućnosti platiti čitav iznos, da ne bi iznevjerio zadanu riječ, od svoje volje dao u ropstvo trgovcu, dok mu ne isplati sav novac. Toliko se kod onih barbara, kojima je inače svaka ljudskost bila potpuno strana, **cijenilo poštovanje zadane riječi i prisege** [ist.a].⁹⁵*

Nakon Krbavske bitke osmanska ugroza postala je veća nego ikada prije. Hrvatski humanisti, istaknuti plemići i crkveni velikodostojnici aktivno su agitirali pred papama i europskim plemstvom pozivajući ih u pomoć Hrvatskoj i Slavoniji.⁹⁶ Jedan od govora – onaj modruškog biskupa Šimuna Kožičića Benje – održan pred papom Leonom X. 1516. godine proziva inertnost

⁹³ Grgin 2022, 269; Szakály 1979, 102.

⁹⁴ Tuberon 2001, 98.

⁹⁵ Tuberon 2001, 99.

⁹⁶ Za govore hrvatskih humanista pred papama vidi: Vuković 2021, 121-144.

Crkve te zorno opisuje težinu situacije u hrvatskim krajevima, pritom donoseći jedan od ranih spomena otkupa zarobljenih kršćana (u ovom slučaju četvorice dječaka):

A zlato koje crkva treba da ima za otkup zarobljenika da ne padnu u vlast neprijatelja kakvu svrhu ima pri svetom obredu, ako se oskvrnjuju hramovi, pljačkaju posvećena mjesta, obeščašćuju djevice, kaljaju božja svetišta ... Dva dječaka (tako vam svemogućega Boga) iz nedavnog modruškog plijena otkupljena su od Turaka za ciglih 6 vagana zobi, treći dječak za jedan vagan, a četvrti za pogaču tako da smo vrlo malim dijelom zlata ili srebra, koje čuvamo pretjeranom brižljivošću, mogli ne samo otkupiti čitav onaj plijen nego i spriječiti da budu zarobljeni [ist.a.]... Naposljetku bez ikakvog osjećaja krivnje otvoreno ću reći još i ovo: bojim se, sveti Oče, da oni naši siromašni zemljaci zbog oskudice, neimaštine i očaja ne budu prisiljeni da ratuju zajedno s Turcima i da pljačkaju ostale kršćane. Tko bude krivac tome neka položi račun pred svemogućim Bogom. To sam vam ipak – ako sada niste skloni da mi vjerujete – kazao zato da se, kad do toga dođe, sjetite da sam vam to najavio.⁹⁷

Do 1520-ih godina, kada su krenule nove osmanske ofenzive pod vodstvom sultana Sulejmana, Korvinov je sustav bio zapušten pod Jagelovićima, a između 1513. i 1529. godine dolazi i do sloma, tj. pada niza važnih pograničnih utvrda – Šapca, Zemuna i Beograda (1521.), Knina i Skradina (1522.), Petrovaradina (1526.) te Jajca (1528.).⁹⁸ Padom Beograda otvoren je put prema unutrašnjosti Ugarske što je ubrzo rezultiralo urušavanjem „južne linije“ utvrda. Vapaji Bernardina Frankopana na saboru u Nürnbergu (1522.) na kojem je upozoravao njemačke staleže da [se] i o Tebi radi kad susjedova kuća gori nisu urodili plodom – do kraja 1520-ih godina Osmanlije su osvojili gotovo cijeli prostor županija južne Ugarske uz Dunav i Savu te veliki dio srednjovjekovnog Hrvatskog Kraljevstva.⁹⁹

⁹⁷ Kožičić Benja 1983, 332-333; Od drugih sličnih govora posebno bih istaknuo onaj iz 1522. godine pred papom Hadrijanom VI. (Leonovim nasljednikom) koji je održao Stjepan Brodarić – biskup, povjesničar i diplomat, poznat po svome zapisanom svjedočanstvu Mohačke bitke 1526. godine. U svome govoru Brodarić ističe: *Ali ja vjerujem ipak da je od svega najljepše i daleko nadilazi sva djela ljubavi ona milostinja, kojom se od neprijatelja otkupljuju zarobljeni* [ist.a.] ili se pak mnogo prije osiguraju od opasnosti ropstva, da ne dođu pod vlast neprijatelja. Jer prekrasno kaže sv. Ambrozije, milanski biskup, *da je ures svetinje otkup zarobljenika* [ist.a.]. *I to je, kaže on, doista dragocjeno suđe. Oni su pravi prihodi crkava, koji izbavljaju duše od smrti. Ono je pravo Gospodnje blago, koje djeluje isto kao što je djelovala njegova krv* (Brodarić 1990, 96).

⁹⁸ Szakály 1982, 152-153; Jurković 2019, 127; Iako se u tom razdoblju sustav definitivno raspada, ne smijemo zanemariti pokušaje reorganizacije koje je Ugarska provodila, kao i financijska ograničenja koja su vlast sprječavala u realizaciji konkretnijih rješenja (usp. Kubinyi 2000, 72-104). Kubinyi također donosi važan izvor, tj. popis, koji nam govori o brojčanom stanju ugarske vojske koju je u periodu oko 1511/4. godine plaćala ugarska Kruna. Tako se spominje da je cjelokupni ugarski garnizon imao 7817 vojnika, od čega je na hrvatsko pograničje otpadalo 2457 vojnika – 1657 konjanika i 770 pješaka (Ibid. 74).

⁹⁹ Frankopan 1983, 343; Buczynski 2004, 126; Motiv *susjedove kuće koja gori* čest je u govorima hrvatskih humanista kojima su pozivali Europu u pomoć Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu. Tako, primjerice, Trankvil Andronik Dalmatinac gotovo 20 godina nakon Frankopana (u govoru pred njemačkim staležima 1541. godine) koristi sličan motiv: *...koju ste drugu misao imali, kada ste tako nemarno postupili u vrlo ozbiljnim trenucima*

U ovo vrijeme – kao što je već rečeno – hrvatske staleže slanjem vojske i novčane pomoći u borbi protiv Osmanlija sve više počinje pomagati Ferdinand Habsburg.¹⁰⁰ Ipak treba istaknuti da pomoć nije bila potaknuta vladarevim altruizmom, već „korvinovskom“ pragmatičnošću. Naime, Ferdinand je počeo na prostoru Hrvatske i Slavonije stvarati „tampon zonu“ svojim austrijskim posjedima.¹⁰¹

Smrt kralja Ludovika II. Jagelovića u Mohačkoj bitki 29. kolovoza 1526. godine značila je nove probleme za Hrvatsku i Slavoniju. Naime, osim osmanskih osvajanja ubrzo dolazi i do građanskog rata između pretendenta na krunu sv. Stjepana koji je podijelio cijelo kraljevstvo, uključujući Hrvatsku i Slavoniju. Tako su hrvatski staleži na saboru u Cetingradu (1. siječnja 1527.) za kralja izabrali Ferdinanda Habsburga pozivajući se na njegovu dotadašnju pomoć u ratu s Osmanlijama. Slavonski su pak staleži u Dubravi kod Čazme (6.-8. siječnja 1527.) za kralja priznali Ivana Zapolju, uz ključnu agitacijsku ulogu bana Krste Frankopana i zagrebačkog biskupa Šimuna Erdődyja.¹⁰²

Ferdinand je bio u teškom položaju – morao je organizirati obrambeno pograničje naspram Osmanlija, a zbog građanskog rata nije imao predaha za realizaciju plana. Osmanlije su iskoristile raskol u Ugarskoj te se već 1529. godine Beč našao pod prvom opsadom. Novi pokušaj – koji je zaustavljen otporom Nikole Jurišića kod Kisega¹⁰³ – uslijedio je svega tri godine kasnije. Gotovo istovremeno s Ferdinandovim usponom na prijestolje došlo je i do velike promjene u financiranju obrane. Naime, od tada pa tijekom cijelog 16. stoljeća obranu Hrvatske i Slavonije praktički će u cijelosti plaćati Koruška, Kranjska i Štajerska.¹⁰⁴ Pomoć je, iako je kao takvu domaći ljudi često nisu percipirali, bila slana i u vidu habsburških španjolskih ili njemačkih trupa.¹⁰⁵ Unatoč mnogim izazovima do sporazuma Ferdinanda i Zapolje u Velikom Varadinu

[misli se na izostanak pomoći ugarskim kraljevima, op.a.] *kada je gorio najbliži zid i kad se nasip Njemačke obrušavao* (Trankvil 1983, 233-234). Riječ je, dakako, o referiranju na poznatu Horacijevu izjavu *O tvom se spasenju radi, kada susjedov zid gori, i zanemaren često razbukti se požar svom snagom* (Horacije, *Epistulae*, 1, XVIII).

¹⁰⁰ Pálffy 2021, 97; U međuvremenu su sklopljeni i brakovi između dinastija pa je tako i Ferdinand 1521. godine oženio kraljevu kćer Anu Jagelović.

¹⁰¹ Jurković 2019, 127; Rothenberg 1960, 495.

¹⁰² Više o okolnostima izbora, kao i legitimacijskim i propagandnim oruđima oba pretendenta vidi u: Pálffy 2009b, 38-43 i Margetić 1990, 35-44.

¹⁰³ Klaić 1988, 132-138; Delfiner 2021, 203-208.

¹⁰⁴ Vilfan 1989, 237-255.

¹⁰⁵ Pálffy 2000, 18; Zanimljiva epizoda zabilježena je 1539. godine kada se zagrebački kanonici žalili kralju na ponašanje njegovih trupa: *Odakle se očekivao spas, odande je došla nesreća; naime, oni Španjolci koje je Vaše Veličanstvo poslalo zajedno s nekim ugarskim konjanicima da brane ovo Kraljevstvo tako zatiru naš stalež već petnaest dana i ne prestaju ga zatirati ... Ušli su najprije nasilno i neprijateljski u naše kuće i, dovodeći gotovo tri stotine nekih drolja, izbacili su sramotno naše osobe kao sasvim bezvredne i proste iz kuće i poplijenili sve stvari koje su našli u kući, a naše družine dijelom su odveli, a dijelom oslabljene okrutnim batinama natjerali da služe njima i njihovim droljama ... kmetove dijelom su ubili, dijelom batinom i udarcima oslabili ... stoku ubili, sve vrste*

1538. godine – kojim su se Habsburgovci etablirali kao ugarski kraljevi – uspješno su napravljene konkretniji koraci prema stabilizaciji pogranične zone. Posljedice sukoba započetog 1526. godine ipak će obilježiti cijelo 16. stoljeće tijekom kojeg će Zemlje Krune sv. Stjepana biti „rastrgane“ na tri dijela – ostatke Ugarskog Kraljevstva, prostor osmanske okupacije te prostor Erdelja u vazalnom odnosu prema Osmanlijama.

Hrvatsko-slavonski prostor bio je pod mnogo manjim pritiskom nego prostor užega Ugarskog Kraljevstva (pogotovo nakon pada Budima 1541. i Ostrogon 1543. godine).¹⁰⁶ Naime, prostor Hrvatske i Slavonije sredinom 16. stoljeća postaje tek „sekundarni front“ koji nije bio izložen niti jednoj većoj osmanskoj ofenzivi pod vodstvom samoga sultana ili velikog vezira. Velika osmanska prodiranja usporena su 1550-ih godina, no tek nakon niza poraza i gubitaka prethodnih godina – pada Klisa 1537., Dubice i Jasenovca 1538.¹⁰⁷, koje su ubrzo pratili i pad cijele Moslavine 1544/5.¹⁰⁸ te pad Virovitice i Čazme 1552. godine.¹⁰⁹ Iako je određenih pomicanja bilo i kasnije – svakako je najpoznatiji veliki pad hrvatskog Pounja 1577/8.¹¹⁰ – možemo konstatirati kako se pogranična zona između kršćanskih i muslimanskih snaga na prostoru Hrvatske i Slavonije manje-više konsolidirala oko sredine 16. stoljeća. Do određenih promjena doći će tek krajem stoljeća, tijekom Dugog turskog rata (1591/3.-1606).¹¹¹ Kada se zona sukoba sredinom stoljeća ustalila, Hrvatsko Kraljevstvo bilo je svedeno doista tek na *ostatke ostataka* –

žita, vina i sijena, kojima smo mogli hraniti nas same i vojsku Vašeg Veličanstva, također su pretvorili u pljačku, sasvim beskorisno (Dobronić 1991, 181).

¹⁰⁶ Pálffy 2012, 39.

¹⁰⁷ Kruhek 1984, 220-221.

¹⁰⁸ Đurđev, Grafenauer i Tadić 1959, 412; Andrić 2018, 71.

¹⁰⁹ Osmansko osvajanje Virovitice i Čazme označilo je kraj ekspanzije na prostoru Međuriječja. Nakon osvajanja, prirodna granica zaraćenih strana pomiče se na rijeku Česmu čime je većina stare slavonske Križevačke županije došla pod osmansku vlast. Osmanlije su ipak već 1559. godine razrušili Čazmu te se povukli iz nje čime je *terra nihilus* između zaraćenih strana povećana (Andrić 2018, 71). Utvrdu je početkom 17. st. obnovio i vojskom – uz kraljevu pomoć – zaposjeo zagrebački biskup Šimun Bratulić (Ibid. 84-85).

¹¹⁰ Bosanski sandžakbeg Ferhat-paša pokrenuo je 1573. godine intenzivne napade prema Hrvatskoj krajini te u konačnici – nakon dužeg otpora – 1576. godine padaju Bužim i Cazin, a ubrzo tijekom 1577. i 1578. godine i cijeli prostor Pounja, redom: Kladuša, Šturlić, Ajtić, Peći(grad), Ostrožac, Gvozdansko te Zrin. Pad Pounja bio je težak udarac za Hrvatsko Kraljevstvo, no nije došao neočekivano. Naime, 1577. godine u prijedlozima o preuređenju Krajine raspravljalo se o mogućnosti povlačenja s Une na Glinu (Štefanec 2011, 293).

¹¹¹ Močanin 2019, 278-279; Andrić 2018, 78-89; Od većih pomaka treba istaknuti obnovu utvrde Čazme 1604/5. godine te, doduše par desetljeća kasnije, podizanje novih utvrda u Bjelovaru (stariji srednjovjekovni kaštel napušten je i spaljen 1552.) i Svibovcu 1626. godine. Nakon podizanja ovih utvrda, a do oslobođanja savsko-dravskog međuriječja krajem 17. st., najistočnije utvrde Slavonske vojne krajine bile su (od sjevera prema jugu): Đurđevac, Bjelovar, Svibovec, Čazma, Križ i Nadrašica (Ibid. 88).

U hrvatskoj historiografiji rat se uglavnom naziva Dugim turskim ratom i početak mu se datira velikom bitkom kod Siska 1593. godine. Svjetska historiografija, s druge strane, ratna zbivanja na hrvatskom (i ugarskom) povijesnom prostoru uglavnom naziva Petnaestogodišnjim ratom te ga promatra u kontekstu dužeg sukoba započetog još 1591. godine, uzimajući za početak osmansku kampanju 1591/2. godine koja je rezultirala osvajanjem Bihaća, do tada – uz Karlovac od 1579. godine – najvažnije utvrde Hrvatske krajine.

stjerano u kut svojeg nekadašnjeg prostora, s jugoistočnom granicom u vidu pojasa utvrda uz rijeke Unu i Glinu te planinskog prostora između Bihaća i Senja. Slavonsko Kraljevstvo također se našlo pod velikim pritiskom – doduše uz manje teritorijalne gubitke od Hrvatske. Osmanske snage su do tog razdoblja zauzele praktički cijelo međuriječje Save i Drave te istočno pograničje kraljevstva potisnule na prostor između Đurđevca, rijeke Česme i Siska.

2.2. Začetci habsburške Vojne krajine¹¹²

Začetci habsburške Vojne krajine vidljivi su već u prvim slanjima habsburških vojnika na prostor i u utvrde Hrvatskog Kraljevstva tijekom 1522/3. godine te u sve aktivnijem financiranju obrane kraljevstva „izvana“.¹¹³ Važnu ulogu u formiranju novog sustava obrane tijekom prve polovice 16. stoljeća imali su Nikola Salm (vrhovni zapovjednik cijele habsburške vojske) i Pál Várdai (*locumtenens* i vrhovni prelat kraljevstva).¹¹⁴ Do sredine stoljeća većina utvrda još uvijek je bila u vlasništvu plemića te se pristupilo njihovom potpunom preuzimanju (npr. Siget, Eger, Gyula) ili stavljanju dijela carske vojske u njih (npr. Pápa).¹¹⁵ Ponegdje su podignuta i nova uporišta ili

¹¹² U ovom kratkom ogledu iz fokusa je izostavljen razvoj osmanskog pograničja. Više o tome vidi u nedavnom prijevodu na engleski jezik prve velike monografije o osmanskoj krajini mađarske osmanistice Kláre Hegyi (Hegy 2018). Iako Hegyi zbog manjka izvora iz fokusa istraživanja izostavlja osmansku krajinu nasuprot Hrvatske i Slavonije, tj. fokusira se isključivo na prostor Ugarskog Kraljevstva, njezine spoznaje od presudnog su značaja i za hrvatsku historiografiju jer možemo pretpostaviti da su s ove i one strane Drave postojale mnoge paralele. Najsažetiji pregled pograničja (*serhata*) Osmanskog Carstva na prostoru Bosne nedavno je – sumirajući dosadašnje spoznaje bosansko-hercegovačke historiografije – dala Elma Korić (usp. Korić 2017, 103-120). Vidi također djela osmanista Gábora Ágostona, primjerice: Ágoston 2000, Ágoston 2012, Ágoston 2019. Posebno je vrijedna i nedavna doktorska studija Kornelije Jurin-Starčević koja se bavi osmanskim krajinom u 16. i 17. stoljeću (Jurin-Starčević 2012). Sažeti pregled „turske krajine“ dao je i Nenad Moačanin (Moačanin 2003, 85-91).

Iako se nećemo doticati mletačke krajine, na ovom mjestu svakako upućujem na dvije važne studije koje pomažu boljem razumijevanju krajiškog prostora sva tri imperija. Članak Šime Peričića iz 1989. godine i dalje ostaje dobar pregled (Peričić 1989), a u novije vrijeme temom se bavila i Tea Mayhew, doduše primarno za 17. i 18. stoljeće (Mayhew 2008).

Općenito o razvoju cjelokupne krajine u Ugarskom Kraljevstvu – čega su Hrvatska i Slavonija činile tek dvije karike – vidi radove Géze Pálffyja, posebno: Pálffy 2002, 113-135, Pálffy 2000, 3-69 te Pálffy 2021, 95-123.

¹¹³ Rothenberg 1960, 493-498. Habsburški vojnici djelovali su na prostoru Hrvatskog Kraljevstva na poziv hrvatskog plemstva, ali isto tako njihovu prisutnost omogućila je i suradnja Ferdinanda s Ludovikom Jagelovićem.

¹¹⁴ Iako je austrijsko plemstvo imalo važnu ulogu u formiranju pogranične zone obrane, ipak treba istaknuti da su ugarski i hrvatsko-slavonski plemići uvelike sudjelovali u obrani Krajine, a gotovo da nije bilo plemića koji nije na ovaj ili onaj način sudjelovao u ratnim sukobima. Pojedine obitelji čak su postale slavne zbog svojih podviga i višegeneracijskog obnašanja visokih funkcija na Krajini – primjerice Zrinski, Draškovići i Erdődyji. Stoga moramo odbaciti tvrdnje nekih ranijih povjesničara da je Ugarska postala čisti „satelit“ Habsburgovaca (Pálffy 2009a, 108). Postojala je i određena vertikalna fluidnost te su se pojedinci mogli istaknuti kroz uspješnu karijeru i dosegnuti visoke funkcije. Kao dobar primjer možemo navesti Nikolu Jurišića koji je svoj uspon započeo kao običan vojnik te napredovao do najviših dužnosti u službi kralja Ferdinanda (usp. Delfiner 2021, 181-226; Csergheő 1887, 368-383, 454-470).

¹¹⁵ Pálffy 2009b, 25-26.

su starija dodatno fortificirana, ali je isto tako i dio utvrda koje su smatrane slabima srušen.¹¹⁶ Istovremeno se razvio i sustav obavještanja o dolasku osmanske vojske putem pucnjeva i vatre (*Kreidschuss und Kreidfeuersystem*), a sustav se implementirao i na Hrvatsko-slavonskoj krajini od 1538. godine.¹¹⁷ Okosnicu obrane nosile su velike (glavne) utvrde s više stotina vojnika, oko kojih se nalazilo nekoliko manjih (pomoćnih) utvrda s više desetaka vojnika te, napokon, još manje utvrde s malim brojem vojnika koje su više služile kao stražarnice nego točke otpora.¹¹⁸ Iako su zahvati davali rezultata, ipak je još uvijek nedostajalo centralizirano tijelo koje bi rukovalo cijelim sustavom.

Treba istaknuti kako je na prostoru pograničja bilo i utvrda koje se nisu nalazile pod krajiškom upravom. Jedan takav primjer je utvrda Sisak koju je 1550. (gradnja započela 1544.) godine podigao Zagrebački kaptol. Sisačka utvrda postat će jedna od najvažnijih točaka obrane i ključna

¹¹⁶ Već tijekom 1540-ih godina krajiške su vlasti isticale da su utvrde na hrvatskom prostoru premale, s nedovoljno vojnika, strateški loše pozicionirane i nepogodne za nova oružja i načine ratovanja (Kruhek 1984, 221-223). Ipak, hrvatski staleži žestoko su se odupirali idejama rušenja utvrda. Iako se sveprisutni i energični Ivan Lenković (vrhovni zapovjednik Krajine od 1556. do 1567.) trudio reorganizirati Krajinu i u tom je smjeru predlagao preuzimanje dijela utvrda u kraljeve ruke i rušenje onih koje je smatrao nepotrebnima, nailazio je na stalan otpor hrvatskih staleža (Štefanec 2011, 174). Hrvatski sabor se po posljednji put prije „sjedinenja“ sa slavonskim sastao 17. svibnja 1558. godine u Steničnjaku. Na tom zasjedanju hrvatski su staleži odbili rušenje svake, pa i najmanje utvrde, a odbijeno je i predati Zrin kralju, iako je bilo jasno da Zrinski više nemaju snage braniti Pounje. Plemstvo se pritom pozivalo na nemogućnost opstanka njega samog, kao i naroda, bez utvrda, te isticalo sramotu koju bi doživjelo da bez borbe Osmanlijama preda dio zemlje (Kruhek 1995, 178-179). Ipak, u konačnici je Lenković uspio u naumu da sruši barem dio utvrda budući da je imao potporu staleža Unutarnje Austrije, glavnih financijera Vojne krajine, čime je ujedno postalo jasno tko doista ima posljednju riječ (Štefanec 2011, 291-292; Močanin 2019, 279).

¹¹⁷ Štefanec 2011, 172.

¹¹⁸ Pálffy (2021, 111-112) u svojoj tipologiji fokusiranoj na prostor Ugarske navodi da su najveće utvrde imale od 800 do 1500 vojnika, srednje od 400 do 600, manje 100 do 300 te najmanje – stražarnice i čardaci – svega desetak vojnika. Ipak, kao što krajiški popisi druge polovice 16. st. otkrivaju, najveće utvrde na prostoru Hrvatske i Slavonije brojale su uglavnom između 100 i 200 vojnika (tek su neke, kao primjerice Bihać, imale više od 200). Uzmemo li za primjer 1577. godinu, iz koje imamo sačuvane detaljne popise za Slavonsku i Hrvatsku krajinu, dolazimo do sljedećih podataka:

Na cijeloj Hrvatskoj krajini postojalo je 55 utvrda, što je u usporedbi s ukupnim brojem cjelokupne Krajine (oko 120 utvrda) značilo da samo na Hrvatsku krajinu otpada oko 45 % svih utvrda (broj utvrda cijelog pograničja Ugarskog Kraljevstva vidi u: Pálffy 2009b, 99 te Pálffy 2021, 111). Samo sedam utvrda (12.7 %) imalo je više od 60 vojnika, a tek njih deset između 20 i 40 vojnika (18.2 %). Većina utvrda, njih 38 (69.1 %) imalo je 20 ili manje vojnika, a od njih čak 22 svega deset ili manje vojnika (40 %). Najbolje su opremljene utvrde bile Bihać (sa 126 haramija, 80 njemačkih pješaka i 58 husara te 44 izviđača), Senj (s 220 haramija te još 24 vojnika u utvrdi), Hrastovica (sa 100 haramija i 20 njemačkih pješaka) te Zrin (sa 125 haramija).

Na Slavonskoj je krajini 1577. godine bilo devet utvrda (svega 7.5 % od ukupnog broja duž cijele granice), što je značajno manje nego na hrvatskom dijelu, ali treba napomenuti da je slavonski dio bio i kraći od hrvatskog (oko 100 km naprema 300 km, prema Đurđev, Grafenauer i Tadić 1959, 417). Najviše su vojnika imali Križevci (86 njemačkih pješaka i 5 husara), Koprivnica (45 haramija, 46 njemačkih pješaka i 3 husara) te Đurđevac (55 haramija, 19 njemačkih pješaka i 5 husara). Samo je jedna utvrda (Zrinski Topolovac) imala deset vojnika, dok su se ostale kretale između 20 i 63 vojnika. Iz toga proizlazi da je više od pola utvrda (55 %) imalo više od 50 vojnika.

Tablične prikaze popisa iz 1559., 1564., 1565., 1573., 1576., 1577. i 1578. vidi u: Štefanec 2011, 465-494. Popis iz 1554. godine u: Kruhek 1995, 488. Popis iz 1555. godine u: Lopašić 1885, 215-217. Popis iz 1556. godine u: Hegedić, Jurković, Ostojčić i Šimunjak 2019, 345-375. Popis iz 1572. godine u: Lopašić 1887, 34-37. Svi popisi u tabličnom formatu dostupni su na web-stranici projekta *Bulwark of Europe*: <https://vojnakrajina.ffzg.unizg.hr/krajski-popisi/> (pristup 8. ožujka 2022).

obrambena karika koja je povezivala Hrvatsku i Slavonsku vojnu krajinu, tj. branila posavski prostor između hrvatskih i slavonskih krajiških utvrda.¹¹⁹ Iako su krajiške vlasti u više navrata tražile inkorporiranje Siska u krajiški sustav, zagrebački biskup uspio je zadržati upravu nad utvrdom kroz cijeli promatrani period. Sisačka utvrda tako je – uz nekoliko manjih utvrda (čvrsti kameni samostan u Topuskom te cijeli niz utvrda kao što su Sv. Jakob (na Gazi kod Karlovca), Strelački Brod, Letonović, Degoj, Brest i Drenčina) činila začetak prostora koji će kasnije postati poznat kao Banska krajina.¹²⁰

Tijekom 1550-ih godina sve se više vidio trend imenovanja pojedinaca kao zapovjednika većih regija, a vremenom će se kristalizirati šest krajiških cjelina:

1. Hrvatska krajina
2. Slavonska krajina
3. Kaniška krajina (Ugarska krajina između Drave i Balatona)
4. Győrska krajina (Ugarska krajina između Balatona i Dunava)
5. Krajina rudarskih gradova
6. Gornjougarska krajina.¹²¹

Sredinom stoljeća također postaje jasno da sustav ne može funkcionirati bez snažnije centralizacije te je konačno 1556. godine – iste godine kada padaju važne utvrde Kostajnica i Novi – osnovano Bečko ratno vijeće.¹²² Riječ je o tijelu stručnjaka koje se redovito sastajalo i donosilo vojne odluke u ime vladara pa su njihove odredbe morali slušati i hrvatsko-slavonski banovi i ugarski palatini.¹²³ Riječ je o prvom takvom tijelu u Europi unutar kojega su djelovali razni stručnjaci – za arsenal, za gradnju utvrda, za opskrbu hranom, plaću vojnika itd. Svega godinu dana poslije, već 1557., utemeljen je i poseban ured za gradnju pontonskih mostova preko rijeka, a od 1569. godine i nadležni ured za gradnju utvrda.¹²⁴ Na pograničju su se već od ranije vodili popisi vojnika, a tijelo je vodilo i diplomaciju prema Osmanlijama. Sve to, uz uspostavu

¹¹⁹ Gradnju su poticale i habsburške vlasti raznim privremenim poreznim povlasticama. Ukupna cijena gradnje iznosila je 3.365 forinti i 28 denara (Laszowski 1917, 233-234); Kruhek 1984, 228.

¹²⁰ Kruhek 1984, 230-234.

¹²¹ Pálffy 2012, 44.; Štefanec 2011, 496.

¹²² Pálffy s pravom ističe kako su ozbiljnije reforme mogle započeti tek 1550-ih godina jer prije tog perioda Ferdinand nije imao dovoljno konsolidiranu vlast u Ugarskom Kraljevstvu. Tako je, primjerice, pod njegovim nadzorom ranih 1530-ih bilo tek 7 ili 8 ugarskih županija. Već 1539. godine taj je broj narastao na 28 te napokon između 1546. i 1549. na čak 35. U istom periodu započinje i konkretnija suradnja između Bečkog dvora te ugarskih, hrvatsko-slavonskih i austrijskih staleža (Pálffy 2021, 100, 103).

¹²³ Pálffy 2000, 34.

¹²⁴ Pálffy 2009b, 115.

velikih arsenala (Beč, Graz, Ljubljana, Innsbruck...) ¹²⁵, gradnju utvrda po najnovijim standardima (Győr, Szatmár, Karlovac...), sve veću upotrebu vatrenog oružja, kako topova tako i pušaka, te povećanje broja vojnika u Ugarskom Kraljevstvu argumenti su za tvrdnju da se već od sredine 16. stoljeća u kraljevstvu vide naznake tzv. vojne revolucije koja će svoj vrhunac dosegnuti u drugoj polovici 17. stoljeća. ¹²⁶

Sredinu stoljeća na Hrvatsko-slavonskoj krajini ¹²⁷ obilježio je energični i sveprisutni zapovjednik Ivan Lenković. U njegovo vrijeme, 1558. godine, podignuta je utvrda Nehaj iznad Senja kao važna točka obrane. ¹²⁸ Na Krajini su kao pomoć glavnom zapovjedniku djelovali ratni savjetnik staleža Unutarnje Austrije, *Mustermeister* (zadužen za popise), *Knegszahlmeister* (ratni blagajnik), *Proviandmeister* (zadužen za opskrbu) te, posebno samo za Hrvatsku krajinu, *Leutnant* koji je imao zadatak pomagati glavnom zapovjedniku krajine. ¹²⁹

Do daljnjeg razvoja dolazi tijekom 1569. godine kada je jedinstvena Hrvatsko-slavonska krajina podijeljena na dvije odvojene cjeline – na Hrvatsku (pod Herbartom Auerspergom) i Slavonsku krajinu (pod Veitom von Halleggom). ¹³⁰ Razdoblje primirja od 1568. do 1591. godine omogućilo je konačno formiranje koherentnijeg pograničja. Neke mane su ipak opstale te je tako velik problem bio dualizam vlasti. Naime, s jedne strane postojali su od vlasti imenovani zapovjednici sa zadatkom da upravljaju obranom, a s druge strane bili su plemići, sabor te ban koji su imali pravo glasa na teritoriju Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva i koji se nisu mirili sa smanjivanjem svojeg utjecaja. ¹³¹ Konkretno u slučaju hrvatsko-slavonskog prostora ban je zadržao upravu nad tri županije (Zagrebačka, Varaždinska i Koprivnička), nad svojom vojskom i nad uskim prostorom utvrda između Gline i Save.

Godine 1576. Ugarsko je Kraljevstvo od Erdelja do Jadrana brojilo ukupno 123 utvrde i oko 22 500 vojnika raspoređenih po graničnim utverdama i pograničnim terenskim vojskama. Od 123 utvrde čak su 72 bile na hrvatsko-slavonskom prostoru, ali je na njih otpadalo samo 22 %

¹²⁵ Štefanec 2022, 325. Od većih arsenala na hrvatskom povijesnom prostoru treba istaknuti Karlovac i Varaždin, kao i Bihać do pada krajem stoljeća (Ibid. 330); U nav. dj. vidi također više o razvoju arsenala i uz njih vezanih vojnih dužnosti tijekom 16. stoljeća, kao i općenito o naoružavanju Monarhije u periodu osmanske ugroze.

¹²⁶ Kelenik 2000, 117-159; Pálffy 2009b, 112-117; Géza Pálffy navodi sve ove argumente kao protuargument na tvrdnje nekih vojnih povjesničara, posebno Jeremyja Blacka, koji tvrde da se vojna revolucija (ili općenito promjene u vojnoj tehnologiji) počinje događati tek 1660/70-ih godina.

¹²⁷ Počevši od 1538. pa zaključno s 1568. godinom, funkcije zapovjednika Hrvatske i Slavonske vojne krajine obnašala je ista osoba. Ivan Lenković tu je dužnost vršio u dva navrata – od 1546. do 1553. te od 1556. do 1567. godine (cjeloviti popis zapovjednika vidi u: Pálffy 2009b, 252-253).

¹²⁸ Holjevac i Močanin 2007, 13.

¹²⁹ Pálffy 2000, 29.

¹³⁰ Holjevac i Močanin 2007, 13; Pálffy 2009b, 252-253, navodi 1568. godinu kao početak.

¹³¹ Pálffy 2000, 43.

ukupnih troškova, što jasno govori da je bila riječ uglavnom o manjim utvrdama s manje vojnika. Za usporedbu, Győrska krajina je iste godine s devet utvrda činila 14 % ukupnih izdataka, a Gornjougarska krajina s 13 utvrda čak 32 %.¹³² Možemo zaključiti da i brojevi pokazuju ono što smo prethodno naveli – da je Hrvatsko-slavonska krajina bila tek „sekundarni front“, a da su se veliki pohodi vodili u sjevernijim krajevima (što je i očekivano s obzirom na to da je to bio najlakši put prema Beču).

Stvari su se na Vojnoj krajini počele ozbiljno mijenjati kada je 1577. godine sazvano tzv. Bečko savjetovanje koje je trebalo raspraviti o budućem ustroju pogranične zone. Sudionici savjetovanja poglavito su se bavili ugarskim dijelom ratišta jer je već ranije odlučeno da će se održati poseban sastanak za hrvatsko-slavonski prostor.¹³³ Dogovor je realiziran održavanjem sabora u Brucku na Muri 1578. godine. Zanimljivo je da na njega nisu bili pozvani predstavnici hrvatsko-slavonskih staleža jer se držalo da će previše brinuti za vlastite interese.¹³⁴ Rezultat sastanka bilo je osnivanje posebnoga Dvorskog ratnog vijeća u Grazu koje je za hrvatsko-slavonski prostor imalo jednaku nadležnost kao Beč za ugarski.¹³⁵ Ovakav razvoj događaja bio je očekivan s obzirom na to da su južne dijelove Krajine ionako financirali staleži Unutarnje Austrije te da se javila potreba za centralnim tijelom smještenim bliže hrvatsko-slavonskom pograničju (koje je bilo poprilično udaljeno od Beča).¹³⁶ Ovim saborom realizirana je ideja koja je postojala i ranije (već 1574/5. godine) i ostvarena težnja Koruške, Kranjske i Štajerske da direktnije kontroliraju pograničje koje financiraju.¹³⁷ Za kraj trebalo bi spomenuti, ako već iz ovog pregleda samo po sebi nije jasno, da je karakter Vojne krajine bio isključivo defenzivan te sve do kraja 17. stoljeća nije bilo većih habsburških ofenziva – cilj graničnog pojasa bio je zaustaviti osmansko prodiranje.¹³⁸

¹³² Pálffy 2000, 49.

¹³³ Štefanec 2011, 157-158.

¹³⁴ Štefanec 2014b, 211.

¹³⁵ Sabor u Brucku na Muri označio je i početak vođenja sustavnih i godišnjih popisa vojnika (*Muster lista*) te redovitih posjeta posebnog povjerenstva svim pograničnim utvrdama. Na saboru su prihvaćeni, a ubrzo potom i krajiškim vojnicima obznanjeni, novi propisi o plaćama, dužnostima, ponašanju te kaznama za konjanike i pješake koji se nalaze u habsburškoj službi (*slushbeni zakon*; usp. Lopašić 1884, 65-71); Štefanec 2013, 68-69.

¹³⁶ Štefanec 2011, 213-214.

¹³⁷ Reorganizacija krajine 1578. godine je tema zahtjevna sama za sebe te nećemo ulaziti dublje u detalje. Upućujem na doktorsku studiju Nataše Štefanec koja se bavi upravo pitanjem preustroja Hrvatsko-slavonske vojne krajine. Studija je objavljena i kao knjiga (vidi Štefanec 2011).

¹³⁸ Štefanec 2014b, 212.; Primjerice, godine 1575. nadvojvoda Karlo ukorio je Zagrebački kaptol kada je saznao da su zajedno s banom izveli upad prema Dubici te ih upozorio da se ubuduće trebaju suzdržati od takvih pohoda (Štefanec 2011, 274).

2.3. Kapetanije na Hrvatskoj i Slavonskoj vojnoj krajini¹³⁹

Važnu kariku u razvoju Hrvatsko-slavonske vojne krajine, ali i u razumijevanju zapovjedne strukture neophodne za shvaćanje pozicija koje obnašaju neke od osoba koje se spominju u nama relevantnim izvorima, čini razvoj kapetanijskog ustroja. Ipak, kako ne bi bilo zabune, treba istaknuti da tijekom 16. stoljeća na Krajini postoji razlika između kapetana koji se nalaze na čelu utvrda koje su bile **kapetanijska središta** nad okolnim utverdama – o kojima će niže biti više riječi – te kapetana u značenju kapetana **zasebnih krajiških utvrda**.¹⁴⁰

Spomenuti kapetani – bilo kapetanija bilo zasebnih utvrda – često se javljaju kao autori sačuvanih krajiških pisama. To ne treba čuditi ako znamo da su krajiški kapetani, ali i porkolabi/kaštelani¹⁴¹ te crkveni dužnosnici pod kojima su se nalazile biskupske utvrde, bili u stalnom kontaktu s osmanskim zapovjednicima. Priroda njihovog stalnog kontakta – kao što ću pokazati na nizu pisama u središnjoj analizi rada – imala je presudnu ulogu u realizaciji prekogranične suradnje. Točnije, međusobno poznavanje osoba na važnim pozicijama i kolikotoliko redoviti kontakti bili su preduvjet razvoja običajno-pravnih praksi. Upravo su krajiški kapetani, zapovjednici utvrda, crkveni dužnosnici i osmanski zapovjednici posredovali otkupu i razmjeni zarobljenika (ili ih odobravali) te jedni drugima na *viru* i jamstvo otpuštali nesretne zarobljenike da sami idu prikupiti svoju *cinu*.

Tu bih, kao egzemplaran primjer, istaknuo pismo veoma prisnog tona koje je biskup Antun Vrančić uputio Hasan-begu, osmanskom pokrajinskom upravitelju, a koje započinje riječima: *Vrlo su nam se svidjela pisma Vašeg Veličanstva, kojima on pokazuje svoj dar dobrosusjedstva prema nama, ponajviše zbog bliskosti našeg hrvatskog naroda, od kojega, silno se radujemo, rođeni smo i mi, i Vaše Veličanstvo je došlo*.¹⁴² O stalnim vezama, povezanosti, isprepletenosti i

¹³⁹ Ovaj kratki osvrt na razvoj kapetanija u Hrvatskoj i Slavoniji – koji je za nas bitan kako bi se objasnio organizacijski kontekst komunikacije habsburških kapetana s osmanskih predstavnicima – kao i sljedeće poglavlje o migracijama, originalno su nastali za potrebe diplomatskog rada, ali su kasnije u nešto izmijenjenom obliku inkorporirani u članak pod naslovom „Slavonska vojna krajina 1577. godine – prilog demografskom istraživanju krajiške vojske na prostoru Slavonije: unutarnje i vanjske migracije, imenska struktura i širenje hrvatskog identiteta“ (usp. Šimunjak 2021a, 37-38).

¹⁴⁰ Štefanec 2011, 373-374, 376, fus. 1119, 408; Više o razvoju kapetanijskog sustava u Hrvatskoj i Slavoniji, uključujući i tzv. Bansku krajinu u: Štefanec 2011, 397-412.

¹⁴¹ Porkolab ili porkulab, od njem. *Burggraf*, kod nas ponekad i kaštelan – još od srednjega vijeka naziv za zapovjednika utvrde koji služi plemiću ili nekoj drugoj osobi u čijem je utvrda vlasništvu (Štefanec 2011, 269, fus. 771; Hrvatska enciklopedija, s.v. „kaštelan“; Hrvatska enciklopedija, s.v. „burggraf“).

¹⁴² U originalu: *Litterae Vestrae Magnificae dominationis nobis pergratae fuerunt, quibus oblationem eius bonae vicinitatis nobis ostendit, maxime ob propinquitatem nostrae nationis Croatae, unde et nos natos, et dominationem Vestram Magnificam promanasse magnopere gratulamur* (Szalay i Gusztáv 1868, 77-78.; Nešto drugačiji prijevod donosi Catherine Wendy Bracewell: *Pismo Vašeg Gospodstva dobrosusjedska je gesta, i jako nas je razveselilo, najviše zbog srodstva koje postoji među nama zahvaljujući činjenici da obojica pripadamo hrvatskom narodu, od kojeg i Vaše Gospodstvo i ja s ponosom potječemo ... Za ljubav našeg zajedničkog hrvatskog podrijetla ...* (Bracewell 1997, 36).

međusobnom pomaganju zaraćenih strana govori i slučaj Jurja IV. Zrinskog koji je – kako svjedoči njegovo pismo od 1. svibnja 1577. godine – sigetskom begu nabavio i poslao šećera u vrijednosti 100 forinti. Naime, beg je od Zrinskog tražio šećer jer mu je trebao poklon za budimskog pašu povodom rođenja sina.¹⁴³ O prisnosti i kontinuiranoj povezanosti možda najbolje svjedoči nešto kasnije pismo (iz sredine 17. stoljeća) u kojem Mustaj-beg, osmanski kapetan Udbine i Like, piše jednom kršćanskom harambaši *kako bratu i prijatelju našem*. Naime, njegov otac i harambaša bili su dobri prijatelji pa se Mustaj-beg pita smatra li ga kršćanin nedostojnim sinom jer mu još nije uputio niti jedno pismo. Svoju poruku završava moleći jedan pomalo neobičan dar – *molimo Vas, harambaša Ilija, da nam ušaljete jednu bocu rakije ča ćemo se napiti*.¹⁴⁴

Iako su prve kapetanije na prostoru Hrvatske osnovane rano – prva Senjska (1469.), a druga Bihaćka (1529.) – izgleda da su te kapetanije, kao i raniji sustavi obrane iz vremena Sigismunda i Korvina, propale do 1530-ih godina te su kapetanije kasnijeg 16. stoljeća rezultat ponovne organizacije sustava, a ne njegovog kontinuiteta.¹⁴⁵ Za tu je reorganizaciju prije svega bio zaslužan već spomenuti Ivan Lenković. Godine 1559. nema jasne kapetanijske podjele na Hrvatskoj krajini, već se navodi samo „stara Hrvatska krajina od Bihaća do mora” i „nova Hrvatska krajina od Siska do Bihaća”. No, već na sljedećem sačuvanom popisu, iz 1564. godine, pojavljuje se jasan kapetanijski ustroj – dvije „stare oživjele“ kapetanije (Senjska i Bihaćka) te dvije potpuno nove – Ogulinska i Hrastovička.¹⁴⁶ Prema tome možemo zaključiti da je (re)organizacija sustava kapetanija na Hrvatskoj krajini provedena negdje između 1559. i 1564. godine.

Na prostoru Slavonije kapetanije se razvijaju nešto kasnije, tj. efektivno tek 1578. godine – riječ je o Koprivničkoj, Ivaničkoj i Križevačkoj kapetaniji. Ranija historiografija smatrala je da su se

¹⁴³ Štefanec 2001, 57; Takáts 1915, 156; Mnogo sličnije Vrančićevom pismu jest ono koje je Juraj IV. Zrinski poslao osmanskim dužnosnicima nakon što je 1574. godine imenovan vrhovnim kapetanom Kaniške krajine: *Mojem velecijenjenom i štovanom prijatelju u susjedstvu! Nakon pozdrava preporučujem se svima dobrosusjedski i prijateljski. Ovih sam dana došao ovamo u Kanižu. Želim ekscelenciji dobro zdravlje kao i svim njegovim junacima na Krajini* (Štefanec 2001, 57).

¹⁴⁴ Nakaš 2011, 163-164.

¹⁴⁵ Štefanec 2011, 397-398; Stanić 2020, 35-48; Pitanjem Senjske kapetanije nedavno se u doktorskoj disertaciji bavio Vedran Klaužer (usp. Klaužer 2015) koji nastoji prikazati da je kapetanija od osnivanja 1469. godine cijelo vrijeme bila u funkciji, tj. da *cjelokupni prikaz stanja od 1469. do 1563. godine pokazao je da su vladari na mjesto senjskih kapetana postavljali izuzetno sposobne i povjerljive osobe koje su znale čuvati ovaj izdvojen kraljevski prostor na području Kraljevine Hrvatske te voditi kompleksnu upravu ove vojno-teritorijalne jedinice* (Ibid. 207).

¹⁴⁶ Štefanec 2011, 398, 475-477; Treba spomenuti da je na hrvatskom pograničju dio utvrda bio izvan sustava kapetanija – 1564. godine njih sedam, a od tada pa do 1578. godine njih šest. Što se tiče samih utvrda unutar kapetanija, postoje određene komplikacije – neke su, kao što smo naveli, bile izvan kapetanija (pod plemićkom ili crkvenom upravom), ali se u njima držala i krajiška vojska; druge su pak bile pod upravom plemića, ali ih je on uveo u kapetansku organizaciju te je nastupao kao zapovjednik utvrde unutar krajiškog sustava.

kapetanije razvile ranije, najprije u Koprivnici¹⁴⁷, no uvid u krajiške izvore ipak pokazuje da do 1578. godine na prostoru Slavonije nema jasnog kapetanijskog ustroja. Izostanak organizacije prije svega je posljedica malog broja utvrda do 1578. godine (oko deset, najčešće devet) te malog broja vojnika u utvrdama (1577. godine čak 75.2 % vojnika ne boravi u utvrdama).¹⁴⁸ Jasna podjela uvedena je tek nakon Sabora u Brucku – broj utvrda tada je povećan s devet na 25, a i broj vojnika izvan utvrda je drastično pao (1578. godine svega 17.1 % vojnika ne boravi u utvrdama) te je stoga definiranje nadležnosti postalo nužno.

Slika 2. Kapetanije na Slavonskoj krajini 1578. godine (zeleno – Ivanička; žuto – Križevačka; ljubičasto – Koprivnička; Zagreb i Varaždin – izvan kapetanija) (prema: Štefanec 2011, 491-492; izradio: Filip Šimunjak).

Slika 3. Kapetanije na Hrvatskoj krajini 1577. godine (crveno – Senjska; žuto – Ogulinska; zeleno – Bihačka; plavo – Hrastovička; crno – izvan kapetanija) (prema: Štefanec 2011, 482-484; izradio: Filip Šimunjak).

¹⁴⁷ Usp. Kaser 1997, 49; Močanin 1964, 344; Močanin 2016c, 195.

¹⁴⁸ Štefanec 2011, 407.

2.4. Migracije – unutarnje i vanjske

Ono što će dugoročno obilježiti hrvatsko-slavonski prostor jest doseljavanje izbjeglica s osmanskog teritorija koje je dobilo na intenzitetu 1530-ih godina, a vrhunac doživjelo krajem stoljeća. Za te doseljenike koristili su se razni nazivi, a prevladao je termin *Vlasi* koji je simbolizirao društveni položaj koji su doseljenici htjeli sačuvati jer su s njim dolazile razne privilegije.¹⁴⁹ Kralj Ferdinand već 1535. godine daje prostor Žumberka doseljenicima koji su kao nasljedno leno dobili zemlju, ali i obvezu ratovati za kralja – početak je ovo oblikovanja sustava koji će postati dominantan u kasnijim vremenima budući da je vlastima odgovaralo imati vojsku koja se djelomično sama uzdržava od zemlje koju je dobila. Iako Vlasi tijekom 16. stoljeća još nisu činili značajniji faktor u krajiškom društvu, njihova uloga u narednim će stoljećima značajno porasti.¹⁵⁰ Specifičnost je vlaških populacija što su bile prisutne na svim zaraćenim stranama te što su održavale međusobne kontakte.¹⁵¹ Pitanje jasnijeg definiranja utjecaja koje je vlaška populacija, tj. njihova fluidna lojalnost, česta prebjegavanja i masovne migracije, imala na razvoj prekograničnih praksi ostaje predmetom budućih istraživanja. Međutim, treba istaknuti da u Vlasima možemo vidjeti određene paralele s pojedinim svjetskim, bolje istraženim, skupinama. Tako, primjerice, Oscar Martinez proučavajući meksičko-američku granicu zaključuje da snažnu prekograničnu povezanost dijelom treba objasniti značajnom populacijom meksičkog podrijetla koja živi s američke strane granice te sa svojom prekograničnom rodbinom i prijateljima održava brojne veze.¹⁵² Općenito govoreći prisutnost slavenofonih populacija na obje zaraćene strane, kao i mnogobrojne državno-pravno-kulturno-povijesne veze ovog prostora prije osmanskih osvajanja neupitno su bili ključni preduvjet uspješnog razvoja prekogranične komunikacije i praksi. Možemo stoga pretpostaviti da su

¹⁴⁹ Đurđev, Grafenauer i Tadić 1959, 408; Vlasi će biti problematičan faktor u kasnijim stoljećima kad će se na hrvatsko-slavonskom prostoru oblikovati nacionalni identitet. S tim u vezi veoma se zanimljivim čini komentar Fedora Moačanina o Vlasima koji dolaze u 16. stoljeću: *Praktički svi „Srbi“ koji prelaze granicu su „Vlasi“, ali nisu svi „Vlasi“ „Srbi“* (Đurđev, Grafenauer i Tadić 1959, 408); Usp. također Moačanin 2016a, 202-212.

¹⁵⁰ Holjevac i Moačanin 2007, 13; Đurđev, Grafenauer i Tadić 1959, 409; Kao što je istaknuto, termin *Vlah* je uglavnom predstavljao socijalnu kategoriju, iako se znao odnositi i na etničku, kao i vjersku (pravoslavlje) (Bracewell 2006, 222). Vlasi su originalno bili ljudi romanskog podrijetla, ali su već tijekom srednjeg vijeka pomalo slavenizirani. Živjeli su uglavnom transhumantno i bavili se stočarstvom. Od 16. stoljeća sve ih se više priključuje osmanskoj i kršćanskoj vojsci – iako će važniji faktor u obrani pograničja postati tek krajem 16. i početkom 17. st. (Bracewell 1997, 39-43; Jurković 2019, 130). Za svoju službu zauzvrat dobivaju mnogobrojne privilegije (najpoznatije one iz 1630. godine, tj. *Statuta Valachorum*) zbog čega su mnogi pojedinci sebe predstavljati kao Vlahe iako to nisu bili (Štefanec 2005, 568); Vidi također dobro i sažeto poglavlje „Tko su Morlaci“ u: Bogović 1993, 14-17; O Vlasima s osmanske strane, osvrćući se kratko na pitanje njihovog podrijetla, s naglaskom na pravni položaj nedavno je pisao Vjeran Kursar (usp. Kursar 2013, 115-161).

¹⁵¹ Blažević 2014b, 744; Šarić 2007, 194; Šarić 2017, 47.

¹⁵² Martinez 1994, 11; Istu situaciju Martinez vidi i u mnogim afričkim državama, poznatim po tome da se njihove granice rijetko poklapaju s identitetskim granicama raznih skupina, zbog čega pogranična populacija održava stalne kontakte neovisno o političkim granicama.

određenu ulogu – vjerojatno i vrlo veliku – imale i vlaške populacije kao mobilne, na pograničju sveprisutne, skupine.

Osim vlaških važne su i unutarnje migracije. Stalni ratovi doveli su do pustošenja prostora i posljedičnog iseljavanja stanovništva – bilo da je riječ o organiziranim preseljenjima s jednog posjeda na drugi ili pak o bijegu koji je sa sobom povlačio nove sukobe između vlasnika posjeda s kojih stanovništvo bježi i vlasnika posjeda na koje se ono naseljava.¹⁵³ Uz to, izbijali su i sukobi između plemića i lokalnih zapovjednika jer su zapovjednici pridošlicama nudili puno bolje uvjete – tražili su manja podavanja i samo vojnu službu, a pojedinci su bili oslobođeni i desetine. Znalo se događati i da krajiški zapovjednici nasele doseljenike kao svoje podložnike na zemlju koja je pripadala plemićima, ali je ostala pusta. Nije bila rijetkost da kmetovi bježe sa svojih posjeda i odlaze kod krajiških zapovjednika jer su im oni nudili bolje uvjete, a takvi postupci dodatno su raspirivali napetosti.¹⁵⁴ Na sličan su način profitirali i crkveni posjedi – tako je, primjerice, na posjedima oko Zagreba Kaptol 1556. godine imao 876 podanika, a krajem stoljeća (1593. godine) njih 1002.¹⁵⁵ Sve ove unutarnje migracije – kako s kršćanske tako i s osmanske strane – neupitno su utjecale na demografsku situaciju na pograničju.

Važan čimbenik bio je i **izostanak migracija** stanovništva s prostora Osmanskog Carstva, tj. činjenica da nisu svi starosjedioci napuštali prostor s dolaskom Osmanlija. Stoga nije bila rijetkost da se na dvije zaraćene strane nađu prijatelji ili, ponekad, čak članovi iste (uže ili šire) obitelji.¹⁵⁶ Slikovit primjer dolazi iz 1588. godine kada je mletački *capitano contra uscocchi* osmanskoj delegaciji prezentirao šest nedavno zarobljenih uskoka koje je namjeravao pogubiti kako bi ugodio poslanicima. Međutim, osmanska delegacija zamolila je da se uskoci pomiluju *između ostalog i zato što je jedan od njih bio bliski rođak istaknutog turskog kapetana*.¹⁵⁷ Osim „pravih“ obiteljskih veza formirana su i pobratimstva (bratimljenja krvlju) koja su bila jedna od važnih pograničnih praksi istaknutih u ovome radu. Mreža veza je bila toliko „gusta“ da su mletačke vlasti često upozoravale – možda i prenaglašavale – da se uskoci *kada odlaze u pljačku na osmanski teritorij osjećaju jednako sigurni kao da idu u vlastitu kuću, jer u svakom mjestu imaju prijatelje i rodbinu, koja ih ne samo pomaže, hrani i sakriva, nego im i dovodi plijen u ruke*.¹⁵⁸ Slična je situacija vladala i uzduž ostatka habsburško-osmanskog pograničja.

¹⁵³ Kaser 1997, 34 - 39; Đurđev, Grafenauer i Tadić 1959, 415-417.

¹⁵⁴ Štefanec 2005, 565.

¹⁵⁵ Kaser 1997, 39.

¹⁵⁶ Štefanec 2013, 64.

¹⁵⁷ Bracewell 1997, 181.

¹⁵⁸ Bracewell 1997, 190; Slično tome iz ožujka 1591. godine: *Pridružuju se uskocima* [misli se na stanovnike mjesta Vratković koji su s uskocima imali dogovor o danku kako ih se ne bi pljačkalo, op.a.] *kada ovi nemaju dovoljno*

Dakle, iako je hrvatsko-slavonski prostor bio obilježen migracijama, većinu vojnika i civila činila je „lokalna“ (slavenofona) populacija. Njihova je prisutnost u terenskoj vojsci krajem 16. stoljeća bila značajno veća negoli u utvrdoj.¹⁵⁹ Brz napredak Osmanlija, kao i izostanak većih migracija iz unutrašnjosti Osmanskog Carstva prema periferijama, značio je da je jedno od ključnih obilježja habsburško-osmanskog pograničja tijekom 16. stoljeća bila prisutnost slavenofonih kršćana na obje zaraćene strane, tj. značajno oslanjanje osmanske pogranične vojske na zatečenu populaciju.¹⁶⁰ Između osmanske i habsburške strane tako je postojala ne samo jezična sličnost koja je olakšavala komunikaciju, već i mnoštvo rodbinskih, kulturnih, ekonomskih, socijalnih pa čak i identitetskih te mnogih drugih poveznica¹⁶¹ – što je činilo plodno tlo za stvaranje i održavanje običajno-pravnih praksi.¹⁶²

momaka, s njima dijele plijen, a mnogi ih tjednima i mjesecima opskrbljuju i skrivaju u svojim kućama, tako da uskoci, bez obzira na to koliko ih je, tamo borave s istim samopouzdanjem kao da su u Senju (Ibid. 192).

¹⁵⁹ Tako, primjerice, jedan sačuvani detaljni popis vojnika Slavonske vojne krajine otkriva da je velika većina od 2078 vojnika (odnosno njih 1798 koliko je zapisano poimenice) bila slavenskog podrijetla. Ipak, kao što je već rečeno, u utvrdama su otprilike jednu trećinu činili strani – pretežito njemački – vojnici, dok ih u terenskoj vojsci praktički nema (Šimunjak 2021a, 35-63).

¹⁶⁰ Sugar 1996, 105-106; Norton 2007, 86; Stanić 2017, 130.

¹⁶¹ Bracewell 1997, 184; Norton 2007, 86; Stanić 2017, 130.

¹⁶² Štefanec 2014a, 90.

3. Običajno-pravne prakse 16. stoljeća

3.1. Otkup, *vira krajiška* i razmjena zarobljenika

Kršćansko-muslimanski odnosi oko zarobljenika do 16. stoljeća

Prvi poznati upad Osmanlija na prostor Ugarskog Kraljevstva – točnije na prostor Srijema – dogodio se 1390. godine, a takve su provale u narednim desetljećima postale učestalom pojavom.¹⁶³ Dakle, od početka 15. stoljeća možemo govoriti o izravnim interakcijama Osmanlija i hrvatsko-slavonskog plemstva. Međutim, kršćansko-muslimanske interakcije – naročito po pitanju interakcija oko otkupa i razmjene zarobljenika – imaju mnogo dulju povijest, pritom ne misleći samo na otkupe kršćana od Osmanlija, aktivno od početka 14. stoljeća.¹⁶⁴

Naime, kršćansko-muslimanske interakcije oko otkupa zarobljenika započele su već s arapskom ekspanzijom i prvim sukobima Arapa s (Istočnim) Rimskim Carstvom u 7. stoljeću.¹⁶⁵ To ne treba čuditi s obzirom na to da je rimsko-arapsko pograničje, jednako kao i naše habsburško-osmansko, bilo prostor stalnih pljačkaških i osvajačkih upada tijekom kojih je znatan broj ljudi odvođen u zarobljeništvo. Velik broj zarobljenika iziskivao je i razvoj određenih praksi njihovog otkupa ili razmjene pa se tako već u 8/9. stoljeću javljaju velike godišnje razmjene zarobljenika.¹⁶⁶ Iz istog perioda dolaze nam i prvi spomeni posrednika koji su, uz pisane propusnice obiju strana, obavljali pregovore oko otkupa i razmjene. Ove rane propusnice stoga su prototip kasnijeg razvoja raznih pisama i listina koje se javljaju na habsburškoj Vojnoj krajini.¹⁶⁷ U trenutku kada na prostor Levanta i Svete Zemlje dolaze prvi križari prakse otkupljivanja i razmjene već su dobro uhodane i etablirane¹⁶⁸ te ih ubrzo preuzimaju i Europljani.¹⁶⁹ Tako su posrednici, odnosno pregovarači, obiju zaraćenih strana nastavili dobivati propusnice koje su, barem načelno, poštivale obje strane i koje su im omogućavale siguran

¹⁶³ Csukovits 2007, 3.

¹⁶⁴ Fleet 2004, 38.

¹⁶⁵ Rotman 2012, 26-29; Vidi Friedman 2002, 48-52 za tabličnu sistematizaciju dijela građe koja govori o otkupu zarobljenika između Rimskog Carstva i Arapa od 8. stoljeća nadalje.

¹⁶⁶ Friedman 2002, 36-38; Zanimljiv slučaj dolazi iz 860. godine kada je jedan bizantski *patrikos* u sklopu godišnje razmjene zarobljenika razmijenjen za čak 1.000 zarobljenih muslimana.

¹⁶⁷ Friedman 2002, 37-38; Hazai 1965, 144.

¹⁶⁸ Sačuvan je opis jedne takve prakse otkupa zarobljenika u Palestini iz pera arapskog autora s kraja 10. st.: *Grčki vojni brodovi i galije uplovili su u luke puni zarobljenih muslimana. Te zarobljenike nudili su na otkup – tri za stotinu dinara ... kada se grčki brod pojavio, oglasio bi se rog ... pozivajući ljude na obalu. I tada bi započeo otkup. Jedan zarobljenik bio bi predan u zamjenu za drugog, ili u zamjenu za novac i nakit, sve dok svi zarobljenici na grčkim brodovima ne bi bili izbavljeni* (Friedman 2002, 45-46).

¹⁶⁹ Naime, kako ističe Friedman (2002, 47), reguliranje otkupa i razmjene zarobljenika između Arapa i Rimskog Carstva (tj. općenito između muslimana i kršćana) bilo je na ovom prostoru mnogo razvijenije od sustava koji je postojao na zapadnijim europskim ratištima.

ulazak na neprijateljski teritorij.¹⁷⁰ Iako su cijene zarobljenika u ranijim razdobljima dakako varirale, već tada možemo uočiti trend iznimno visokih otkupnina koji će se nastaviti i do 16. stoljeća.¹⁷¹ Kako navodi Friedman, *bilo da je riječ o gospodaru ili običnom pješaku, zarobljenik je često morao platiti sve što je posjedovao; ako ne i više od toga.*¹⁷²

Prakse su već od samih početaka preuzeli i Turci (a među njima kasnije i Turci Osmanlije) te tako od 14. stoljeća možemo pratiti razne slučajeve otkupa kršćana i Turaka na prostoru istočnog Mediterana. Iako nam nije potpuno jasno kako su pojedinačni otkupi funkcionirali, na temelju sačuvanih izvora čini se da je praksa veoma nalikovala kasnijoj – tj. jedna osoba uputila bi se prikupiti otkupninu te bi ju dostavila u dogovorenom roku, nakon čega bi zarobljenik bio oslobođen.¹⁷³

Ove rane prakse i odnosi postat će temelj za daljnji razvoj – tj. u njima možemo vidjeti određene prethodnice praksi koje su postojale na hrvatskom povijesnom prostoru. Ipak treba istaknuti kako prostor habsburškog pograničja u tome nije bio jedinstven – iako je, dakako, imao određene posebnosti. Naime, slične prakse javljale su se i na poljsko-ruskom¹⁷⁴, mediteranskom i sjevernoafričkom prostoru.¹⁷⁵ Posebno je zanimljiv slučaj i višestoljetna koegzistencija iberskih kršćana i muslimana te ondašnji, po mnogočemu specifičan, razvoj praksi pregovaranja i otkupa zarobljenika.¹⁷⁶ Daljnja istraživanja ovih praksi na svim navedenim područjima neupitno će u budućnosti ponuditi temelj za obuhvatniju sintezu kršćansko-muslimanskih interakcija koje se

¹⁷⁰ Friedman 2002, 147.

¹⁷¹ Rotman 2012, 36-39.

¹⁷² Friedman 2002, 156.

¹⁷³ Fleet 2004, 53; Tako je, primjerice, Andreas de Raynaldo 1327. godine, prije nego se uputio na tursko područje, od jednog Grka s Krete dobio novac koji je trebao dostaviti paši Muratu i tako osloboditi njegovu zarobljenu kćer (Ibid. 54). Nije poznato, ili barem nisam uspio pronaći podatak, jesu li se već u 14. i 15. stoljeću sami zarobljenici otpuštali po otkupninu.

¹⁷⁴ Pálffy 2007, 38.

¹⁷⁵ Kaiser i Calafat 2014, 108-130; Vidi nedavnu, veoma iscrpnu, studiju Nabila Matara, *Mediterranean Captivity through Arab Eyes, 1517–1798*. Matar navodi više slučajeva koji svjedoče da je na onovremenom Mediteranu praksa otpuštanja zarobljenika *na riječ* (uz ostavljanje određenog jamstva) bila uhodana i česta. Posebno bih istaknuo veoma ran slučaj Ta'liqāt Muṣṭafē ibn Jamāla iz 1606. godine. Naime, Mustafa i njegova obitelj zarobljeni su te odvedeni na Maltu gdje je ubrzo, kako u svojim sjećanjima navodi sam Mustafa, *Bog poslao milost u srce tog kršćanina* [kod kojega su bili zarobljeni, op.a.] *te mi je rekao da pođem u Sidon, zahtijevajući otkupninu od 4800 zlatnika za mene i moju obitelj ... dao sam svoju riječ* [ist.a.] *i ubrzo pošao na put...* (Matar 2021, 63-64). Mustafa, dakako, nije bio jedini pojedinac koji se spasio iz mediteranskog zarobljeništva tako da je dao svoju riječ i jamstvo te pošao na put u domovinu kako bi prikupio potrebnu otkupninu i predao je svojim vlasnicima. Ova – u Mediteranu sveprisutna – praksa u gotovo svemu je pandan prakse otpusta *na viru* s Vojne krajine.

¹⁷⁶ Vidi: Brodman 1986 te recentnije Brodman 2011, 201-219; Vann 1996, 39-50; Friedman (2002, 239-253) posvećuje jedno kraće poglavlje komparaciji Levanta i Iberskog poluotoka, ističući kao specifičnost Iberskog poluotoka da se već tijekom 12. stoljeća javljaju specijalizirani pregovarači/posrednici – zvani *exea* ili *alfaqueque* – koji bi za uspješno dogovoren otkup ili razmjenu zarobljenika dobivali određenu proviziju (Ibid. 241).

od 8. do 18. stoljeća javljaju na cijelom prostoru od Gibraltara preko Mediterana i Balkana, sve do Krima i Kavkaza.

Zarobljavanje i podjela plijena

Habsburško-osmansko pograničje karakterizirali su stalni upadi i pljačkaški pohodi (tzv. mali rat) koji nisu prestajali čak ni u vremenu mira. Iako su u počecima obje strane donekle tolerirale takve upade – tako, primjerice, mir iz 1483. godine navodi da se upadi do 400 vojnika neće smatrati povodom za rat¹⁷⁷ – takva se politika prema kraju 16. stoljeća počela mijenjati. Mirovni ugovori sklopljeni oko stoljeće kasnije (1568. i 1606.) određuju da obje strane najstrože zabranjuju pljačkaške upade.¹⁷⁸ Ipak, upadi nikada nisu prestali, a niti habsburške vlasti nisu strogo provodile politiku zabrane te su u većini slučajeva nastavile prešutno tolerirati takve upade, svjesne da oni donose značajnu zaradu na Krajini – kako običnim krajišnicima tako i istaknutim dužnosnicima te, u konačnici, kod zarobljavanja važnih Osmanlija, i njima samima. Iznimku su činili periodi u kojima se habsburška vlast najstrože trudila očuvati krhki mir. U takvim vremenima pojedini veliki upadi predstavljali su rizik za primirje i mogli su dovesti do izbijanja velikih ratnih operacija, pa su ih i vlasti odlučno sankcionirale.¹⁷⁹ Međutim, izvan takvih perioda pohode se toleriralo, iako je prema kraju stoljeća – posebno nakon reorganizacije 1578. godine kada su doneseni novi propisi ponašanja vojnika – postalo važno da se pohodi vrše isključivo uz znanje krajiških vlasti.¹⁸⁰

Nakon uspješnog pohoda i povratka sa zarobljenicima i plijenom uslijedila je podjela i aukcija koju je vodila osoba koju bi imenovali sami vojnici (lat. *licitator* ili *persona auctionem curans*, njem. *Beutmeister*).¹⁸¹ Krajiške instrukcije druge polovice 16. stoljeća nalagale su da se ova prodaja i podjela plijena nije smjela odvijati bez znanja nadležnih krajiških vlasti¹⁸², iako je – naravno – bilo slučajeva u kojima bi vojnici dijelili plijen prije povratka ili sakrili dio opljačkanih dobara te ih naknadno podijelili bez znanja nadređenih.¹⁸³

¹⁷⁷ Ćinčić 1989, 336.

¹⁷⁸ Štefanec 2013, 77.

¹⁷⁹ Stein 2009, 458; Vidi poznati primjer pohoda iz 1571. godine u kojem je sudjelovao Juraj IV. Zrinski zajedno s još nekim krajiškim kapetanima i vojvodama, a na koji je kralj – nakon pisma budimskog paše – najstrože reagirao zahtijevajući povratak plijena i zarobljenika (Štefanec 2013, 71-74).

¹⁸⁰ Ovaj *slushbeni zakon* (objavljen i na slavenskom jeziku te obznanjen krajiškoj vojsci 1578. godine) najstrože je zabranjivao odlazak u pljačkaške pohode bez znanja nadređenog kapetana ili drugih vlasti, a kazna za prijestup bila je smrt (usp. Lopašić 1884, 65-71).

¹⁸¹ Pálffy 2007, 47-48; Štefanec 2001, 141.

¹⁸² Štefanec 2011, 208.

¹⁸³ Bracewell 1997, 141.

Iste instrukcije nalagale su da krajiški zapovjednik dobiva dio plijena od svakog pohoda. Svi važniji zarobljenici pripadali su visokim krajiškim dužnosnicima, a oni najistaknutiji (kao begovi i sandžak-begovi) izravno habsburškim vlastima, odnosno austrijskom nadvojvodi.¹⁸⁴ Na ovim podjelama i sajmovima istaknuti plemići i predstavnici krajiških vlasti bili su čest prizor. Naime, dok su obični vojnici mogli sa sobom ponijeti dio plijena (a ostatak prodati), nisu mogli sa sobom povesti zarobljenike. Mijenjanje zarobljenika za otkup bilo je iznimno unosno, no njihovo uzdržavanje – koje je iziskivalo plaćanje tamničara i posjedovanje adekvatnog zatvorskog prostora – nije bilo jeftino.¹⁸⁵ Zbog toga obični vojnici s obje strane granice nisu mogli držati vlastite zarobljenike, već su ih prilikom ovih sajmova prodavali imućnijim ili utjecajnijim pojedincima (koji su ih i naknadno, između sebe, znali preprodavati i mijenjati).¹⁸⁶

Sudbine i mogućnosti zarobljenika

Dio zarobljenika za koje se smatralo da bi mogli znati više o neprijateljskoj vojsci i njihovim planovima nadređeni bi najprije detaljno ispitali.¹⁸⁷ Jednom kada su pojedinci završili u tamnici – nakon pljačkaških pohoda ili ratnih zbivanja – njihova budućnost ponajviše je ovisila o njihovom materijalnom bogatstvu ili društvenom značaju kod kuće. Zarobljenike bismo, doduše ugrubo, mogli podijeliti na tri glavne kategorije. Prvu su činili **najbogatiji i najistaknutiji** koji su zarobljeničtvo uglavnom proživljavali u dobrim uvjetima te bili otkupljivani za velike iznose.

¹⁸⁴ Štefanec 2011, 208; Pálffy 2007, 46; Slični propisi vrijedili su i na osmanskoj strani gdje su najistaknutiji kršćanski zarobljenici pripadali sultanu i lokalnim dužnosnicima, s tim da je na osmanskoj strani i petina svih zarobljenika izravno postajala sultanovim vlasništvom (Zlata 1996, 112).

¹⁸⁵ Prije nego što bi zarobljenik – ako bi uspješno platio otkupninu – bio pušten, njegov dotadašnji vlasnik morao je tamničarima podmiriti dugovanja (troškove okova, hrane te, dakako, određenu proviziju, odnosno plaću). Tom prilikom nastajali su troškovnici koji svjedoče da držanje zarobljenika nije bilo nimalo jeftino (usp. primjerice račun o otkupu kaptolskih zarobljenika iz utvrde Sisak iz 1548/9. godine (Laszowski 1917, 306-309) ili zapisnik vojnog tamničara Gilga Khranbergera iz 1555. godine (StLA, Laa. A. Antiquum XIV, Sch 16, 1555/1, 1555-VII-17 Petau), čiji se transkript nalazi u prilogu rada).

¹⁸⁶ Tako je, primjerice, krajiški vojvoda Nikola Klasnić 1656. godine za 100 talira od drugog vojvode otkupio njegov udio zarobljenog Šabana Čaganovića iz Novog. Prosudivši da je Čaganović očito vrijedan i da će postići dobru cijenu knez Juraj Frankopan Tržački uspio ga je – nakon niza nagovaranja – otkupiti od Klasnića. Dogovoreno je da će Frankopan za Čaganovića tražiti 800 talira otkupnine, a Klasnić će kao kompenzaciju za sužnja dobiti prijepis na imanje koje je Frankopan držao u novigradskom kotaru (što knez na kraju nije napravio, o čemu saznajemo iz naknadnog sudskog spora; usp. Laszowski 1934, 59-74).

¹⁸⁷ Hozjan 2021, 127; Štoviše, izgleda kako je već od najranijih vremena (tijekom vladavine kralja Korvina) bilo uobičajeno provaliti na neprijateljski teritorij s par konjanika isključivo s ciljem zarobljavanja nekoliko vojnika koje bi se potom podvrgnulo ispitivanju (Hazai 1986, 129-133). Sačuvano je i nekoliko „šablona“ pitanja koja su postavljana zarobljenicima (od objavljenih izvora usp. ispitivanje dvaju turskih zarobljenika 1532. godine o vojsci koja opsjeda utvrdu Kiseg u: Bariska 1982, 121-125), a očekivano većina njih odnosila se na stanje i brojnost neprijateljske vojske, njeno kretanje te potencijalne slabosti neprijatelja. Ova ispitivanja mogla su biti veoma učinkovita. Tako je, primjerice, zahvaljujući ispitivanju sedmorice turskih zarobljenika, Batthyány 1597. godine saznao da se osmanska vojska okuplja oko Pečuha, da trenutno broji oko 8000 vojnika i da ih sve više dolazi svakog dana (KA, Alte Feldakten, 1597-9-20).

Drugi su bili oni o kojima uglavnom govori ovaj rad – **niži časnici, niži plemići te imućniji ili istaknutiji pojedinci, vojnici i državni službenici**. Ti pojedinci – koji su najčešće bili smješteni u utverdama uzduž pograničja – smatrani su dovoljno bogatima ili utjecajnim da bi mogli pribaviti otkupninu zbog čega su bili isplativa „investicija“ za svoje vlasnike. Treću skupinu činili su **siromašni vojnici i obični (siromašni) seljaci** koji nisu imali značajnog bogatstva. Samo su se najsretniji među potonjima mogli nadati otkupu, dok je većina uglavnom **završavala u ropstvu**.¹⁸⁸ Naime, postojala je distinkcija između zarobljenika i roba.¹⁸⁹ **Zarobljenik** (ili **sužanj**) je osoba koja se držala u tamnici u iščekivanju zarade od otkupa ili pak zbog razmjene za zarobljenike suprotne strane. Oni najnesretniji i najsiromašniji među zarobljenicima završavali su u konačnici kao **robovi** – u vojnoj (najčešće galije) ili civilnoj službi – nakon što bi bili prodani na jednoj od niza tržnica koje su postojale na obje zaraćene strane.¹⁹⁰

Teško je odrediti točne brojke zarobljenih kršćana i muslimana tijekom više desetljeća ratnih sukoba. Mnogi onovremeni izvori spominju desetke, ako ne i stotine pa i tisuće zarobljenika tijekom najvećih pohoda.¹⁹¹ Iako su ti brojevi zasigurno uvećani, svejedno su indikator koji govori da je znatan broj ljudi završavao u rukama neprijatelja. Ipak, prema kraju 16. stoljeća pogranična ekonomija obiju strana sve se više počela orijentirati na prve dvije kategorije zarobljenika – tj. primarna svrha zarobljavanja postaje otkup, a ne prodaja u roblje; iznimku su činila jedino velika ratna zbivanja tijekom kojih je mnoštvo zarobljenika značilo i veći broj za otkup nepogodnih pojedinaca.¹⁹² Takav trend vidljiv je i u zapisima o prodaji zarobljenika u roblje na sarajevskim tržnicama – naime, njihov se broj u drugoj polovici 16. stoljeća znatno smanjio.¹⁹³ Kao što zorno pokazuje i ranije spomenuti primjer Margit (Margarete) Himfi – prve

¹⁸⁸ Pálffy 2007, 46-47; Fodor 2007, XIV.

¹⁸⁹ Rotman 2012, 25 (vidi nav.dj. za terminološke poteškoće u proučavanju tzv. mediteranskog ropstva u ranome novom vijeku); Više o terminologiji i nazivlju za neslobodne osobe na hrvatskom povijesnom prostoru od srednjega do ranoga novog vijeka vidi u: Budak 2021, 66-77 (za termine *zarobljenik*, *sužanj* i *rob* posebno 68-69 te 334, 346).

¹⁹⁰ Fodor 1996, 135; Fodor 2007, XIII; Jedan od prvih spomena prodaje turskih zarobljenika u roblje na hrvatskom povijesnom prostoru dolazi već 1388. godine iz Dubrovnika. Od te godine nadalje spomeni prodaje turskih zarobljenika postat će česti (Budak 2021, 223). Iako se prema kraju 14. st. počinju donositi zabrane za trgovinu ljudima – pa tako i u istočnojadranskim komunama, počevši sa Splitom 1375. godine – one se nisu odnosile na nevjernike (dakle, niti na pravoslavce i bosanske krstjane), pa tako i trgovanje muslimanima nije bilo društveno osuđivano (Ibid. 382).

¹⁹¹ Tako se prilikom drugog pohoda na Beč (1532.) spominje brojka od 30 000 zarobljenika (Delfiner 2021, 207), a tijekom trećeg (1566.) da je samo iz Hrvatske odvedeno 70 000 osoba (Zlatar 1996, 111); Član carskog diplomatskog povjerenstva iz 1530. godine – Benedikt Kuripešić – u svom je *Putopisu* ostavio upečatljiv opis nesretnih sudbina ovih pojedinaca: *Jutros kad smo ulazili u varoš Vrhbosnu, tjerahu mimo nas, s desne strane, kao stoku petnaestero do šesnaestero djece, dječaka i djevojčica, jer ih ne mogoše sve prodati na tržištu. Neka im se Bog smiluje!* (Kuripešić 1950, 20).

¹⁹² Bracewell 1997, 101; Fleet 2004, 39; Fodor 1996, 140; Zlatar 1996, 112; Više o cijenama robova, kao i sudbinama zarobljenika u: Seng 1996, 136-169 (posebno cijene na str. 142-147, 155-156).

¹⁹³ Zlatar 1996, 112; Iako je vrijednost robova varirala od osobe do osobe, čini se kako su ipak postojali određeni stereotipi na bazi narodnosti. Osmanski povjesničar Gelibolulu Mustafa Âlî (1541.-1600.) – inače vjerojatno

poznate zarobljene osobe s prostora Ugarske – koja je nakon osmanskog pohoda završila kao robinja u kući mletačkog dužnosnika na Kreti, sudbine i novi domovi ovih nesretnih robova mogli su od matičnih država biti udaljeni stotinama kilometara.¹⁹⁴ Ako ne bi završili kao vojni robovi, najčešće su bili zaposleni po kućama ili kod trgovaca i zanatlija. Jednom robovi, slobodu su mogli steći jedino bijegom ili gospodarovom milošću, tj. pomilovanjem, te su se samo u rijetkim slučajevima mogli nadati nekome tko će im pomoći otkupiti se iz ropstva.¹⁹⁵

Slučaj *roba Sulejmana, sužnja u nevjerničkoj zemlji* sažeto prikazuje realnost zarobljeništva i nepredvidljive okolnosti života na pograničju ili blizu njega, gdje je čovjek mogao u jednom danu izgubiti sve: *Mene su zatvorili u jednu sobu i evo dvije i po godine, kako se nisam ni s kim razgovarao ... Ja sam tamo [prije zarobljavanja, u domovini, vjerojatno Bosna, op.a.] imao dosta prijatelja, koji su za mojom sofom sjedili; imao sam dosta jarana i drugova, sluga i mlađijeh, pa mi je evo od svega toga ostalo sade ovo moje pero i jedan mushaf, te plaćem kao Ejub.*¹⁹⁶

Iako su se i zarobljenici koji su ostali u tamnicama na periferijama carstava – kao i naš Sulejman – susretali s nizom izazova, ipak su na raspolaganju imali nešto više mogućnosti. Naime, postojalo je i nekoliko načina kako su se mogli izbaviti **čak i bez plaćanja**. Prije svega, mogli su se odlučiti na **bijeg** – ili, kako ondašnji izvori to nazivaju, „Božju intervenciju“.¹⁹⁷ Još od

hrvatskog podrijetla što je zasigurno utjecalo na njegov opis – tako je u jednom od svojih djela zapisao: *Bosanci i Hrvati su većinom poštteni i energični. Imaju ponašanje koje karakterizira krepko srce te imaju dobro građena tijela i dobro su odgojeni da imaju sramežljive karaktere. I oni su – jednako kao i Franci – fini i pametni, okretni i lijepi ... većina njih [naroda koje zarobljavaju Turci, op.a.] nema nikakvu vrijednost. Njihov rad je potpuno neprikladan. Čerkezi i Hrvati su dobre rase, prate ih – na određenoj udaljenosti – Mađari i Franci. Čuvajte se svega ostalog* (Fisher 1999, 126-127).

¹⁹⁴ Csukovits 2007, 5; Magina 2017, 70; Tako se, primjerice, 1522. godine na popisu carskih robova u osmanskoj prijestolnici spominje i rob-vrtlar hrvatskog podrijetla (Seng 1996, 153).

¹⁹⁵ Zlatar 1996, 109-113; Osim promjene religije (koja bi rezultirala oslobođenjem roba), pojedinci su se mogli nadati i oslobođenju nakon više godina vjerne službe gospodaru. Takva oslobođenja robova bila su poznata i kod kršćana i kod muslimana. U muslimanskom svijetu u pravilu je prije oslobađanja moralo proći najmanje sedam mjeseci, iako je bilo iznimaka. Oslobađanja su bila posebno česta prilikom gospodarova odlaska na hadž ili njegove bolesti. Žene su slobodu mogle steći i tako da ostanu trudne sa svojim gospodarom (Zlatar 1991, 261-262). U Osmanskom Carstvu pomilovani robovi postajali su zatim ravnopravni članovi društva, a sarajevski popisi iz 16. stoljeća pokazuju da je u gradu postojao znatan broj oslobođenih – većinom islamiziranih – robova s prostora Slavonije, Hrvatske i Mađarske (Zlatar 1996, 109-111); O srednjovjekovnim paralelama ovakve prakse držanja robova – tj. u dalmatinskom slučaju *serva* i *ancila* – kao i mogućnostima njihovog „spasenja“ vidi: Budak 2021 (posebno 183-207). Jednako kao u slučaju kršćanskih robova u Osmanskom Carstvu koji su slobodu znali steći gospodarovim odlaskom na hadž, i ovi srednjovjekovni robovi u kršćanskim komunama znali su biti oslobođeni za gospodarov *spas duše* (lat. *pro anima*; Ibid. 183, 196-197). Tijekom kasnijih stoljeća osmanske opasnosti u oporukama imućnijih pojedinaca znaju se pronaći svote namijenjene otkupu zarobljenih kršćana (Ibid. 353-354).

¹⁹⁶ Čerović 1911, 164-165; Nezirović 2004, 103-104; Više o sužnju Sulejmanu i njegovom iskustvu zarobljeništva vidi u fusnoti 304.

¹⁹⁷ Zanimljiva epizoda bijega turskih zarobljenika s hrvatskog prostora dolazi iz ranih 1520-ih godina. Naime, 1521. ili 1522. godine turski zarobljenici utvrde Bužim uspjeli su pobjeći iz tamnica, zauzeti utvrdu i utaboriti se sve do dolaska vojske tadašnjeg bana Ivana Krbavskog. Budući da nije imao dovoljno vojnika za opsadu ban se odlučio za pregovore te je u konačnici dopustio većini turskih zarobljenika da slobodno napuste utvrdu, zadržavajući pritom one bogatije ili istaknutije (iako nije poznato je li to bio dio dogovora ili ga je ban jednostrano izmijenio nakon što su napustili utvrdu), Tringli 2007, 24-26; Ovdje svakako vrijedi spomenuti i poznati primjer Bartola Đurđevića koji je nakon zarobljavanja u Mohačkoj bitki 1526. godine u nekoliko navrata – prije nego li je uspio

sporazuma 1568. godine obje strane obvezale su se (djelomično zbog već prisutnog običajnog prava pograničja) da jedna od druge neće tražiti zarobljenike koji su uspješno pobjegli.¹⁹⁸ Zarobljenici su se isto tako mogli nadati **razmjeni ili carskoj intervenciji pri otkupu**. Kao što će pokazati nekoliko slučajeva u kasnijem poglavlju, takve razmjene za zarobljenike otprilike iste vrijednosti mogli su dogovarati i sami zarobljenici (doduše često uz posrednike sa svoje strane) ili su mogli biti razmijenjeni u sklopu organiziranih razmjena zarobljenika, čestih nakon velikih sukoba. Habsburške vlasti i same su znale, tijekom izravnih pregovora s Portom, otkupljivati veći broj zarobljenika ili zahtijevati povratak zarobljenika odvedenih tijekom vremena primirja.¹⁹⁹ Zarobljenik je također mogao odlučiti **prihvatiti islam, odnosno kršćanstvo**, čime bi stekao slobodu, ali često ostajao u službi svojeg gospodara, donedavnog vlasnika.²⁰⁰ Ipak, promjena vjere mogla je biti tek prividna te isključivo sredstvo stjecanja slobode. Jednom kada bi osoba stekla slobodu – čime bi se spasila plaćanja visokih otkupnina ili prodaje u ropstvo – mogla je prvom prilikom „prebjeći“ **natrag** na svoj matični teritorij.²⁰¹ Međutim, „prebjegavanje“ je sa sobom nosilo mnoge rizike, zbog čega se nisu svi odlučivali na takvu pustolovinu. Pojedinci koji bi doista ostali na neprijateljskoj strani često bi nastavili raditi isti posao ili vršiti (vojnu) službu koju su donedavno obnašali. Slučaj Kristofa Turka (*Cristoff Turckh*), krajiškog vojnika koji se javlja u popisu iz 1577. godine, tek je jedan – doduše zbog preuzimanja imena *Cristoff* posebno slikovit – primjer takve prakse²⁰², koja se jednako tako javljala i na osmanskoj strani.²⁰³ Govoreći o vojnoj službi zarobljenici su **mogli promijeniti i lojalnost** (što je, doduše, često bilo popraćeno i promjenom vjere) te biti pušteni na slobodu pod uvjetom da postanu **špijuni**, odnosno **uhode**, te novim gospodarima dojavljuju vijesti o kretanju

– pokušao pobjeći iz osmanskog zarobljeništva. O ovim je pokušajima ostavio i detaljne zapise u svojim djelima koja su brzo postala veoma čitana i prevedena u onovremenoj kršćanskoj Europi (Đurđević 1980, 151-156).

¹⁹⁸ Pálffy 2007, 53; Ipak treba istaknuti kako se ova odredba očito odnosila samo na uspješan bijeg zarobljenika iz tamnice bez znanja tamničara. Osobe koje su bile puštene na slobodu uz jamstvo i kao sakupljači otkupnine očito nisu bile obuhvaćene ovim pravilom, o čemu svjedoči više pisama iz 16. stoljeća u kojima se krajiški i osmanski zapovjednici žale drugoj strani na pojedince koji se nisu vratili na dogovoreni rok.

¹⁹⁹ Laszowski 1916, 347-348; Jedan takav primjer dolazi nam iz pera Antuna Vrančića koji je 1553. godine boravio na Porti kao član diplomatske misije. U nizu zahtjeva i stvari o kojima se diskutiralo, Vrančić u svojem izvještaju navodi i sljedeće: *Da se Njegova Visost [sultan, op.a.] udostoji Njegovom Veličanstvu [kralju Ferdinandu, op.a.] vratiti zarobljenike iz Egra i Érsekújvára, kao i sve ostale koji su tijekom spomenutog primirja uhićeni u drugim krajevima Ugarske, Slavoniji, Hrvatskoj, na senjskom primorju i drugdje, a kojih je više od pet stotina; da se u vezi s vraćanjem zarobljenika Njegova Visost udostoji dati nalog gospodi budimskom, temišvarskom i bosanskom paši te kliškom i požeškom sandžakbegu i naredi im da ne čine drugačije od onoga što je naređeno* (Vrančić 2018, 99-101).

²⁰⁰ Pálffy 2007, 53; Zlatar 1996, 112.

²⁰¹ Jurković 2003, 162.

²⁰² StLA, Laa A. Antiquum XIV Militaria, 1577-VIII-24-Warasdin; Šimunjak 2021a, 41.

²⁰³ Hegyi 2007, 85-91.

neprijateljske vojske.²⁰⁴ Konačno, oni imućniji mogli su se odlučiti **otkupiti iz zarobljeništva**, a problem prikupljanja otkupnine iz tamnice doveo je do razvoja niza pravila i mehanizama koji su regulirali čitav proces.

Mehanizmi i pravila otkupa

Otkup neslobodnih ljudi nije bio nepoznanica na hrvatskom povijesnom prostoru tijekom ranijih stoljeća, no s osmanskim prodorima on doista postaje *nova pojava, ako ne svojom naravi, onda svakako dotad nezabilježenim intenzitetom*.²⁰⁵ Znatno broj ljudi za otkup – kao i nove okolnosti zarobljavanja i prekograničnog suživota – značili su i potrebu razvoja složenijeg procesa njegove realizacije. Prvi korak bilo je **dogovaranje cijene otkupa**. Naime, zarobljenik bi ponudio svoju cijenu nakon čega bi njegov vlasnik iznio protuponudu – zarobljenik je, dakako, iznos htio maksimalno smanjiti, dok ga je vlasnik htio podići, iako je pritom u interesu njegove zarade bilo da cijena za zarobljenika ne bude nedostižna.²⁰⁶ Zarobljenici su često znali kontaktirati vojne vlasti svoje strane kako bi se kod njihovih gospodara založili i potvrdili da nemaju mnogo novca i da dogovorena otkupnina bude razumna.²⁰⁷ Vlasnici zarobljenika ponekad su popuštali i pred drugačijim pritiscima. Posebno zanimljiv i emocionalan primjer jest slučaj Marka, zarobljenika koji se 1548. godine našao u tamnici biskupske utvrde Sisak. Kao što svjedoči registar sastavljen u svrhe popisivanja trećine iznosa koja je pripadala zagrebačkom biskupu, *mladi Marko bio je ugovoren za 12 forinti, ali je to na molbe i brojne suze njegove majke, koja je došla iz Gradiške, umanjeno za 2 forinte [tj. na 10 forinti]*.²⁰⁸ Cijene otkupa varirale su ovisno o važnosti i bogatstvu osobe te je teško odrediti srednje vrijednosti. Tako se u istom sisačkom registru navodi da je *Nikola bio ugovoren za 15 forinti, a Juraj za 20 forinti, od čijeg je iznosa u prisutnosti*

²⁰⁴ Hazai 1976, 82-88; Voje (1969, 40) navodi primjer Radoslava, sluge dizdara iz Ostrovice, koji je 1558. godine nakon zarobljavanja prešao u službu Hansa Küssela te postao uhoda na području Ostrovice; Špijunaža i razgranatost špijunskih mreža posebno je zanimljiva tema koja je zadnjih godina dobila zasluženu pažnju (usp. recentnu studiju Andreja Hozjana o špijunaži na Slavonskoj vojnoj krajini tijekom 16. stoljeća, Hozjan 2021, 125-160). Vlastite špijunske mreže na neprijateljskom prostoru održavali su praktički svi – od habsburških i krajiških vlasti, preko istaknutijih plemićkih obitelji poput Zrinskih i Frankopana, pa sve do pojedinih krajiških zapovjednika (tako je, primjerice, Ivan Lenković držao uhode na ključnim prijevojima kroz planine prema Osmanlijama, u Bosni te, zanimljivo, čak i jednog uhodu u udaljenom Dubrovniku koji mu je dojavljivao vijesti o osmanskoj floti: StLA, Laa A. Antiquum XIV Sch XIV, 1553-1554, 1553-III-1).

²⁰⁵ Budak 2021, 334.

²⁰⁶ Primjer dokumenta koji je evidentirao ove pregovore sačuvan je iz 1647. godine u arhivi obitelji Batthyány (usp. Sugar 1971, 90-91 (Appendix III)).

²⁰⁷ Pálffy 2007, 55-56.

²⁰⁸ Laszowski 1917, 307.

*komarničkog gospodara*²⁰⁹ *umanjeno 90 denara.*²¹⁰ Cijene drugih zarobljenika iz istog popisa nisu prelazile 40 forinti, što očito govori da je riječ o običnim ili siromašnijim vojnicima. Otprilike 50 godina ranije (1492.) dvojica zarobljenika – Erdoğmuş i Eynehan – predala su Petru Antoloviću iz Bihaća *290 forinti gotovog novca i tri smotka tkanine baršuna u vrijednosti 90 forinti*. Eyne-beg, koji se također nalazio u Bihaću, platio je iste godine otkupninu od 100 forinti u gotovom novcu.²¹¹ Ipak, cijene otkupa često su znale značajno premašivati materijalne mogućnosti vojnika. Juraj Mačoj tako se sredinom stoljeća požalio staležima Unutarnje Austrije i molio njihovu pomoć jer su ga Turci procijenili na 150 dukata iako njegova imovina *čak i kad bi rasprodao sve ne vrijedi niti jednog cijelog dukata.*²¹² Otkupnina se jako rijetko sastojala isključivo od novca te je u većini slučajeva uz novac bio dostavljen i niz materijalnih dobara.

Visoke ili nedostižne cijene mogle su biti i rezultat raznih malverzacija unutar redova jedne zaraćene strane. Primjerice, iz 1587. godine sačuvano nam je pismo koje je nadvojvodi Ernestu uputio Veit von Hallegg, zapovjednik Slavonske vojne krajine (1568.-1589.), a koje svjedoči o malverzacijama cijenama otkupa muslimana na ovom dijelu pograničja. U konkretnom slučaju radilo se o i općenito problematičnom koprivničkom kapetanu Globitzeru. Kao što svjedoči Hallegg, jedan zarobljenik došao je do njega iz Bosne nakon što ga je Pejašimović-aga – tadašnji obnašatelj dužnosti pakračkog sandžak-bega – otpustio da *pokupi svoju cijenu*. Pritom je, kako je bila česta praksa, po ovom zarobljeniku poslao i pismo u kojem se žali da Globitzer vrši nepravedne procjene zarobljenika i prijeti da će – ako se situacija nastavi – *zadržati sve zarobljenike koje drži ili koje će tek zarobiti*. Hallegg je odmah uputio oštro pismo kapetanu, opominjući ga da neke od turskih zarobljenika drže vrlo važni ljudi (pritom navodeći njihova imena i točan broj zarobljenika) i upozorio ga da od sada određuje pravedne cijene kako budući i sadašnji kršćanski zarobljenici ne bi bili zakinuti mogućnosti spasa.²¹³ Iz konteksta pisma čini se kako je Globitzer – osim podizanja cijene vlastitih zarobljenika – uzimao i nedopuštenu proviziju na zarobljenike istaknutih pojedinaca staleža Unutarnje Austrije, a koji su se nalazili u pograničnim koprivničkim tamnicama. Primjerice – iako je to samo teorija – ako bi zarobljeni Turčin bio procijenjen na 100 forinti, Globitzer bi od njega tražio nešto veći iznos te po dospijeću otkupnine 100 forinti prosljeđivao njegovim vlasnicima, a razliku zadržavao. To se, naravno,

²⁰⁹ U izvorniku *domino Kamarcensi*. Misli se na arhidakona koji se nalazio na čelu Komarničkog arhidakonata (*Archidiacono Kamarcensi*), čije se ime očuvalo do danas u imenu sela Komarnica kod Ludbrega i potoka Komarnica kod Novigrada Podravske (Kancijan 1984, 246-256).

²¹⁰ Laszowski 1917, 307.

²¹¹ Nógrády 2007, 32.

²¹² StLA, Laa. A. Antiquum XIV Sch 18, 1555-3, Undatiert.

²¹³ StLA, Laa. A. Antiquum XIV, Sch 70 (1587-1), 1587-II-2-Kreuz.

nije svidjelo Osmanlijama i zaprijetili su prekidom „pogranične ekonomije“. Hallegg je na ovo pismo reagirao brzo i oštro – ne samo zato da se praksa nastavi i da se budući zarobljenici imaju šanse/nade spasiti, već i zato što su neki od vlasnika zarobljenika za koje je Globitzer napuhavao cijene bili istaknuti ljudi u čijem je interesu bilo da se praksa otkupa nastavi.

Često nedostižni iznosi otkupnina značili su da su pojedinci morali tražiti pomoć od imućnijih pripadnika društva. Nikola Jadrijević – prema vlastitim riječima *plemić kojeg su nevjerni Turci iz njegove domovine izgnali i koji se već 15 godina skriva ovamo i onamo proseći kruha sa ženom i svojom djecom* – odlučio se 1537. godine za pomoć obratiti izravno kralju Ferdinandu. U pismu, punom laskanja *preuzvišenom kralju*, Nikola ističe kako je kralju uvijek vjerno i dobro služio, a prošle godine *kada je car Turaka došao u ove krajeve, s velikom teškoćom otpremio je svoga sina i potomka s četiri dobro opremljena konja u službu Vašega Veličanstva*. Nakon što je istaknuo da je i sam *prijašnjih godina bio u službi Vašega Veličanstva u utvrdi Starigrad kraj Senja*, izložio je povod svoga pisanja. Naime, Turci su mu tijekom prošlogodišnjeg pohoda oteli kćer Katarinu i za nju traže 150 dukata, što je iznos koji *bez vladareve pomoći i podrške nikako ne može prikupiti*. Ipak, svjestan da je Ferdinand i sam *zaokupljen državnim pohodom i Kristovom vjerom*, moli ga da ga barem preporuči napuljskome potkralju, nadajući se da će uz njegovu preporuku zadobiti pomoć i otkupiti *ljublenu kćer*.²¹⁴ Habsburške vlasti doista su i same često intervenirale pri otkupu zarobljenika. Iz iste godine (1537.) sačuvan je naputak kralja Ferdinanda Ivanu Pastoru i Bernardu Pomazaniću kojim traži *da se smjesta uputiš u Tursku pošto ovo pročitaš, te da se svim, kojim god ćeš moći, i boljim i skrovitijim putevima i načinima potruđiš pronaći i sigurno istražiti: koliko je našeg naroda odvedeno u zarobljeništvo, tko je na kojem mjestu zatočen, kakvog su staleža i kamo su dospjeli, gdje ih se čuva, kako ih se može osloboditi i iskupiti*. Pismu je priložio i (nažalost nesačuvanu) *zapečaćenu cedulju* u kojoj su se nalazila imena osoba za koje je posebno potrebno *poduzeti najbolju istragu i potragu* i saznati *jesu li svi zarobljeni ili ne, te što je s pojedinima učinjeno, jesu li možda dijelom bili podvrgnuti mukama, ima li kakve nade u njihov otkup i kojim putem ih se može najbolje iz zarobljeništva iskupiti*.²¹⁵ Dakako, krajiške, odnosno osmanske, vlasti također su posredovale i pomagale pri otkupu zarobljenika. Štoviše, kao što ćemo kasnije pokazati, cijela praksa otpusta *na viru* temeljila se na uključenosti zapovjednika u otkup. Tako je 1530. godine osmanski vojvoda Murat iz Bosne pismom javio Ivanu Kobasiću da je doznao *da imate neke turske sužnje koji nemaju*

²¹⁴ Laszowski 1914, 247-248.

²¹⁵ Laszowski 1916, 347-348; S osmanske strane poznat je slučaj Evlije Čelebija koji je 1660. godine bio član delegacije koja je od Zrinskog – po sultanovu napatku – trebala otkupiti zarobljenog bihačkog kapetana (Čelebi 1967, 31-23, 245-247).

*nikoga tko bi za njih posredovao. Nego pošaljite mi na znanje koja je cijena njihovog otkupa, a ja ću vidjeti imaju li išta i hoće li moći biti otkupljeni poštenom cijenom.*²¹⁶

Cijene su, dakako, značajno rasle s važnosti zarobljenika. Tako su, primjerice, Juraj Zrinski i Ferenc Nádasdy 1584. godine za zarobljenog požeškog alaj-bega dobili nevjerojatnih 18.000 forinti, nakon što su prvotno dogovoreni iznos povećali za 6000.²¹⁷ Iz druge polovice 16. stoljeća dolazi nam i slučaj Gašpara Alapića, istaknutog plemića i hrvatskog bana, koji je nakon borbe pao u tursko zarobljeništvo. Na njegovu sreću prepoznao ga je samo jedan turski vojnik koji je odlučio privremeno prešutjeti njegov identitet budući da je Alapić prema njemu – dok je ovaj nekoć bio njegov zarobljenik – *bio blag i dobroćudan gospodar*. Turci, očito svjesni da je zarobljeni kršćanin važan – iako nesvjesni koliko – otpustili su ga za otkupninu od 500 forinti. Nakon njegova odlaska turski vojnik upitao je za koliko je pušten te saznajući iznos odglumio *ošinutost* i rekao da su upravo za 500 forinti pustili *znamenita ratnika slavna roda te prepuna bogatstva*. Iako su turski vojnici odmah pošli za njim da ga zarobe prije nego se domogne kršćanske strane, bilo je prekasno. *Znameniti ratnik* ubrzo je *po drugom zarobljeniku poslao otkupninu uz ovaj odgovor: 'da se najviše zahvaljuje što, iako su u rukama držali tustog pijetla, nisu ipak znali operušati ga'*.²¹⁸

Alapićev slučaj – osim što svjedoči da je iznos od par stotina forinti za znamenite plemiće bio malen – ujedno je odlična uvertira u samu praksu otkupa. Naime, plemić je otpušten *nakon što su po običaju određeni njegovi jamci*, a samu otkupninu *otplatio je po drugima*, odnosno *po drugom zarobljeniku*.²¹⁹ Nakon što je bila određena otkupnina dogovoren je i način njenog prikupljanja. U nekim slučajevima zarobljenik se mogao otkupiti i bez niza putovanja zahvaljujući **posrednicima**. Naime, imućnije obitelji koje su mogle brzo prikupiti novac bile su u mogućnosti ovladati osobu da dostavi otkupninu. Druga opcija bila je da posrednik otkupi osobu iz zarobljeništva svojim sredstvima, a ona (ili obitelj) mu se zauzvrat obvezala vratiti dug. Tako se, primjerice, udovica Nikole Banića iz Senja, Doroteja, u ožujku 1470. godine obvezala

²¹⁶ Laszowski 1914, 356-357.

²¹⁷ Štefanec 2001, 56-57; Slučajevi promjene visine otkupnine očito nisu bili rijetkost kad bi vlasnik saznao da je riječ o osobi veće vrijednosti. Takva je praksa zabilježena već kod jednog od najranijih (i prethodno spomenutog) slučajeva otkupa, onog ugarskog nižeg plemića Dömötöra Kónya iz 1460. godine. Kónya je 1460. odveden i ubrzo prodat za 6 zlatnih florina jednom Dubrovčaninu. Iako je Kónya sa svojim gospodarom dogovorio otkupninu od 40 dukata, Dubrovčanin je jednostrano promijenio nagodbu kad je shvatio da je riječ o imućnijem čovjeku te je povisio iznos otkupnine na 110 dukata. U konačnici Kónya je uspio pobjeći iz zarobljeništva i vratiti se u Ugarsku. Ovaj slučaj posebno je zanimljiv jer je Kónya od osmanskih vojnika kupio Dubrovčanin – dakle kršćanin – koji ga je namjeravao prodati za otkupninu i tako zaraditi na nesretnoj sudbini ovoga ugarskog plemića, što slikovito govori o kompleksnosti (su)života i ekonomskih interesa na pograničju velikih imperija (Csukovits 2007, 10-11).

²¹⁸ Rattkay 2016, 220-221.

²¹⁹ Rattkay 2016, 201-202.

Ivanu Sirzerviću vratiti 100 dukata koje je predao za otkup nje i njenog sina, kao i 30 dukata troška za njihovu odjeću.²²⁰

Ipak, puno češći način otkupa bio je uz **jamstvo**. U prvom slučaju jamci su bili **drugi zarobljenici**, često ne svojom voljom, koji su se obvezivali platiti otkupninu (bilo u novcu, bilo kaznom u obliku sakaćenja dijelova tijela²²¹) ako se otpuštena osoba ne bi vratila. Pritom je otpuštena osoba često, iako ne uvijek, tijekom svoga odsustva trebala prikupiti otkupninu **i za sebe i za svoje jamce koji su ostali u tamnici**. Takvu praksu susrećemo već krajem 15. stoljeća kada se u tri pogranične hrvatske utvrde – Bihaću, Ripaču i Sokolu – našao zarobljen 21 Turčin. Popis otkupnine, nastao nakon uspješnog izbavljanja zarobljenika, tako svjedoči da je stanoviti Murat išao u Tursku u ime ostalih zarobljenika iz Bihaća, a isti zadatak imali su i stari Da(v)ud za zarobljenike Ripača, odnosno Murat od Vardara za zarobljenike Sokola.²²² Zanimljivo je da su trojica sakupljača, ako je suditi prema visini njihove otkupnine, bili među siromašnijima, što upućuje na to da su zapovjednici kao jamstvo preferirali zadržati bogatije sužnje. Istu praksu susrećemo i kod sisačkog sužnja Radovana koji je sa svojim sinom u tamnici proveo deset mjeseci prije nego što je 18. ožujka 1548. godine otpušten po otkupninu od 40 forinti (nešto veća od drugih sužnjeva u istom dokumentu, tako da je vjerojatno zajedno obračunata za njega i sina). Iako dokument eksplicitno ne bilježi da je sin ostao u tamnici kao jamac, to se da naslutiti iz konteksta.²²³

Nakon što bi jamci bili dogovoreni – ili bi se drugim zarobljenicima bez privole jamstvo nametnulo²²⁴ – sastavio bi se **jamstveni dokument** (njem. *Bürgschaftsbriefe*, lat. *litterae fideiussionales*) u kojem se točno bilježilo tko su jamci, za koga, na koji rok i koja je kazna za jamce ako otpušteni pobjegne.²²⁵ Osoba koja je odlazila na otpust najčešće bi dobila i **putni dokument** (njem. *Paßbrief*, lat. *salvus conductus*), ispravu koja joj je dopuštala sigurno kretanje po neprijateljskom teritoriju i povratak na njega te sadržavala pojedinosti o tome čiji je

²²⁰ Budak 2021, 351 (u nav. dj., str. 348-354, vidi više slučajeva sličnih praksi otkupa pomoću posrednika koji su sačuvani primarno u dubrovačkim arhivima).

²²¹ Sugar 1971, 82-91; Pálffy 2007, 59.

²²² Nógrády 2007, 32-34.

²²³ Laszowski 1917, 308.

²²⁴ Drugi zarobljenici nisu bili jedini kojima se jamstvo moglo nametnuti. Pálffy bilježi više zanimljivih slučajeva u kojima su Osmanlije prisilili cijele ugarske gradove da budu jamci za istaknute osmanske zarobljenike. Tako je, primjerice, 1584. godine šest pograničnih *oppida* prisiljeno jamčiti za otkupninu od 30.000 forinti za Ali-bega od Koppányja (Pálffy 2007, 60). Ali-begova otkupnina bila je doista nevjerojatna za ondašnje standarde: *...prije svega 30.000 forinti u gotovini, 100 dobrih volova, dva konja sa srebrnim i zlatnim sedlima i ormama ... još osam konja, perzijski svileni tepih, dva smotka svile obrubljene zlatom, četiri stotine perjanica, dvije tkane filcane prostirke i dva ugarska zarobljenika: István Szenhely iz Konstantinopola i László Lévy iz Budima...* Zarobljeni beg pušten je nakon što su predstavnici gradova i ostali jamci habsburškim vlastima isporučili prvi dio otkupnine u iznosu od 10.000 forinti, uz obećanje da će ostatak biti isplaćen kroz šest mjeseci (Szakály 2007, 97-98).

²²⁵ Primjer jednog takvog sačuvanog pisma iz 17. st. vidi u: Sugar 1971, 88-90, Appendix II.

zarobljenik.²²⁶ Krajiške instrukcije nalagale su da se zarobljenici ne smiju otpuštati bez putnog dokumenta te da osoba koja pronade zarobljenika bez „putovnice“ istog može zadržati za sebe.²²⁷ Ove odredbe donesene su kako bi se reduciralo špijuniranje i smanjio broj neprijateljskih uhoda.

Prije svakog polaska bio bi **dogovoren rok** do kojega se osoba mora vratiti. Rokovi su znali varirati od nekoliko dana ili tjedana, pa sve do nekoliko godina, no u većini slučajeva nisu bili duži od par mjeseci.²²⁸ Zarobljenici bi rijetko uspjeli u jednom putovanju prikupiti sav potreban iznos otkupnine zbog čega su otpust tražili više puta. Usred takvih situacija tamničari su znali voditi i posebne dokumente koji su **popisivali koliko je otkupnine zarobljenik dostavio nakon svakog putovanja**.²²⁹ Sužnji su isprva nosili okove oko obje noge, no nakon što bi dostavili dio otkupnine na kasnijim otpustima imali bi samo jedan okov.²³⁰ Jednom na otpustu zarobljenici su otkupninu prikupljali na razne načine. Oni bogatiji novce bi prikupili od svoje obitelji ili sa svojih posjeda, a ponekad – zbog nedostatka gotovog novca – čak i prodajom vlastitih posjeda i imovine.²³¹ Dio ih je, slično ranijem primjeru zabrinutog oca Nikole Jadijevića, molio pomoć kod uvaženih dužnosnika ili bogatih pojedinaca te, ovisno o društvenom kapitalu, čak i kod samoga kralja ili bana. Onaj nesretniji postotak morao se okrenuti prošnji po gradovima i selima te proputovati velike udaljenosti u nadi da će im se netko smilovati i pomoći pri otkupu. Takvi pojedinci znali su dobiti i tzv. **molbene isprave** koje su dokazivale da su zaista zarobljenici koji prikupljaju otkup, a ne prevaranti koji na taj način žele zaraditi. Nažalost, dio ih se iz očaja okretao nezakonitim aktivnostima te svoju otkupninu nastojao prikupiti pljačkom, ponekad se

²²⁶ Pálffy 2007, 61, 61 fus. 89, 64 fus. 99; Opis ovakve prakse – iako s kraja 17. stoljeća – donosi i Osman-aga Temišvarski: *budući da sam morao imati jamca, potražio sam izvjesnog Ibrahima koji je bio vojnik u mojoj jedinici i također zarobljenik ... On mi je pristao biti jamac pod uvjetom da i za njegov otkup donesem devet dukata. Moj gospodar i ja sporazumjeli smo se da u roku od sedam dana dođem u Szeged, i on mi je dao jedan papir na latinskom i njemačkom jeziku, s pečatom* [ist.a.] (Temišvarski 2004, 12).

²²⁷ Štefanec 2011, 210-211.

²²⁸ Pálffy 2007, 57-58.

²²⁹ Ranije spomenuti slučaj Šabana, zarobljenika Jurja Frankopana Tržačkog, posebno je zanimljiv po tom pitanju (iako dolazi iz 17. stoljeća). Naime, Šaban je prvi put pušten da preko granice hoda po svoju otkupninu 8. travnja 1657. godine. Budući da odjednom nije uspio prikupiti iznos otkupnine kretao je po njega više od deset puta, obično na period od mjesec dana, između kojih je vrijeme provodio u tamnici (najduže između srpnja 1660. i 30. srpnja 1662. godine). Donoseći svaki put mali dio otkupnine, Šaban je konačno, nakon skoro deset godina zarobljeništva, uspio u potpunosti isplatiti svoju otkupninu 17. svibnja 1666. godine (cjeloviti transkript dokumenta kojim je popisana njegova otkupa vidi u: Laszowski 1934, 66-68).

Za 16. stoljeće sačuvan je popis kaptolske utvrde Sisak za 1548/9. godinu, u kojem se – osim evidentiranja trećine koja pripada biskupu – navodi što su sve, u kojim količinama i kada dostavili pojedini zarobljenici (Laszowski 1917, 306-309).

²³⁰ Pálffy 2007, 61.

²³¹ Nešto raniji, ali slikovit, slučaj dolazi iz Splita. Naime, 1473. godine građanin Matija Vadilcich bio je prisiljen prodati polovicu svoje kuće za 24 dukata kako bi mogao otkupiti svoju ženu iz turskog zarobljeništva. Budući da iznos u konačnici nije bio dovoljan, godinu dana kasnije bio je prisiljen prodati i drugu polovicu (Budak 2021, 353).

udružujući čak i s drugim zarobljenicima na otpustu i formirajući svojevrzne razbojničke bande.²³²

Kada bi zarobljenik napokon prikupio sav iznos otkupnine, najprije bi se sastavio **račun njegova uzdržavanja** kojeg je tamničaru od otkupnine trebao namiriti sužnjev vlasnik. Prije svega troškovi su bili u vidu dnevnog uzdržavanja (hrane i pića), a čini se da su se kretali oko par krajcara.²³³ Tako je trošak za nekoliko sužnjeva kaptolske utvrde Sisak za 1548. godinu po osobi iznosio 1,5 forintu za tri mjeseca, odnosno dvije forinte za četiri mjeseca – dakle, pola forinte za mjesec dana.²³⁴ Iz otprilike istog perioda²³⁵ dolazi i račun vojnog tamničara Gilga Khranbergera za uzdržavanje zarobljenih Turaka od 25. svibnja do 17. srpnja. Prvospomenutog datuma u njegovu tamnicu dovedeno je deset zarobljenih Turaka trošak čijeg je dnevnog uzdržavanja iznosio dva krajcara po osobi (odnosno 1.080 krajcara ili 18 forinti za 54 dana).²³⁶ Istoga dana *Mustermeister* je doveo i dvojicu prebjega *kojima ne treba u potpunosti vjerovati*, a dnevni trošak čijeg je uzdržavanja (računajući svakodnevno jednu *mjericu vina*) bio duplo veći, tj. četiri krajcara po osobi. Uz ovu dvojicu prebjega veže se i jedan zanimljiv trošak. Naime, na zapovijed feldmaršala, ali i na *njihovu osobnu želju*, dvojac se u tamnici pokrstio te tamničar bilježi trošak krštenja (vjerojatno su u cijenu bili uključeni i nekakva manja popratna gozba i slavlje) u iznosu od 1 forinte i 10 krajcara. Od 30. svibnja do 17. lipnja u par navrata u tamnicu je dovedeno još pet turskih zarobljenika (svaki 2 krajcara/dan) te su svi zarobljeni Turci 17. srpnja po zapovijedi Geörga von Wildensteina²³⁷ – zamjenika glavnog vojnog zapovjednika – odvedeni u Ptuj gradskom sucu. Kraj troškovnika otkriva i surovu realnost života u zarobljeništvu. Tamničar je

²³² Pálffy 2007, 62-64.

²³³ Problem u izvorima predstavlja činjenica da se u ispravama 16. stoljeća paralelno javljaju **ugarska i rajnska** forinta (ili forint). Naime, ugarska zlatna forinta ili **zlatni gulden** (*tallerus integrus*) bila je najčešće korištena kovanica u Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu. Vrijednost joj je iznosila: 1 ugarska forinta = 100 denara = 25 groša = 75 krajcara = 300 beča.

S druge strane, postojao je i rajnski **srebrni gulden** (*tallerus Rhenensis*) koji je bio osnovno sredstvo obračuna plaća krajiških vojnika, kao i platno sredstvo za sve vojne potrepštine. Pritom komplikacije nastaju zato što se od 16. stoljeća naziv „forint(a)“ počeo koristiti i za rajnski gulden, pa se u izvorima pod kraticom *fl.* može javljati i ugarski i rajnski gulden. Osim toga, oba platna sredstva ponekad su se – što u izvorima, što u suvremenoj historiografskoj literaturi – jednostavno nazivala i talirima. Vrijednost rajnskog guldena iznosila je: 1 rajnski forint = 80 denara = 20 groša = 60 krajcara = 240 beča (usp. Horvat 1994, 32; Herkov 1987, 174-175; Štefanec 2011, 331; Kolar-Dimitrijević 2013, 21-28).

²³⁴ Laszowski 1917, 306-309.

²³⁵ Dokument je u arhivu zaveden pod 1555. godinu, no datacija je zamrljana tintom te je moguće da je riječ i o 1535. godini.

²³⁶ Pri početku dokumenta navodi se da u obračunu jedan forint ima vrijednost 60 krajcara, dakle riječ je o rajnskom srebrnom forintu.

²³⁷ Geörg von Wildenstein bio je zapovjednik Hrvatske i Slavonske vojne krajine od 1543. do 1545. godine (Pálffy 2009b, 252).

tako potraživao i novac *za željezo* za zarobljenike – brave (tj. vjerojatno okove), ključeve, metalne ovratnike i lance.²³⁸

Ipak, čak i kad bi pojedinac isplatio svoju cijenu, otkup nije uvijek imao sretan završetak. Naime, neki vlasnici nisu poštivali danu riječ te su svoje zarobljenike – ili njihove jamce (ako nisu bili drugi zarobljenici, o čemu više u nastavku rada) – zadržavali i nakon što su se u potpunosti iskupili. Svakako najpoznatiji primjer jest slučaj Osman-age Temišvarskog s kraja 17. stoljeća, kojeg je gospodar nakon isplate otkupnine odbio pustiti te ga ubrzo ponovno bacio u tamnicu i pokušao prodati mletačkom trgovcu robljem.²³⁹ Sličnih primjera ima i iz promatranog razdoblja. Tako je budimski paša 1584. godine uputio žalbu nadvojvodi Ernestu na ponašanje Zrinskog i Nádasdyja jer su u tamnici zadržali mlađeg brata ranije spominjanog požeškog alaj-bega Kalemdera, čak i nakon što je on isplatio cijelu otkupninu.²⁴⁰

Konačno, kao dokaz da su *isplatili dužnu cenu i poručbenu* te da su ponovno slobodni ljudi, zarobljenicima se izdavao *oprošćeni list*, tj. **potvrda o oslobodenju**.²⁴¹ Prije odlaska zarobljenik je morao predati ostale dokumente, a njegovi jamci bili bi oslobođeni dužnosti uništavanjem jamstvenog dokumenta, odnosno ponekad – kao što ćemo sada pokazati na primjeru prakse otpusta *na viru krajišku* – povratkom jamstvenog dokumenta jamcu.²⁴²

'Vira krajiška' ili odanost danoj riječi na Vojnoj krajini

Proces otkupa u svim je varijantama manje-više pratio gore predstavljeni tijek. Ipak, ovisno o tome tko su bili jamci za zarobljenike, moguće je izdvojiti još dva načina otkupa. U prvom od njih jamci su bili sami krajiški kapetani i zapovjednici (ili drugi istaknuti pojedinci), odnosno osmanski pogranični dužnosnici, koji su u svojim pismima davali svoju riječ za otpuštene zarobljenike. Takva praksa otpusta *na viru* ili danu riječ javlja se u 16. stoljeću te postaje posebno rasprostranjena tijekom 17., a nastavila se i nakon Velikog bečkog rata u 18. stoljeću.²⁴³

²³⁸ StLA, Laa. A. Antiquum XIV, Sch 16, 1555/1, 1555-VII-17 Petau.

²³⁹ Temišvarski 2004, 23-27; Osman-aga od prodaje u ropstvo spasila je samo intervencija poručnika koji je odbio predati zarobljenika jer je svjedočio tome *da je svome gospodaru isplatio puni iznos svoje otkupnine* (Ibid. 27). Osman-aga na kraju će ipak završiti kao rob/sluga u dalekoj Austriji te će se slobode domoći tek bijegom nakon skoro dva desetljeća provedena na kršćanskoj strani.

²⁴⁰ Štefanec 2001, 57.

²⁴¹ Nezirović 2004b, 147; Laszowski 1934, 68; Temišvarski 2004, 23, *'Dobili ste novac za moj otkup, pa i više od toga. Napišite mi sada potvrdu o oslobodenju* [ist.a.] *i pustite me da idem!*'

²⁴² Pálffy 2007, 65.

²⁴³ Primjerice, pismo Merdana Čehaje oko otkupa sužnja Huseina Caferovića (Glamoč, između 1721. i 1741. godine): *U ime boga, ja Merdan Čehaja od Glamoča dadoh svoju tvirdu viru Muhamedovu* [ist.a.] *gos(podinu) J(o)žef de Pociji, velikom komendantu i zapovidnik(u) sve Like i Krbave za njegova susnja* [sužnja, ist.a.] *Huseina*

Kao i u slučaju jamaca-zarobljenika, krajiški dužnosnik jamčio je kod neprijatelja da na njegovu *viru* otpuste zarobljenika, šaljući **jamstveno pismo** (njem. *Glaubensbrief*).²⁴⁴ Nakon što se osoba obvezala i zajamčila svojom *virom* za zarobljenika, morala se i pobrinuti da se on doista i vrati na dogovoreni datum sa svojom otkupninom. Ako zarobljenik to ne bi napravio, jamac je bio dužan uhvatiti ga i vratiti u osmansku tamnicu ili – u krajnjem slučaju – namiriti njegovu otkupninu iz vlastitoga džepa. Ova pisma ponekad su sadržavala i klauzulu – vjerojatno tek sporadični zapis nepisanog pravila i prakse koja je ionako vrijedila na pograničju – da *ako* [zarobljenik, op.a.] *u roku umre, da je Vašā kvarā, ako li po roku, našā kvarā*.²⁴⁵ Točnije, jednako kao i na ugarskom dijelu pograničja, ako bi otpušteni zarobljenik umro prije roka do kojega je trebalo skupiti otkupninu jamac bi bio oslobođen otkupnine, no ako bi zarobljenik umro nakon tog roka, a nije se na vrijeme vratio u tamnicu, jamac bi morao platiti njegovu *cinu*.²⁴⁶

Sa samoga kraja 16. stoljeća sačuvano nam je pismo Fatime, udovica Rustan-age, upućeno Ivanu Kegleviću²⁴⁷ *pokopuskom kapetanu i hercegove svitlosti namisniku* u kojem javlja da *primismo V(aše) m(ilsti) list. I razumismo ča nam, V(aša) m(ilsti), u listu pišete izradi siromaha* [zarobljenika, op.a.] *Mihe Krajačića govoreći ter nas proseći da bismo ga pušćali na V(aše) m(ilsti) poštovanu viru* [ist.a]. Čim je došlo kapetanovo pismo, Osmanlije su zarobljenika odmah pustile *na V(aše) m(ilsti) poštovanu viru. I rečenomu Krajačiću dasmo roka šest tajednov*. Fatima pritom ističe da i *d(e)set Krajačića vridnosti blago mi bismo na V(ašu) m(ilsti) počtovanu viru pušćali*, a kamoli ne jednoga. Na kraju pisma obavještava Keglevića o cijeni sužnja te navodi da se na Krajačiću nalazi i *cina* za još dvojicu zarobljenika. Nakon što je na Keglevićevu molbu umanjena za 100 dukata, Krajačićeva je otkupnina iznosila 1.400 dukata, što očito govori da su prije ovoga razmijenili još nekoliko pisama pregovarajući o cijeni. Za neimenovanog kapetanovog slugu otkupnina je iznosila 800, a za sužnja Barišića 530 dukata. Ukupna *cina* na Krajačiću iznosila je tako 2.730 dukata, što je cijena na koju je on *na V(aše) m(ilsti) poštovanu viru* otpušten.²⁴⁸ Nažalost, ovo je jedino pismo koje nam je sačuvano iz ove korespondencije te nije poznata sudbina nesretnih zarobljenika.

Caferovića. Dilen mu izda, stavljeno dugovanje od novca do konca s termenom turske i kaurške komenje za živa i za mirtva (na kraju se navode još i svjedoci koji svjedoče izdavanju te isprave; Strohal 1914, 48-49).

²⁴⁴ Pálffy 2007, 57.

²⁴⁵ Nakaš 2011, 135; *kvarā* = šteta; Slična klauzula iz drugog pisma: *Ako u roku umre, V(aše) m(ilsti) kvar, ako li po roku ali se odneveri, naš kvar i da se imate od naše hiže naplatiti* (Nakaš 2011, 139).

²⁴⁶ Pálffy 2007, 63.

²⁴⁷ Pismo nije datirano, ali se u njemu spominje Ivan/Juraj/Janoš Keglević (umro 1619. godine). Za kapetana Kraljevstva imenovan je 1596. (Hrvatski biografski leksikon, sv. „Keglević“, a od 14. travnja 1598. do 21. listopada 1599. godine obnašao je dužnost podbana (Blagec 2011, 306-307; Lopašić 1889, 464).

²⁴⁸ Nakaš 2011, 123-126.

Slično ovome je i jedno nedatirano pismo s kraja 16./početka 17. stoljeća²⁴⁹ u kojem Ahmet, kostajnički vojvoda, konjaničkom kapetanu Julijanu iz utvrde Brkiševina zahvaljuje što je na njegovu *viru Muhamedovu* pustio sužnja Aliju. Obavještava ga da se Alija uputio natrag s otkupninom, no da je njegov otac – zbog starosti – ostao kod kuće te Alija njegovu *cinu nosi i sam svoj(u)*. Ipak, stoka koju je Alija vodio sa sobom kao otkupninu za oca i sebe nije bila dovoljno vrijedna pa Ahmet moli kapetana *kako brata našega, za ostalo dugovanje pustite sopet na moju viru Muhamedovu*, uvjeravajući ga *oto vam vira moja da nećemo V(ašoj) M(ilsti) za njih faliti, veće hoćemo Aliju glavom i s poručbinom na rok uslati*.²⁵⁰ Kako je Aliji posudio svoga konja, moli Julijana da ga pošalje natrag s njim kada krene na novi otpust (tj. da konja ne zadrži kao jamstvo) te se ujedno i ograđuje od drugih potencijalnih dugovanja – *Ako li, V(aša) m(ilsti), pustite na Aliju koga sužnja osvin negova oca, ja za n nisam ni za negovo blago* [za njih nisam jamac, op.a].²⁵¹

Stvari, dakako, nisu uvijek išle glatko. Ahmet-aga Veletanlić, kapetan osmanskog Gvozdanskog²⁵², isporučio je Vuksanu, porkolabu Letovanića, *našə verni listə* [ist.a.] *za dvanajstə haba i za jedno s(e)dlo i jedne čizme* koji je ovaj prethodno zatražio za sužnja Halil-agu.²⁵³ Ahmet je, kako je priličilo običajima Krajine, dao *i našu čistu viru Muhamedovu kak(o) nećemu faliti*. Međutim, dogovoreni rok je prošao, a Halil se nije vratio te je Vuksan ponovno poslao pismo u kojem traži kapetana da sužnja pošalje natrag u tamnicu. Stajući u obrani *siromaha* Halila koji *ne ima nigdirə ništarə te tako prazanə poči ne more*, kapetan moli porkolaba da se smiluje i produlji mu rok.²⁵⁴ Iz zadnjeg sačuvanog pisma ove prepiske saznajemo da se *neverni* Halil *odneveril V(ašoj) m(ilsti) i nami. Nega sam(i) ne moremo ni po jedan pu(t)*

²⁴⁹ Kostajnica se u vlasti Osmanlija nalazila od 1556. do 1689. godine (Kreševljaković 1991, 90). Spomenuti vojvoda Ahmet navodi da je ujedno i vijećnik bosanskog beglerbega Hasan-paše. Nažalost, u periodu između 1591. (kad je na tu poziciju imenovan poznati Hasan-paša Predojević, koji će poginuti u Bitki kod Siska 1593. godine) i sredine 17. stoljeća izmijenilo se nekoliko beglerbegova koji su nosili ime Hasan-paša, zbog čega ne znamo u koje točno desetljeće datirati pismo. O konjaničkom kapetanu Julijanu ne postoje drugi podatci, što ne čudi s obzirom na to da je Brkiševina bila veoma mala, po svemu sudeći drvena, utvrda.

²⁵⁰ Na osuvremenjenom jeziku: *kao brata našega molimo vas pustite ga – na moju viru Muhamedovu – na još jedan rok ... dajem vam svoju viru [ili riječ] da nećemo Vašu milost oštetiti, već ćemo Aliju osobno s otkupninom na zakazani rok poslati* (Nakaš 2011, 120-123); *poručbina* = otkupnina.

²⁵¹ Nakaš 2011, 120-123.

²⁵² Nije poznata godina u kojoj je Ahmet-aga bio kapetan Gvozdanskog (Kreševljaković 1991, 96). Ferhat-beg Sokolović zauzeo je utvrdu nakon u hrvatskoj historiografiji poznate, a u javnosti naveliko mitologizirane, opsade 1578. godine. Utvrda je ostala u osmanskim rukama do 1635. godine, tako da je Ahmet-aga (jedini poznati kapetan Gvozdanskog) dužnost vršio negdje između ova dva krajnja datuma. Spomen porkolaba Vuksana nisam uspio pronaći u sačuvanim izvorima habsburške i saborske provenijencije.

²⁵³ Na osuvremenjenom jeziku: *naš vjerni list za dvanaest aba* [domaće grubo sukno od valjane vune, op.a.] *i za jedno sedlo i jedne čizme* (Nakaš 2011, 134); Od istog dvojca sačuvano je i pismo o drugom sužnju (Aliji Kozlodareviću) za kojeg Ahmet također šalje *vjerni list za njega i njegovo dugovanje – dvanaest bijelih aba i pet prostirki – i zaričemo se svojom čistom vjerom Muhamedovom* [izv. *zadajemo našu čistu viru Muhamedovu*, op.a.] *da ga možete slobodno uz naše jamstvo poslati, neka ide siromah skupljati otkupninu* (Nakaš 2011, 138-139).

²⁵⁴ Nakaš 2011, 135-137.

*dobaviti, niti znamo kud je otišao. Ahmet završava pismo pravdajući se da trenutno ne može isplatiti sužnjev dug jer je sigurno i Vuksan čuo kako nam je dugovaće na glavu dohodilo.*²⁵⁵

Neispunjavanje dogovora, tj. kršenje vlastite *vire* i danog jamstva, moglo je ozbiljno ugroziti opstojnost praksi – a time i mogućnost oslobođenja – za trenutne i buduće zarobljenike. Luka Crnkovački, sužanj odabaše Hasana Subića, pokušao je tako krajem stoljeća eskivirati plaćanje otkupnine. Odabaša je najprije sužnju uputio oštro pismo naglašavajući da je prošlo puno vremena od kako je otišao, a da mu nije poslao niti jedno pismo ili dostavio dio otkupnine.²⁵⁶ Upozorio ga je da čuje *od ostalih sužanj da tamo uzimlješ oprošćene liste. Od koga se tebi pristoji oprošćeni list ali od mene, ali od koga drugoga? Čo se ne spametiš da to ne bi učerašana dica činila, ne znaš li da ti ne moreš prost [nevin ili slobodan, op.a.] biti dokla od mene oprošćene knjige ne uzmeš.*²⁵⁷ Izgleda kako se zarobljenik oglušio na ove prijetnje zbog čega je gradiški kapetan Džafer-beg morao reagirati kod podbana Berislavića i zagrebačkog kanonika Stjepana.²⁵⁸ Naime, u tom trenutku prošle su već dvije godine kako su Luku otpustili na podbanovu *viru krešćansku*, a da *ni njega uslaste [poslaste, op.a.] na rok ni čovika, za koga je pošao, neko svakojake uzroke staviste*. Takvom kršenju pravila pograničja *ne bismo se nadali od vaše m(i)l(osti) da ć(e)te na svoju viru virmena to dugovanje odvalačiti, zašto to nije j(o)načko dugovanje i krajiške, da jedan od drugoga uzimljemo na svoju viru sužnje, rok misec dana ali*

²⁵⁵ Nakaš 2011, 137-138.

²⁵⁶ Izv. *Koliko vremena kako si tamo zašal, da meni od tebe ne dojde jedna knjiga kroz tvoje i naše dugovanje, jeli toj junačko dugovanje* (Nezirović 2004b, 147).

²⁵⁷ Nezirović 2004b, 147; Nisam uspio pronaći što pojam *učerašana* znači, no iz konteksta pretpostavljam da ga upozorava da otplati svoj dug kako ga ne bi morala otplaćivati nevina ili ožalošćena djeca, jer neće biti nevin sve dok to ne učini.

²⁵⁸ S ova dva pisma imamo problem izostanka datacije. U drugom pismu spominje se samo podbanovo prezime, no na sreću odabašino pismo Luki spominje *vice ban i gospo[din] Šteff[an]* (Nezirović 2004b, 147-148; Ivić 1913, 100). Prvi poznati podban Stjepan Berislavić je Stjepan Berislavić od Male Mlake (1591.-7. studenoga 1596.) (Blagec 2011, 305). Detaljno sam pregledao relevantne radove Klaića, Lopašičeve *Spomenike*, Šišičeve *Saborske spise* (ali i dr. zbirke izvora), no nisam pronašao ranijeg spomena podbana Berislavića. Kanonik Stjepan koji se spominje nije od pretjerane pomoći. Naime, zagrebačka katedrala posvećena je sv. Stjepanu (Arpadoviću) zbog čega je puno kaptolskih kanonika tijekom 16. stoljeća nosilo to ime (Klaić 1988, navodi preko deset kanonika Stjepana, za skoro sva desetljeća 16. stoljeća).

Iz 16. stoljeća sačuvan je spomen na jednog gradiškog kapetana koji je nosio ime Džafer-beg, a koji je umro tijekom rujna 1560. godine – tada, naime, Veit von Hallegg javlja da je poginuo u napadu haramija na tursku vojsku kod Čazme (Šabanović 1951, 254; Klaić 1988, 293). Turci su Gradišku zauzeli 1537. godine te nije poznato kada je oformljena kapetanija, no zna se da je Džafer-beg bio prvi poznati kapetan (Kreševljaković 1991, 81-82). Pismo kojim se ovdje bavimo prvi je 1913. godine objavio Aleksa Ivić (Ivić 1913, 101-102) uz dataciju u *početak 17. stoljeća*, a njegovu interpretaciju preuzima i Kreševljaković (1991, 82), navodeći da je to ujedno i jedini spomen ovog bega/kapetana (koji nosi isto ime kao i prvi poznati kapetan).

Međutim, nije mi poznato zašto se Ivić odlučio za ovu dataciju te pretpostavljam da je svakako napravio pogrešku. Stoga predlažem dvije mogućnosti. Prva, da je u pismu spomenuti Džafer-beg onaj isti iz sredine 16. stoljeća (kapetan negdje između 1535. i 1560.) te da u ovom periodu postoji podban Berislavić čiji spomen nije sačuvan u kršćanskim izvorima. Druga, vjerojatnija, mogućnost je da se u pismu doista spominje neki drugi kapetan Džafer-beg, ali koji je onda vladao krajem 16. stoljeća tijekom stolovanja podbana Stjepana Berislavića – tj. između 1591. i 1596. godine.

*dva pak da se vuče dvi godine dan.*²⁵⁹ Kapetan završava pismo nudeći kršćanskoj gospodi da, ako hoće svoje viri i poštenju zadovoljni biti, od njega otkupe svoju viru i pečatni list, koji je u našoj ruci tako što će im poslati sužnja našega ili čovika za koga je pošao.²⁶⁰

Puno sažetijeg izražaja, ali i mnogo oštrijeg tona bio je sredinom stoljeća kostajnički vojvoda Jusuf u svome pismu Krištofu Mikuliću *i ostaloj sisačkoj i zagrebačkoj gospodi.*²⁶¹ Sužanj Ivan Lučić *ucini(o) se da da Leku i negovu snahu i dite*, a spomenuta kršćanska gospoda poslala su list i uzela ga na svoju viru, no očito je prošao dogovoreni rok pa su Osmanlije ostali bez *negove cine ni nega glavom*. Bez pretjeranog okolišanja vojvoda obavještava kršćansku stranu da je Mustafa-beg već javio da *ne pušća nikakova sužna u vašu zemlu, dokle koli ne dođe Ivan Lučić ilil negova ciena*, a isto će napraviti i sa svim sužnjima *Lencovića i Slunskoga*, tj. *sakoga ćemo ustaviti* [zadržati, op.a.] sve dok se dogovoreno ne ispuni.²⁶² Nažalost, kao i u puno dosadašnjih slučajeva, sačuvano nam je samo jedno pismo te stoga ne znamo kako se ova priča rasplela i jesu li – i na koliko dugo – prakse otkupa i razmjene zarobljenika privremeno suspendirane na dijelu hrvatsko-slavonskog pograničja.

Razmjena i zamjena zarobljenika

Konačno, razmjena ili zamjena zarobljenika bile su posljednje od opcija spasa za krajiške zarobljenike. Iako su se – kao što smo ranije istaknuli – između zaraćenih strana događale i velike razmjene zarobljenika, u ovom poglavlju u fokus ću staviti svakodnevne interakcije na nižim instancama vlasti te pojedinačne napore nesretnih sužnjeva. **Razmjena** se ugovarala tako da bi dvije zaraćene strane pristale razmijeniti zarobljenike otprilike iste vrijednosti (ili više zarobljenika manje vrijednosti za vrjednije). Za razliku od razmjene – koja je rezultirala slobodom involviranih zarobljenika – zamjena je funkcionirala nešto drugačije. Naime, **zamjena** je zapravo treći i posljednji oblik jamčenja koji se javljao na pograničnom području u kontekstu prakse otkupa zarobljenika. Tijekom zamjene jedna (ili više) osoba zamijenila bi zarobljenika u tamnici – kao jamstvo – dok bi se on uputio prikupiti svoju otkupninu. Te osobe najčešće su bili

²⁵⁹ Tj. ističe da je neprimjereno i nejunaki da jedni drugima daju svoju viru, a da se onda odugovlači s povratkom sužnja, i to ne mjesec ili dva, nego čak dvije godine.

²⁶⁰ Nezirović 2004b, 149.

²⁶¹ Pismo nije datirano, no moguće ga je datirati temeljem spomenutih osoba i mjesta. Osmanlije su Kostajnicu zauzeli 1556. godine. Spomenuti Krištof Mikulić bio je čitalac Zagrebačkog kaptola i umro je 1569. godine (Rački 1879, 78). *Slunjski* je Franjo Frankopan Slunjski koji je od 1566. pa do smrti 1572. godine bio ban (Lopašić 1889, 464; Pálffy 2009b, 249). *Lencović* je bez sumnje Ivan Lenković, zapovjednik Hrvatske i Slavonske vojne krajine (po drugi put) od 1556. do 1567. godine (Lopašić 1889, 466; Pálffy 2009b, 252). Dakle, pismo je nastalo negdje u periodu između 1556. i 1567. godine.

²⁶² Rački 1879, 78.

članovi obitelji, prijatelji ili kućni robovi, iako je bilo i slučajeva prisilnog zadržavanja jamaca na zamjeni.²⁶³ Jednom kada bi osoba donijela svoju otkupninu ili se vratila u tamnicu – s dijelom otkupnine ili bez nje – takav „zamjenski“ jamac trebao je biti pušten na slobodu, što se ipak nije uvijek događalo.²⁶⁴

Nesretnog *vojvodu Radka*, zarobljenog 1558. godine s još 14 vojnika, tako je u zarobljeništvu privremeno zamijenio (rođeni) brat. Međutim kao siromah nije mogao pribaviti 500 talira zbog čega je molio pomoć Veita von Hallegga. Hallegg je stoga uputio pismo Georgu *Freiherrnu* von Herbersteinu²⁶⁵ moleći ga da pomogne vojvodi koji je godinama dostavljao dobre vijesti i čija bi smrt bila *značajna šteta* za Slavonsku krajinu.²⁶⁶

Zamjena zarobljenika mogla je biti i jedna od faza prilikom razmjene, kao što pokazuje slučaj Jurja Mačoja iz sredine stoljeća.²⁶⁷ Mačoj je, u pismu upućenom staležima Unutarnje Austrije, molio pomoć za njega i njegovog suradnika Petra Volovića, koje su Turci procijenili na 150, odnosno 120 dukata. U trenutku sastavljanja pisma nalazio se na dopustu od dva mjeseca, no sva njegova imovina nije vrijedila *ni jednog cijelog dukata*. Želeći se dodvoriti staležima ističe da mnogi od njih mogu posvjedočiti da je *časno, vrijedno i revno* služio na Krajini zbog čega, ponovno, moli njihovu pomoć i dolazi do povoda pisanja. Naime, Ivan Lenković – tadašnji zapovjednik Krajine – poslao je dvojicu svojih zarobljenih Turaka da privremeno zauzmu Jurjevo i Petrovo mjesto u zarobljeništvu. Jedan Turčin bio je procijenjen na 100, a drugi na 160 dukata te bi se s tom dvojicom moglo iz zarobljenišтва otkupiti, odnosno razmjenom izbaviti, nesretni kršćanski dvojac. Mačoj stoga moli staleže – koji će se sastati u Celju – da Lenkoviću odobre ovu razmjenu.²⁶⁸ Za nas je posebno zanimljivo da Mačoj u pismu ističe da je riječ o praksi koja je već dugo prisutna na pograničju i da su tako bili *mnogi jadni vojnici na ovoj granici oslobođeni*.

²⁶³ Pálffy 2007, 58.

²⁶⁴ Primjerice, ranije spomenuti slučaj iz 1584. godine kada su Zrinski i Nádasdy u tamnici zadržali mlađeg brata požeškog alaj-bega Kalemdera, čak i nakon što je on isplatio cijelu otkupninu (Štefanec 2001, 57).

²⁶⁵ Član jedne od najutjecajnijih obitelji staleža Unutarnje Austrije (Štefanec 2011, 160-161, fus. 418).

²⁶⁶ StLA, Laa. A. Antiquum Sch 28, 1559 VII-9 Warasdin; Slučaj veoma sličan ovome – u kojemu je brat zamijenio brata u zarobljeništvu (u 17. stoljeću) – vidi u: Urlić 1913, 215-220.

²⁶⁷ Isprava nije datirana, ali se u njoj Ivan Lenković spominje kao zapovjednik Vojne krajine, tako da je nastala između 1546. i 1553. ili 1556. i 1567. godine, kada je Lenković vršio tu dužnost (Pálffy 2009b, 252); Mačoja su Turci zarobili dok je bio na stražarnici između Jesenica i Modruša.

²⁶⁸ StLA, Laa. A. Antiquum XIV Sch 18, 1555-3, Undatiert; Budući da su staleži kao financijeri Krajine dobivali postotak od prodaje Lenkovićevih zarobljenika, zapovjednik nije mogao bez njihove dozvole razmijeniti dva Turčina jer bi to značilo da je staležima oduzeo dio novca bez njihova pristanka.

Staleži Unutarnje Austrije bili su prilično angažirani oko pomoći svojim zarobljenim sunarodnjacima.²⁶⁹ Kada je 1539. godine zarobljen izvjesni Georg Turing kontaktirali su bana Petra Keglevića moleći ga da *kao dobar kršćanin* ustupi jednog svog zarobljenika koji je, igrom slučaja, bio sin Turingovog turskog vlasnika. Dakako, svjesni da Keglević na taj način gubi novac, obećali su se za njegovu pomoć *prijateljski odužiti*, a ako već neće pustiti zarobljenika bez novčane odštete neka barem za njega odredi cijenu koja bi *sirotoj* Turingovoj ženi i obitelji *bila dostižna*.²⁷⁰ Keglević se očito oglušio na molbu te se četiri godine kasnije – kada Turingova djeca više bila *nisu mala i nedorasla* – nesretni kršćanin još uvijek nalazio u sužanjstvu. U novom pismu, koje neimenovani plemić šalje nepoznatom ratnom savjetniku, staleži mole habsburške vlasti da izvrše pritisak na Keglevića da *bez traženja odštete* (budući da Turing nema dovoljno imetka da Kegleviću otplati zarobljenika) i *iz kršćanske ljubavi* ustupi Turčinovog zarobljenog sina kako bi se mogao razmijeniti za njihovog sunarodnjaka.²⁷¹ Nažalost, daljnji tijek priče i sudbina učesnika nisu nam poznati, no slučaj Georga Turinga očito svjedoči o činjenici da su mnogi zarobljenici u tamnicama znali provesti godine te da je od *kršćanske ljubavi* često važnija bila financijska dobit.

Naposlijetku, pojedinci su se mogli izbaviti iz zarobljeništva i raznim nekonvencionalnim dogovorima. Krajem 1530-ih sin Jeronima Zadrana, Vespazijan, našao se u Bosni u turskom zarobljeništvu. Iako je otkupnina od 1.500 dukata bila pribavljena, ratna zbivanja i zabrana trgovine onemogućili su realizaciju dogovora. Jeronim je stoga pronašao drugi način kako izbaviti sina. Naime, saznao je da Jelena, sestra pokojnog Petra Kružića, ima dva zarobljena Turčina procijenjena na 1.250 dukata. Kako bi izbavio svoga sina dogovorio je njihovu razmjenu, a zauzvrat je Vespazijan trebao oženiti jednu od Jeleninih kćeri. Ipak, Jelena je prije sklapanja dogovora tražila da Jeronim zatraži kraljev blagoslov što je on, u pismu poslanom 8. studenoga 1537. godine, i napravio.²⁷² Kraljev blagoslov stigao je svega par tjedana kasnije, 24. studenoga, obavještavajući Jelenu da *bi nam se uistinu svidio i ugodan bi nam bio ovaj vaš međusobni dogovor*.²⁷³

²⁶⁹ Habsburške vlasti također su bile angažirane ili barem često kontaktirane oko pomoći za nesretne kršćane. Tako su Ivan Kuškovački i Ivan Glačak 1543. godine uputili molbu kralju Ferdinandu – tada upravitelju posjeda i imovine zagrebačkog biskupa nakon što je donedavni biskup *otišao s ovoga svijeta* – da odobri razmjenu dvojice kaptolskih turskih zarobljenika za *istaknutog svećenika*, Glačakovog brata, te dvije zarobljene sestre Kuškovačkog, preklinjući za kraljevu pomoć da se nesretni kršćani *vrate prijašnjoj vjeri i Svevišnjem Kristu* (Laszowski 1917, 141-142).

²⁷⁰ StLA, Laa. A. Antiquum XIV, Sch 4 (1537-1539), 1539-VI-14 Graz.

²⁷¹ StLA, Laa. A. Antiquum XIV, Sch 8 (1543), 1543-VIII-21 Graz.

²⁷² Laszowski 1916, 344-346.

²⁷³ Laszowski 1916, 351-352; Nažalost nije nam poznato je li se brak na kraju i realizirao.

Regulacije i zabrane

Iako je u slučaju Vespazijana kralj dao svoj blagoslov dogovoru te tražio Jelenu da *osobitom revnošću i radi spasenja i oslobođenja spomenutog Vespazijana pošalješ ona dva turska zarobljenika*²⁷⁴, vlasti nisu uvijek odobravale takve prekogranične prakse. Razne regulacije – iako rijetko potpune zabrane – dolazile su od svih razina vlasti. Ipak, razmjena i otkup zarobljenika nisu nikada u potpunosti zabranjeni tijekom 16. stoljeća, iako se prakse nastojalo regulirati.

Regulacije su bile posebno stroge u vremenu velikih ratnih zbivanja. Tako je, primjerice, kralj Ferdinand 1529. godine, svega dvije godine nakon stupanja na prijestolje, izdao naputak kojim bana Ivana Karlovića obavještava da *u ovim pogibeljnim vremenima ne može nikako biti dobro da se održava trgovanje s državnim neprijateljem i da se zarobljenici puštaju na slobodu*.²⁷⁵ Razlog tomu bio je što takvi zarobljenici, koje se pusti preko granice po otkup, *mogu vrlo točno i pouzdano izvidjeti pojedinosti o stvarima kršćana*. Zbog toga je zatražio od bana da izda dekret kojim će se propisati da nitko ne smije zarobljenike *puštati na slobodu* bez prethodnog banovog znanja ili pristanka. Ovaj spomen ujedno je zanimljiv jer potvrđuje da su se razmjene i otkupi zarobljenika aktivno događali na prostoru Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva već od početka 16. stoljeća.

I samo Kraljevstvo, odnosno njegov sabor, nastojalo je regulirati kretanje zarobljenika. Na zasjedanju 21. rujna 1567. godine odlučeno je da se zabranjuje *zarobljene Turke uz jamstvo drugih zarobljenih Turaka puštati iz zarobljeništva da slobodno idu od mjesta do mjesta, tako da Turci mogu slobodno šetati uokolo kao što se do sada događalo*.²⁷⁶ Takve pojedince, ako bi ih netko zatekao, mogao je bez problema uhvatiti te dovesti pred bana ili vrhovnog kapetana. Slična odredba donesena je i na zasjedanju 2. svibnja 1588. godine – ponovno je potvrđeno da Turci ne smiju slobodno šetati po Kraljevstvu (a pogotovo po sajmovima i domovima) te da čak i kada se plati njihova otkupnina natrag u svoju domovinu smiju putovati jedino preko Siska ili Bresta i to isključivo *uz znanje tamošnjih kapetana*.²⁷⁷ Kraljevski gradovi također su svojim odredbama nastojali regulirati kretanja turskih zarobljenika. Primjerice, gradska je skupština zagrebačkog Gradeca 14. travnja 1548. godine donijela odredbu da se *strogo održava da svi*

²⁷⁴ Laszowski 1916, 351-352; Nažalost nije nam poznato je li se dogovor realizirao. U Jelenijoj oporuci sastavljenoj 1541. godine (dakle četiri godine kasnije) spominju se dva turska zarobljenika – imenom Hanzija i Dorut – koje ostavlja knezu Jurju Gusiću, no nije navedena njihova vrijednost pa ne možemo znači je li riječ o istom dvojcu (Ivšić 1928, 11; Jurković 2005, 393-395).

²⁷⁵ Laszowski 1914, 173-174.

²⁷⁶ Šišić 1916, 172.

²⁷⁷ Šišić 1917, 235-236; Klaić 1988, 458-459.

*građani koji imaju i čuvaju turske zarobljenike ne dopuštaju im da šecu k malim vratima.*²⁷⁸ Ako bi pak, kojim slučajem, neki od Turaka pobjegao, *gospodara takvih bjegunaca globit će gradski sudac s 25 forinti koje će dati za zajednicu.*²⁷⁹

Kao prije svega ipak vojne, krajiške su vlasti otišle i korak dalje. Naime, htjele su kontrolirati i same provale koje su rezultirale porobljavanjem. Godine 1578. usvojena su nova pravila za krajiške pješake i konjanike, a jedna od klauzula nalagala je da *niedan iz tabora suprot nepriatelom ni na pajdaš slise pres snania ter dopušćeina capitanova* (tj. *da nitko bez znanja i dopuštenja kapetana ne izađe iz tabora protiv neprijatelja ili na pljačku*).²⁸⁰ Ako bi se netko usudio otići u pljačku ili napustiti tabor bez dopuštenja, bilo je predodređeno da će *glavo zgubi(ti)*. Kada bi turski zarobljenici i bili otpušteni sa sobom su, prema odredbama krajiških instrukcija, obavezno morali imati putne isprave.²⁸¹ Međutim, kao što svjedoči mnoštvo izvora, sve ove odredbe – od samoga habsburškog vrha pa sve do najnižih instanci vlasti – nisu značajnije utjecale na pograničnu ekonomiju otkupnine i razmjene.

Konačno, pljačke i upadi na pograničju regulirali su se i raznim dogovorima koje državne i druge vlasti nisu nužno odobravale ili koji su im se čak tajili. S jedne strane, tu su bili plemići (ili osmanski dužnosnici) koji su s neprijateljem sklapali dogovore o nepljačkanju, a zauzvrat nudili siguran prolaz neprijateljskoj vojsci i/ili plaćali određeni danak. Tako je, primjerice, Nikola III. Zrinski, otac istoimenoga sigetskog junaka, 1530. godine sklopio sporazum kojim se obvezao Osmanskom Carstvu plaćati danak, a zauzvrat je omogućio Turcima siguran prolaz preko njegovih posjeda u Pounju i oko Zrina do drugih kršćanskih područja u pozadini. Turci su se pritom obvezali poštediti Nikoline posjede pljačkanja i porobljavanja.²⁸² Takav dogovor, dakako, nije se svidio staležima Kranjske, kao ni tadašnjem banu Ivanu Karloviću, koji su protiv njega protestirali. Ipak, Zrinski je svoju odluku opravdavao kao nužnu za preživljavanje njega i njegovih podanika, ističući da će u slučaju rata protiv sultana odmah stati sa svojom vojskom na kršćansku stranu te da njegova lojalnost nije upitna.

S druge strane, takve neformalne ili čak tajne sporazume sklapali su i „obični“ ljudi. Iako je teško reći koliko su bili prisutni uzduž cjelokupnog hrvatsko-slavonskog pograničja, njihovo

²⁷⁸ Vjerojatno se misli ili na južna Poljska vrata (poznata i kao Dverce) ili na mala istočna vrata poznata kao Surovo dverce.

²⁷⁹ Laszowski 1929, 295; Dobronić 1992, 80.

²⁸⁰ Lopašić 1884, 67. Slično tome i odredba za konjanike koja je nalagala da *Niedan se iz šerega ili tabora na harac ni roblenie vsdigai prez dopušćenia ter possla svoiega capitana* (tj. *Neka nitko bez dopuštenja i zapovijedi svog kapetana ne izađe iz čete ili tabora na borbu ili na pljačku*). Osvremenjeni prijevodi na temelju: Klaić 1959, 34, 37.

²⁸¹ Štefanec 2011, 210-211.

²⁸² Štefanec 2014a, 93.

postojanje na prostoru Hrvatskog Kraljevstva detaljno je opisala i istražila Catherine Wendy Bracewell. Naime, tijekom druge polovice 16. stoljeća sklopljen je niz dogovora između senjskih uskoka i sela s osmanske strane u kojima se osmanski podanici obvezuju plaćati danak, zauzvrat dobivajući uskočku zaštitu. Takvi najraniji sporazumi nastali su iz *neformalnih pregovora uskočkih vojvoda i ljudi zarobljenih radi otkupa ili pak iz sporazuma o ograničavanju neprijateljstava*.²⁸³ Štoviše, ne samo da su se njima stanovnici pojedinih sela nastojali zaštititi od pljački i porobljavanja, nego su se znali i pridruživati neprijateljima u pljačkaškim pohodima na druga sela s vlastite strane.²⁸⁴

Sva pravila, mehanizmi, regulacije i zabrane opisanih praksi otkupa, razmjene i *vire krajiške*, kao i njihova očita kompleksnost, formuliranost i dugotrajnost, jasno govore da je život na pograničju – iako bez sumnje nasilan – zapravo u mnogočemu bio kontroliran i tek u rijetkim slučajevima anarhičan. Navedene prakse, kao i (tajni) sporazumi, nudili su ljudima određenu sigurnost te nadu u spas ako se jednoga dana i sami nađu u zarobljeništvu, zrcaleći tako kompleksnost života i preživljavanja u habsburško-osmanskom *svijetu pograničnih utvrda*. Konačno, na kraju ovoga poglavlja odlučio sam izdvojiti dvije zarobljeničke priče – jednu kršćansku i jednu osmansku – koje obuhvaćaju više praksi i elemenata suradnje o kojima sam do sada pisao, a ujedno otkrivaju još jednu dimenziju složenosti međusobnih odnosa na obje zaraćene strane.

Međukršćanski spor oko jednog turskog sužnja

Sukobi oko zarobljenika te razne prijetnje i prijepori nisu postojali samo između zaraćenih strana, već su – kao što to potvrđuje ovdje prezentirani slučaj Keglevića i Sekelja – znali izbiti i unutar istog tabora. Godine 1550. sluge Petra II. Keglevića, zajedno s neimenovanim sužnjem, bili su na putu do jedne od Keglevićevih utvrda kako bi dovedeni Turčin s njim *dogovorio otkup nekih drugih nekih zarobljenih Turaka*. Međutim, osmanskog zarobljenika je putem, zajedno s dva konja, zaplijenio i oduzeo Luka Sekelj koji je otimanje pravdao kraljevom zabranom o

²⁸³ Bracewell 1997, 190; Sačuvano je i jedno pismo iz 1582. godine kojim karinske age sklapaju dogovor sa senjskim uskocima oko zaštite: *Primili smo na znanje vašu molbu da izvolimo rjeđe posjećivati vaše podanike nego što smo to do sada činili . . . a primili smo na znanje i prisegu koju ste vi, age i drugi karinski junaci, dali u svom pismu, zaklinjući se na muslimansku vjeru [ist.a.], da ni na koji način nećete ometati naše ljude kada budu prolazili kroz Karin, nego ćete ih primati srdačno i prijateljski, te da ćete im pomoći ako budu progonjeni i poslati njihove progonitelje u krivom smjeru. A što se tiče vašeg prijedloga da, obraza radi, ovlaš koji puta opalite iz kubure kada čujete da dolazimo, neka vam je po volji. Ako ćete time spasiti svoju čast u vlastitim očima, bit će vam oprošteno bez odštete i zle krvi. Ako se u ovome slažemo, mi, senjski vojvode i drugi junaci, **kunemo se na našu kršćansku vjeru** [ist.a.] da ćemo se časno držati dogovora (Ibid. 183).*

²⁸⁴ Bracewell 1997, 185, 190-193.

trgovanju/razmjenu Turaka bez banove osobne privilegije – dakle, odredbom nalik na ranije spomenutu (ili možda tada još uvijek važeću?) iz 1529. godine.

Kao što se da naslutiti iz sačuvanih pisama, Keglević je spor najprije pokušao razriješiti izravnim molbama, no u tome je bio neuspješan te se morao obratiti banu Nikoli IV. Zrinskom²⁸⁵ i kralju Ferdinandu. Nije nam sačuvano pismo koje je odaslao kralju, no iz kraljeva naknadnog pisma Sekelju možemo zaključiti koji je bio osnovni Keglevićev argument – Sekelj je *ovo učinio zato što nije bilo dopušteno ovom spomenutom* [Kegleviću, op.a.] *bilo kojeg zarobljenog Turčina poslati u otkup mimo odredbe našega bana; tako, naime, bijaše određeno javnim dekretom, zbog čega se isti spomenuti* [Keglević, op.a.] *nama ponizno obratio, budući da on ništa o ovoj odluci, ako je ona ikad bila donesena, nije znao, niti je išta, bivajući dugo vremena u našem zatočeništvu, o njoj čuo* [ist.a].²⁸⁶

Spor Keglevića i Sekelja oko zarobljenika zapravo je tek dio mnogo šireg spora oko zemljišta i posjeda koji je između ovih dviju obitelji postojao od 1530-ih godina. Tenzije, koje su trajale i desetljećima nakon promatranog spora, znale su prerastati u oružane sukobe i međusobna otimanja kmetova.²⁸⁷ Keglević – iako istaknuti magnat i u tom trenutku hrvatsko-slavonski ban – 1540-ih dospio je u kraljevu nemilost nakon što je odbio predati prevarom stečene posjede. Zbog toga je 1542. godine smijenjen s banske časti, a za novoga bana imenovan je Nikola IV. Zrinski.²⁸⁸ Osim sukoba s kraljem, Keglević je ubrzo ušao i u sukobe s novim banom oko međimurskog posjeda kojeg je Zrinskom ustupio kralj. Petar je u konačnici zarobljen 1546. godine, a upravo je Luka Sekelj bio jedan od ključnih banovih saveznika te je u ovim sukobima i profitirao.²⁸⁹ Naime, zadobio je polovicu Keglevićeve krapinske gospoštije. Ipak, kralj je već 1547. godine pomilovao Petrove sinove i vratio im većinu zakonitih imanja. Dogodine je oslobođen i sam Petar (iako u *de facto* kućnom pritvoru), a Sekelj je za kompenzaciju od 2.000 forinti morao vratiti zadobivenu polovicu krapinskog posjeda.²⁹⁰ Sukobi oko posjeda, kao i uloga obitelji Sekelj u savezu protiv Keglevića, samo su „dolili ulje na vatru“ ovog međuobiteljskog sukoba, u čijem širem kontekstu moramo promatrati i slučaj nesretnog turskog sužnja.

²⁸⁵ Laszowski 1917, 386.

²⁸⁶ Laszowski 1917, 399.

²⁸⁷ Adamček 1980, 234.

²⁸⁸ Štefanec 2001, 25-26.

²⁸⁹ Klaić 1917, LII.

²⁹⁰ Klaić 1917, LII-LIII; Petar je oslobođen kraljevim pismom od 14. listopada 1548. godine, no uz uvjet *da bude u rukama i vlasti svojih sinova, pa da boravi u kojem gradu njihovu, koji oni označe, ali da nikad ne izlazi iz njega* (nav.dj.).

Iako je kralj 1551. godine naredio Sekelju da *zarobljenog Turčina s konjima* odmah vrati, to se očito nije dogodilo, zbog čega je 1552. uslijedila i sudska parnica pred sudom u Požunu.²⁹¹ Juraj Keglević u pismu od 26. svibnja 1552. godine obavještava oca da bi parnica uskoro trebala biti dovršena te da se nada da će presuda biti u njihovu korist.²⁹² Ne znamo je li rasplet parnice bio nepovoljan po Keglevića ili se Sekelj odlučio oglušiti i na odluku suda, no u zadnjem sačuvanom pismu koje spominje otetog Turčina – iz srpnja 1554. godine – sužanj se i dalje nalazi u posjedu Luke Sekelja.²⁹³ Štoviše, kralj Ferdinand ovoga puta priznaje Sekelju *puno pravo i mogućnost oslobađanja, slobodno i bez prepreke, onoga Turčina ...* [kojeg je] *minulih godina radi otkupa drugih nekih zarobljenih Turaka vjernom našem plemenitom Petru Kegleviću od Bužima bio ugrabio*. S obzirom da se ističe kako kralj Sekelju priznaje *puno pravo i mogućnost oslobađanja, slobodno i bez prepreke*, Sekelju je vjerojatno trebao kraljev pristanak da turskog zarobljenika može razmijeniti ili dati u otkup za novac, a da pritom bude siguran da mu nitko zbog toga neće nanijeti *nepravdu ili neku štetu*.²⁹⁴ Pritom je – po pitanju ranijeg spomena regulacije i zabrana – zanimljivo da Ferdinand ističe da je Keglević otkup ili razmjenu zarobljenika htio napraviti *protiv naše opće odredbe i propisa našeg Kraljevstva Slavonije* i bez znanja bana Nikole Zrinskog, *kneza Nikole Salma, tadašnjeg glavnog kapetana te drugih kapetana koji su se tada nalazili u našem Kraljevstvu Slavonije*.

Sukob Keglevića i Sekelja tako oprimjeruje više slojeva običajno-pravnih praksi te složenost (su)života na pograničju. S jedne strane, spomenuti Turčin očito je bio Keglevićev zarobljenik koji se zajedno s njegovim slugama vraćao iz Osmanskog Carstva kako bi se realizirao otkup ili razmjena.²⁹⁵ S druge strane, sukob je također odličan uvid u razne unutarnje sukobe kršćanske strane koji su se odvijali na Vojnoj krajini tijekom 16. stoljeća, a koji direktno zrcale druge animozitete između članova plemićkih porodica ili pak želju za financijskom dobiti. Iako nam je „slučaj Keglević-Sekelj“ jedini takav (barem za sada poznati) sačuvani primjer, smatram da ne griješim pretpostavkom da nije bio jedini.

²⁹¹ Laszowski 1917, 420.

²⁹² Laszowski 1917, 422-423.

²⁹³ S obzirom na veliku Keglevićevu nepopularnost nakon spora s kraljem te veoma prisran ton Ferdinandovog pisma Sekelju čini se kako je Luka ipak odnio pobjedu.

²⁹⁴ Laszowski 1917, 474.

²⁹⁵ Iz konteksta pisama nije potpuno jasno kakva je uloga (jamstvo, otkupnina, razmjena...) u tome bila oduzetog Turčina i konja (...*kada su nedavno neki njegovi sluge skupa s nekim njegovim zarobljenim Turčinom i konjima, za koje tvrdi da su k njemu bili dovedeni radi otkupa drugih nekih zarobljenih Turčina* [ist.a.], *stigli do luke rijeke Save...*; Laszowski 1917, 399). Međutim, neupitno je da je posrijedi bila jedna od običajno-pravnih praksi o razmjeni i trgovini zarobljenicima između zaraćenih strana.

'Zapetljana' priča turskih zarobljenika

Dok je osmanski zarobljenik u prošlom primjeru bio tek objekt radnje, jednim drugim primjerom htio sam u fokus staviti samo iskustvo zarobljeništva. Naime, iz sredine stoljeća sačuvano je nekoliko pisama koje su izvjesnom eminu Sulejmanu, sužnju Petra Erdődyja u Okiću, slali turski zarobljenici neimenovanog bana. Ova pisma otkrivaju niz izazova i situacija s kojima se običan zarobljenik morao nositi. Iako niti jedno od pisama nije datirano²⁹⁶ – a nisu nam sačuvana niti Sulejmanova pisma zbog čega nedostaje jedan veći dio priče – na temelju konteksta i spomenutih osoba smatram da sam uspio priču dovesti u kronološki tijek i vremenski je situirati u prvu polovicu 16. stoljeća.

U prvom pismu banov sužanj Mustafa obavještava emina, *sušna gospodina Erdodi Petra u Vokić(u)* da je porkolab poslao Erdődyju pismo i zatražio njegov pristanak kako bi Mustafu mogli *pusti(ti) neka hodim za svoju nevoļu i za tvoju*. Mustafa pritom moli da se cijela stvar brzo dogovori dok je još ljeto jer *vidite kakvo vrijeme dolazi. Kada se dignu velike vode, ti dobro znaš kakav je put sužanjski, nego molim te da ne ležimo, već da idemo dok je vrijeme*. Osim Mustafe eminu se obraćaju još tri banova sužnja – Sulejman Čaprazlić, Karakasum i Jahija. Potonjega posebno zanima je li emin od drugih ljudi s kojima je u kontaktu čuo tko se od osmanskih dužnosnika nalazi gdje s druge strane granice kako bi znao *komu se kako priporučiti* (vjerojatno za svoju otkupninu). Konačno, obavještavaju emina da bi sutradan s roka (tj. otpusta) trebala doći dvojica zarobljenika te da će mu javiti ako budu nosili kakve vijesti za njega.²⁹⁷

²⁹⁶ Riječ je o pismima koja dolaze iz ostavštine Lajosa pl. Thallóczyja, istaknutog mađarskog povjesničara, arhivista i stručnjaka za bosansku povijest. Pisma je prvi objavio Božidar Čerović početkom 20. st. (Čerović 1905, 220-223; Čerović 1911, 163-165). Iako nisu datirana, na temelju spomenutih osoba i kronologije moguće ih je smjestiti u sredinu/prvu polovicu 16. stoljeća. *Erdudi Petar* koji se spominje u pismima vjerojatno je Petar II. Erdődy koji je umro 1567. godine ili alternativno njegov otac Petar I. (umro 1543.) koji je 1511. godine i službeno promijenio obiteljsko prezime iz Bakač u Erdődy. Utvrdu Okić, u kojoj je držan emin Sulejman, obitelj je dobila 1493. godine. Budući da je Sulejman bio sužanj Petra Erdődyja, a zarobljenici koji mu šalju pisma sužnji neimenovanog bana, znamo da se njihovo sužanjstvo nije moglo odviti između 1557. i 1567. godine budući da je u tom periodu upravo Petar II. obnašao bansku službu (Hrvatski biografski leksikon, sv. „Erdődy“).

U pismima se isto tako spominje i Malkoč-beg. Riječ je o istaknutom osmanskom ratniku 16. stoljeća koji je 1530. godine bio subaša u Kamengradu, jedno vrijeme vojvoda vilajeta Hrvati, a 1552. godine imenovan je kliškim sandžakbegom. Potom je u različitim periodima bio i na čelu bosanskog te hercegovačkog sandžaka. Umro je 1565. godine tijekom ponovnog obnašanja dužnosti kliškog sandžakbega (Jurin Starčević 2012, 34, fus. 106; Šabanović 1951, 249-257; Klaić 1988, 190). Stoga smatram da su pisma nastala u vrijeme banovanja Nikole IV. Zrinskog (1542.-1557.) ili u godinama koje su prethodile njegovom banovanju.

²⁹⁷ Nežirović 2004b, 105-106.

U otprilike isto vrijeme nastala su i tri pisma pisana na istom listu papira, sva upućena eminu²⁹⁸, od kojih jedno donosi iste informacije kao gore prezentirano.²⁹⁹ Drugo je sastavio spomenuti Jahija na eminovu molbu *da ti odpišem za ve sužne gospodina bana, kako hodi njih nevoljno dugovanje*. Susrećemo neka nova imena, no puno su nam zanimljivija ona poznata, iako među njima nema Mustafe i Sulejmana – dvojicu zarobljenika koji se u prvom pismu spominju kao zarobljenici koji sutradan dolaze na rok³⁰⁰, Karakasuma koji je predao 500 dukata dugovanja i ostaje dužan još 200 te Jahiju kao autora pisma. Konačno, na istom listu zapisana je i molba koju Karakasum i Sulejman upućuju eminu. Naime, mole ga *ko brata našega i susida drago(ga) da im pošalje jedan kitab [ćita[b], pismo, knjiga ili pak sveta knjiga, op.a.] koji će oni opet urhilu [sukladno običaju, op.a.] poslati, ako Bog dade*.³⁰¹

Čini se da su u međuvremenu banu isporučeni dokumenti potrebni za Mustafin otpust jer se u sljedećem pismu eminu kao potpisnici javljaju samo Sulejman Čaprazlić, Karakasum i Jahija. Zanimljivo, na početku – kao odgovor na nesačuvano eminovo pismo – pišu da *razumismo list što nam pišete za naše dugovanje i za vaše, neka znate eti se svaki dan nadijemo se kada će priti* [ist.a.] *jere ne znamo što se učini tere ne pridoše na rok*. Dakle, sakupljači njihove otkupnine u tom se trenutku nalaze na slobodi i kasne na zadani rok. Iz konteksta nije potpuno jasno je li otkupninu i za ovu trojicu sužnja sakupljao Mustafa ili je to vršio netko drugi – kako god bilo, svi su željno iščekivali povratak zarobljenika i svoje otkupnine. Sužnji su očito dobro pratili sva zbivanja oko svojih sunarodnjaka i njihovog spašavanja, što otkriva i spomenuta obavijest da je ban dogovorio razmjenu nekih zarobljenika.³⁰² Jedan od razmijenjenih zarobljenika – *nevolni sužan Esebalija* – ubrzo se i sam obratio eminu moleći njegovu pomoć. Naime, iako je *Malkoč*

²⁹⁸ Kako navodi originalni priređivač Čerović, ova pisma *pisana su na jednom komadu papira i to tako, da su peto i šesto pismo* [pismo o banovoj potvrdi i molba za knjigu, op.a.] *na jednoj strani, dok je sedmo* [pismo Jahije o dugovanju drugih sužnjeva, op.a.] *samo na drugoj strani* (Čerović 1905, 222). Muhamed Nezirović je tijekom priređivanja očito previdio ovu informaciju zbog čega u njegovoj zbirci ova tri pisma ne stoje zajedno (niti je ikako istaknuto da su povezana).

²⁹⁹ Iako je autor ovoga puta nepotpisan, iz konteksta je očito da je riječ o Mustafi (*gospodin ban govore, dokle ne dođe list od gospodina Erdudi Petra i od sužna Emina, ne ću ja pustiti moga sužna Mustape*). Pismo je stoga očito nastalo u otprilike isto vrijeme i govori o istoj stvari – nepoznati ban pustit će Mustafu da pođe po svoju i eminovu otkupninu, no jedino ako emin i ban dostave pismeni dokaz toga dogovora (Nezirović 2004b, 101).

³⁰⁰ Ibrahim-aga tako je *prida svoga dugovanja hiljadu i petcat dukat, a jošte osta dužan petcat dukat i poče u Tursku; i da mu dva miseca dana roka*. Drugi, Čaprazlić, *haip učini* [napravi sramotu, op.a.], *jere im vrati jednoga konja, tere joste na njih duga gospodinu jedan konj*; U sačuvanim pismima na različitim mjestima spominju se „Sulejman“, „Sulejman Čaprazlić“ i „Čaprazlić“. Tako se u prvom pismu spominje „Sulejman“ te da je „Čaprazliću“ sutradan rok, dok se u drugom slučaju kao potpisnik javlja „Sulejman Čaprazlić“. Pretpostavljam da je riječ o dvije različite osobe; Zanimljivo je da se u istom pismu nalazi i još jedan spomen otpusta na viru: *I ako pitate za nevoljnog sužna Pervanagu, e tome je rekao gospodin ban: ako te hoće Mahmut vojvoda na svoju viru izvaditi* [ist.a.], *hoću te pustiti, piši list. Eto je pisal list i po Ibrahimagi; eda ga Bog pomaže siromaha junaka*; Nezirović 2004b, 97-98.

³⁰¹ Nezirović 2004b, 97-99, 100, 101-102.

³⁰² *I što ste pitali, koga je gospodin ban sužna za sužna dal: Demriha, ćehajina brata, za porkolaba tŕžačkoga, za Ivana Dešića. A dade Malkočbeg jednoga sužna za Esebaliju Mahmut vojvodina* (Nezirović 2004b, 107).

*beg jednoga Nimca da za me i oto knez primi mene glavu za glavu, svejedno je ostao banu dužan jednoga konja te moli emina da bude njegov jamac (poruk) obećavajući kolikogodi učiniš rok, a Bog zna hoću i za se i za tebe, tako mi se vire ne odreci, kako neću ti faliti, i tako mi muslimanske vire, kako hoću sam s glavom na rok priti.*³⁰³ Iako je emin mogao biti jamac i kao zarobljenik, u ovome pismu po prvi ga se puta ni jednom ne naziva sužnjem zbog čega smatram da se u međuvremenu možda iskupio te nastavio pomagati svojim nesretnim sunarodnjacima koji su s njim dijelili sužanjku sudbinu.³⁰⁴ Kakva god bila sudbina emina Sulejmana i njegovih sunarodnjaka iz banske tamnice, njihova pisma svjedoče o izazovima života u zarobljeništvu, sužanjskoj pobožnosti, ali i aktivnim vezama koje su održavali tijekom svojega sužanjstva – kako međusobno tako i prekogranično.

3.2. Pobratimstvo

Osoba se iz zarobljeništvu mogla spasiti i praksom **pobratimstva**. Riječ je o praksi koja se javlja među Slavenima jugoistočne Europe još od srednjega vijeka i u osnovnim crtama nije se promijenila ni u habsburško-osmanskom *svijetu pograničnih utvrda*.³⁰⁵ Pobratimstvom je osoba „proširivala“ svoje obiteljske veze sklapajući krvno bratstvo, temeljeno na obostranom pristanku

³⁰³ Nezirović 2004b, 99.

³⁰⁴ U istoj zbirci sačuvano je i jedno tursko pismo čiji je autor potpisan kao Sulejman. S obzirom na to da i ovo pismo nije datirano te da je Sulejman često tursko ime, ne možemo znati je li riječ o istoj osobi. Ipak, priređivači su ovo pismo grupirali zajedno s ranije analiziranim. Takvo povezivanje vjerojatno se temelji na činjenici da je Sulejman bio emin – osmanski službenik na državnoj plaći – tj. učen čovjek koji je znao pisati turskim i arapskim jezikom. Ako je ova pretpostavka točna, onda je riječ o jedinom sačuvanom eminovom pismu.

Tko god bio autor pisma, njime je htio javiti nepoznatom osmanskom dužnosniku da se njegovi *robovi Karabali i Firuz napastvuju na pravdi Boga radi jamstva. Došao jedan varalica, pa ih bez njihova znanja ubilježio kao jamce. Niko ne može posvjedočiti, da su se oni bilo pred [nedostaje dio u originalu, op.a.] efendijom, bilo pred kojim drugim kadijom na to obvezali i da je o tome štogod dojavljeno na više mjesto ili da su se oni ikako u taj posao miješali ... Sin [nedostaje dio u originalu, op.a.] ov, za koga je jamčeno, već je veliki i odrasta, a umrli je ostavio i imetka; osim toga su mu baš sinovi i sevep [uzrok, povod, razlog, op.a.] toj obvezi, pa neka i tegle. Dakle, koliko se može zaključiti, prevarant je očito bio otac uhvaćen u „igru“ jamčenja zajedno sa svojim sinovima (iako nije jasno tko je točno i kako jamčio za koga). Zbog ove prevare Sulejman moli osmanskog dužnosnika da *sa spomenutih skinete ovu lažnu obvezu i da o tome izvijestite na više mjesto, da im se to oprosti.**

Posljednji dio pisma, koji smo već ranije citirali, dolazi nakon potpisa *roba Sulejmana, sužnja u nevjerničkoj zemlji* i posebno je zanimljiv neovisno o tome je li doista nastao u 16. stoljeću ili ne jer sažeto prikazuje realnost zarobljeništvu i nepredvidljive okolnosti života na pograničju ili blizu njega, gdje je čovjek mogao u jednom danu izgubiti sve: *Ako bi tamo rekli, šta je ovome čovjeku, je li poludio, te ovolika pisma šalje, moj im je odgovor ovo: Mene su zatvorili u jednu sobu i evo dvije i po godine, kako se nisam ni s kim razgovarao ... Ja sam tamo [prije zarobljavanja, u domovini, vjerojatno Bosna, op.a.] imao dosta prijatelja, koji su za mojom sofrom sjedili; imao sam dosta jarana i drugova, sluga i mlađijeh, pa mi je evo od svega toga ostalo sade ovo moje pero i jedan mushaf, te plaćem kao Ejub.... O Muslimani, moja vam želja leti, molite Boga, da me izbavi ove tiranske aveti* (Čerović 1911, 164-165; Nezirović 2004b, 103-104).

³⁰⁵ Više o prisutnosti različitih praksi pobratimstva, kao i njihovoj očitoj dugovječnosti sve do 20. stoljeća na širem prostoru nekadašnje Jugoslavije vidi u zapisima njemačkog slavista i etnologa Edmunda Schneeweisa (originalno objavljeni 1935. godine; Schneeweis 2005, 241-243).

te – posebno u krajiškim okolnostima – uzajamnoj obvezi na pomoć i zaštitu.³⁰⁶ Ipak, treba istaknuti kako je bratimljenje u prvome redu bilo način širenja obiteljskih veza unutar članova iste religije. Stoga je pobratimstvo u krajiškom kontekstu samo poprimilo određene specifičnosti, predstavljajući tek jedan oblik ove prakse. Primjenu u krajiškom kontekstu možda najbolje i najsažetije, doduše u 17. stoljeću, opisuje Evlija Čelebi, fasciniran osmanskim vojnikom koji je pred vezirom stao u obranu zarobljenog kršćanina moleći ga da nesretniku poštedi život:

Ja sam se s ovim zarobljenikom pobratimio na bojištu, mi smo jedan drugome dali viru ... kad naši junaci na ovoj našoj krajini padnu u kršćansko zarobljeništvo i tom prilikom jedu i piju za stolom, oni se pobrate s kršćaninom i zakunu mu se na vjernost. Kršćanin da viru muslimanu da će ga u slučaju potrebe izbaviti iz nevjerničkog ropstva, a musliman, opet [zada viru kršćaninu] i rekne: 'Ako ti padneš nama u ropstvo, i ja ću tebe izbaviti od Turaka'.³⁰⁷

Budući da je kršćanin jednom pomogao osmanskome vojniku da se izbavi iz ropstva, sada je bio red na njemu da uzvрати istom mjerom i svog pobratima spasi od smrti. Iako je teško reći koliko je ova praksa bila rasprostranjena, postoje određene indikacije koje govore u prilog da opisani slučaj nije iznimka. Prije svega tu su česti spomeni pobratimstva u narodnoj epici – doduše uglavnom zapisanoj tek u kasnijim stoljećima. Nadalje, praksa je očito bila toliko rasprostranjena da su crkvene vlasti u više navrata izdavale zabrane bratimljenja između kršćana i muslimana. Tako je, primjerice, jedna od odluka zadarsko-splitske sinode 1579. godine zabranjivala svećenicima da blagoslivljaju pobratimstva kršćana i muslimana *jer takva familijarnost pruža mogućnost za mnoge grijeh*.³⁰⁸

Velik problem predstavlja i manjak sačuvanih izvora. Naime, ako izuzmemo narodnu epiku, spomeni pobratimstva dolaze tek iz zapisa suvremenika koji su ovu praksu smatrali fascinantnom te iz sporadičnih izvora i zapisa koji su nastali usred objašnjavanja specifičnih okolnosti u kojima je spomen takvog „saveza“ bio relevantan.³⁰⁹ Jedan takav primjer dolazi iz 1558. godine u vidu spisa nastalih usred istrage i ispitivanja o pljačkama koji su se bavili izvjesnim *Steffanom Preffraditschom*, najvjerojatnije slobodnjakom ili članom hrvatskog nižeg plemstva. Naime, Stefan je bio član skupine koja je izvršila pljačku na prostoru Bovića, a na teret mu se stavljalo i da je Osmanlijama javljao vijesti s habsburškog prostora. Zbog optužbi odlučio je prebjeći na

³⁰⁶ Bracewell 2000, 31.

³⁰⁷ Čelebi 1967, 146-147; Izvorni i doslovni Šabanovićev prijevod *vjera* zamijenio sam s *vira* jer je Evlija očito krivo (tj. doslovno) shvatio značenje toga pojma, smatrajući da je riječ o doslovnom davanju vjere te da *ako sada ovaj kršćanin bude ubijen, on ide u raj, a ovaj [musliman, op.a.] ide u pakao s vjerom nevjernika* (Bracewell 2000, 32).

³⁰⁸ Bracewell 1997, 171.

³⁰⁹ Bracewell 2000, 31.

osmanski teritorij, no prilikom bijega uhvatili su ga habsburški vojnici. Međutim, umjesto da Stefana privedu, oduzeli su mu tek dio opljačkane imovine te ga pustili nakon što su sklopili pobratimstvo koje su obećali vječno održavati.³¹⁰ Nažalost, rasplet parnice nije nam poznat, no riječ je o jednom od rijetkih spisa – nastalih u specifičnim okolnostima habsburške istrage – u kojima je spomen pobratimstva bio važan te stoga ostao sačuvan, iako je praksa bila i šire prisutna.

Osim na individualnoj, pobratimstva između pojedinaca mogla su biti sklopljena i na kolektivnoj razini. Točnije – slično kao *mejdani* o kojima ću uskoro govoriti – praksa je minimalizirala prolijevanje krvi i regulirala sukob na način da bi dva (ili više) istaknuta pojedinca zaraćenih strana sklopila pobratimstvo kako bi se sukob ili okončao ili regulirao te tako donio mir, odnosno određenu dozu sigurnosti objema zajednicama.³¹¹

Na kraju ipak treba spomenuti kako pobratimstvo nije uvijek prakticirano samo kako bi se osigurali mir i red (na kolektivnoj razini), odnosno vlastito spasenje (na individualnoj razini). Naime, kao što česti slučajevi bratimljenja između hajduka i njihovih saveznika s osmanskog teritorija (tzv. jataka) pokazuju, ova praksa mogla je i ojačati saveze koji su za cilj imali narušavanje mira i stabilnosti.³¹² S kojim god ciljem pobratimstvo bilo sklopljeno, nema sumnje da je riječ o praksi koja svjedoči da su međusobni odnosi na pograničju često nadilazili klasične vjerske i ratne animozitete te da su društva na obje zaraćene strane dijelila mnoge kulturne vrijednosti i ideje.

3.3. Krajiški dvoboji ili *mejdani*

Posljednja praksa kojom ću se baviti u ovom radu su krajiški dvoboji ili *mejdani*. Dvoboji su jedina od svih do sada obrađenih praksi koja na neki način nije vezana za zarobljenike, no

³¹⁰ Stanić 2017, 138-140; Ono što je zanimljivo jest da se Stefan čak tri puta našao u osmanskome zarobljeništvu – prvi put se otkupio, drugi put pobjegao, a treći put spas iz tamnice našao je ulaskom u osmansku službu. Međutim, u konačnici je ponovno promijenio lojalnost, upozorio kršćane da dolazi osmanska vojska te otišao na kršćansku stranu. Tu je izveo spomenutu pljačku nakon koje je ponovno prebjegao na osmanski teritorij te ponovno ušao u osmansku službu. U konačnici je zarobljen tijekom jednog upada na habsburški teritorij nakon kojega nastaje spomenuti spis. Zanimljivo je da ovo nije jedini slučaj pobratimstva koji se veže za Stefana. Naime, na teret mu je stavljeno i da je 1555. godine, nakon sklapanja pobratimstva, pomogao u bijegu jednom neimenovan sužnju Ivana Karinčića zbog čega je ovome ostao dužan njegovu *cinu* od 200 dukata (Ibid).

³¹¹ Bracewell 2000, 36; Jedan zanimljiv primjer dolazi iz 1588. godine kada je zbog Portine zabrane trgovanja i otkupa zarobljenika od uskoka došlo do sklapanja pobratimstva između brata ličkog sandžak-bega i uskočkog vojvode. Pobratimstvom je tako sklopljen dogovor između dviju skupina o nastavku održavanja prakse otkupa te smanjenju otkupnina jer su visoke cijene postale nedostižne za obitelji siromašnih zarobljenika (Bracewell 1997, 181-182).

³¹² Bracewell 1997, 41-43.

svejedno između njih postoje važne poveznice. Ostavljajući po strani raspravu o sličnostima i razlikama krajiških i europskih dvoboja, kao i važnost dvoboja za samu elitu i njihovo etabliranje i dokazivanje³¹³, fokusirao bih se primarno na ulogu *mejdana* kao oblika kontrole nasilja. Naime, iako su prakse u mnogočemu različite, smatram – o čemu ću više pisati u poglavlju koje slijedi – da im je svima zajednička svrha bila **kontrola** (ne prestanak!) **nasilja** u pograničnom krajiškom društvu. Osim toga, dvoboji – jednako kao i stalna korespondencija oko zarobljenika – potvrđuju povezanost istaknutih pojedinaca na obje zaraćene strane te su još jedan dokaz postojanja specifičnog pograničnog kodeksa ponašanja i časti.³¹⁴

Primarni motivi za dogovaranje dvoboja bili su uvreda časti ili obrana vjere – najčešće istaknutih pojedinaca, iako je bilo i slučajeva *mejdana* pojedinaca nižih razina društva, kao i organiziranja dvoboja manjih skupina vojnika.³¹⁵ Pojedinaac koji je bio pozvan na dvoboj nije se morao odazvati, no takav postupak rezultirao bi narušavanjem njegove časti, percipiranog junaštva i hrabrosti. Ipak, iako u većini slučajeva pitanje časti, dvoboji su po svojoj prirodi posredno minimalizirali nasilje u krajiškom društvu – umjesto velikog sukoba kršćanske i osmanske vojske potaknutog (primjerice) kršenjem dogovora, na *mejdanu* su *koplje oblomili* pojedinci.³¹⁶ Prvi korak nakon dogovora dvoboja bilo je dobivanje dozvole viših razina vlasti. Naime, jednako kao i pljačkaški upadi, *mejdani* su mogli ozbiljno ugroziti često krhka primirja zbog čega Porta i Beč nisu uvijek – a posebno u periodu kad se nastojao očuvati mir – davali pristanak na njih. Tako je Ivan Margetić uzaludno 1555. godine tražio dopuštenje za dvoboj s Budak-agom kako bi obranio svoju vjeru. Sličnu odbijenicu u više je navrata 1568. godine dobio i Franjo Frankopan Slunjski koji je opetovano pokušavao dobiti dozvolu za dvoboj s bosanskim sandžak-begom Hamzom.³¹⁷ Kada bi do dvoboja i došlo, postojala su određena pravila. Naime, ako je suditi prema slučaju dvoboja Nikole IV. Zrinskog sredinom stoljeća, obje strane morale su doći na unaprijed dogovoreno mjesto dvoboja sa svega par stotina konjanika, dok je ostatak vojske trebao čekati najmanje tri milje dalje. Svima osim sudionicima dvoboja bilo je zabranjeno napasti neprijatelja neovisno o ishodu. Cilj dvoboja pritom nije bio ubiti protivnika – iako je, kao što

³¹³ O ovome je već detaljno, smještajući krajiške dvoboje slojevito u europski kontekst i studije o povijesti nasilja, pisala Nataša Štefanec (usp. Štefanec 2013, 74-80; Štefanec 2014a, 90, 97; Štefanec 2017, 82, 88-92).

³¹⁴ Štefanec 2013, 74-75, 77; Štefanec 2017, 83.

³¹⁵ Štefanec 2017, 92; Tako je, primjerice, 1545. godine kod utvrde Konjščina ugovoreno *trenutačno primirje* i da se *uz javno zajamčenu sigurnost na koplju ogledaju odlični i najsnažniji od vojnika obje vojske*. Međutim, dok se *u ovakvom srazu naših i Turaka prsa o prsa lomilo do dvjesto kopalja, i nekolicina ih bude ranjena*, ostatak habsburških vojnika previše se opustio te je tada iz šume iznenada u napad krenula osmanska vojska. Točnije, dvoboj vojnika bio je samo varka za „kupnju vremena“ dok osmansko pješništvo nije dostiglo konjicu (Rattkay 2016, 211-212); Više o Bitki kod Konjščine u: Klaić 1988, 211-213.

³¹⁶ Lopašić 1890, 307-308.

³¹⁷ Štefanec 2013, 76.

slučaj senjskog vojvode Vlatkovića krajem stoljeća pokazuje, znalo biti sakaćenja udova³¹⁸ – a poraz sa sobom nije nosio sramotu (kao što odbijanje jest). Štoviše, po pitanju individualne časti i hrabrosti bilo je dovoljno odazvati se i sudjelovati u dvoboju, a sama pobjeda bila je pritom dakako poželjniji ishod.³¹⁹

Slučaj dvoboja Zrinskog iz 1554. godine posebno je zanimljiv; ne samo zato što o njemu imamo najviše izvora (zbog čega i jest najpoznatiji), već i zato što su mu povod bile nesuglasice oko zarobljenika. Naime, sukob je započeo nakon što su kršćanski vojnici tijekom primirja zarobili turskog vojvodu Murata. Zrinski je odbio predati zarobljenika bosanskom paši Mehmedu čak i nakon pritiska kralja Ferdinanda, pravdajući se da *ne pridržavamo u sužanjstvu rečenoga vojvodu niti radi novaca, niti radi darova, niti radi konja, niti radi ma kakve druge otkupnine, nego da s njim iskupimo kršćane, kojih su Turci za ovoga primirja samo između naših ljudi – ne računajući druge – blizu sto i pedeset zarobili.*³²⁰ Tenzije su očito nastavile rasti te je na kraju dogovoren dvoboj, za što je Zrinski od kralja tražio te dobio dozvolu. Sredinom srpnja poslao je na kraljev dvor pismo u kojem obavještava da je paši javio termin i mjesto dvoboja, ali moli kralja da glavni krajiški zapovjednik Ivan Ungnad, kao i drugi kapetani, dođu pred Đurđevac na dogovoreni datum s krajiškom vojskom.³²¹ Kao što jedno kasnije pismo upućeno Franji Batthyányju otkriva, razlog takvom zahtjevu bila je sumnja da bi ih Turci mogli pokušati prevariti. Prisutnost konjanika samoga bana, kao i krajiške vojske, trebala je stoga osigurati da do toga ne dođe.³²²

Negdje tijekom srpnja ili kolovoza bosanski paša uputio je oštro pismo Ivanu Ungandu žaleći se da je kršćanska vojska u više navrata – unatoč miru – pljačkala oko utvrda Velika i Kamengrad. Osim toga, nakon što je čuo da se s kršćanske strane skuplja velika krajiška vojska, bio je primoran podići osmansku vojsku.³²³ Ako visoke tenzije već same po sebi nisu zabrinule habsburške vlasti, pašino naknadno pismo od 4. kolovoza svakako jest. Naime, paša je Ferdinandovu dozvolu Zrinskom za dvoboj smatrao kršenjem dogovorenog mira zbog čega je i

³¹⁸ Spomen ovog dvoboja, održanog u jesen 1596. godine, ostao je zapisan u jednom onovremenom ljetopisu čiji je autor Toma Juričić iz Gornjeg Vrdova (sela na Imotskoj krajini) – *Ove se godine u jesen sika o na mejdanu u Maraskoj Vojvoda Ivan Vlatković iz Senja s' Ahmet-agom Cukarinovićem, ter Ivan Senjanin odsiče Cukarinoviću livu ruku za šakom, i ondi mu udilj pade na zemlju, i odnese je Vlatković u Sen* (Božićković 1931, 118).

³¹⁹ Štefanec 2013, 74, 76.

³²⁰ Klaić 1988, 252.

³²¹ Barabás 1898, 242-243.

³²² Barabás 1898, 250-252.

³²³ Na kraju pisma spominje i dvoboj s Zrinskim (*...comes vero de Zrinio totiens nos ad duellum provocavi...*), Barabás 1898, 246-247.

sam zatražio dozvolu sultana, navodeći da jedna strana ne može održavati mir koji druga ne poštuje.³²⁴

Ove vijesti ozbiljno su zabrinule habsburške vlasti te već 9. kolovoza kralj Ferdinand – budući da paša *naše dopuštenje drugačije shvaća negoli što je ono dano* – obavještava Ivana Ungnada da se mir na pograničju pod svaku cijenu mora održati te da stoga Zrinski nikako, čak uz prijetnju smrću, ne smije održati dogovoreni dvoboj.³²⁵ Iako je zapovjednik kraljevu odluku o povlačenju izvornog dopuštenja prosljedio Zrinskom, on se na zabranu oglušio te svejedno (s još mnoštvom krajiških kapetana i vojnika) došao u Đurđevac. Međutim, na dogovoreni dan, 24. kolovoza, bosanski se paša nije pojavio.³²⁶ Nažalost, nemamo daljnjih spomena o dvoboju – s jedne strane Zrinski je ubrzo ušao u sukob s Keglevićem oko međimurskog vlastelinstva, a s druge strane možemo pretpostaviti da je pašino nepojavljivanje na dvoboju zadovoljilo Nikolinu taštinu i čast.

Međutim, treba na kraju spomenuti i da *mejdani* nisu uvijek bili posljedica sukoba. Primjerice, čini se kako je povod dvoboju 1577. godine između delibaše kliškog sandžaka i bihačkog kapetana Sebastijana Lamberga bila upravo čista suprotnost. Naime, delibaša je molio kapetana *kako dobra gospodina, da nastoiite, da se sastanemo i za ljubav kopja oblomimo* [ist. a]... *vala da susid susida i vitez viteza za ljubav i prijazan poznade* [ist. a]. Ipak, budući da je *s obidvi strane virno i mirno, onde gospoda nedadu testira* [dozvolu, op.a.], *gdino se boje, da će nevirno i mutež biti, a ovde Bogu hvala, velimo se u ljubavi stati, a u ljubavi rastati, kako vitezov zakon tere za ljubav pojedino kopje oblomiti*.³²⁷

³²⁴ Barabás 1898, 248-249.

³²⁵ Kao što svjedoči pismo, Ferdinand je izvorno smatrao *da takav dvoboj, koji se među njima bje radi časti, neće moći primirje smetati*. Prijevod najrelevantnijih izvadaka iz pisma objavio je Stjepan Srkulj (1910, 93-95), a cijeli izvornik vidi u: Barabás 1898, 254-257.

³²⁶ Klaić 1988, 254; Laszowski 1907, 95-101.

³²⁷ Lopašić 1890, 307-308. U originalnom Lopašićevom transkriptu stoji *u luba vistati, a u ljubavi rastati*, no pretpostavljam da je riječ o tiskarskoj grešci i da treba ići *u ljubavi stati, a u ljubavi rastati*.

4. Ljudi svijeta pograničnih utvrda – prostor, mentalitet i okolnosti formiranja prekograničnih praksi

Spomenuti primjer delibaše i Lamberga – *susida i viteza* – odlična je uvertira i izvor za shvaćanje krajiškog društva. Naime, iako su između zaraćenih strana bez sumnje postojale mnoge razlike (u konačnici i samo pograničje nastaje upravo zbog sukoba država, a time i njihovih vojnika), ipak smatram da u kontekstu habsburško-osmanskog pograničja na hrvatskom povijesnom prostoru možemo govoriti o **specifičnom krajiškom društvu**.³²⁸

Ovdje kao polazište uzimam tek jednu od niza sličnih (općenitih) definicija društva koju donosi Trajan Stojanović – *društvo je grupa zajednica sa zajedničkom mrežom međuzavisnih sistema za upravljanje društvenim tenzijama i društvenom solidarnošću. Svako društvo na poseban način organizira odnose među pojedincima i grupama, tako da su članovi društva u čestoj ili redovnoj, mada obično posrednoj, međusobnoj komunikaciji na svim, ili gotovo svim, nivoima života*.³²⁹

Već i iz ovako postavljene definicije vidimo da između zaraćenih strana postoje mnoge paralele – opisane običajno-pravne prakse bile su upravo element rješavanja međusobnih tenzija, dokaz solidarnosti te način održavanja stabilnosti u inače nestabilnom svijetu prožetom stalnim ratnim zbivanjima. Između neprijatelja bez sumnje su postojali mnogobrojni kontakti. Pritom ne mislim samo na visoke krajiške, odnosno osmanske, dužnosnike koji su održavali stalnu korespondenciju, već i na obične ljude – posebno vlaške populacije – koji su nerijetko na neprijateljskoj strani imali prijatelje, poznanike, čak i članove uže ili šire obitelji.³³⁰

U historiografiji i drugim srodnim društveno-humanističkim znanostima koje se bave fenomenom pograničja već se dugo raspravlja o sličnostima pograničnih društava i njihovim razlikama u odnosu na državne centre. Ranije spominjani Oscar Martinez u svom referentnom djelu o meksičko-američkom pograničju zaključuje kako *svjesni jedinstvenog okruženja koje oblikuje njihove živote, ljudi pograničja sebe smatraju drugačijima od ljudi unutarnjih zona, a tako ih doživljavaju i vanjski promatrači. Osjećaji „drugačijega“ i „odvojenosti“ potječu od čimbenika kao što su jedinstveno fizičko okruženje, etnička pripadnost, kultura, izolacija,*

³²⁸ Iako se u ovom radu nisam koristio metodološkim postavkama *historije isprepletanja*, ipak je u samom interpretativnom smislu rezultat istraživanja veoma sličan te stoga tek ukratko ovdje skrećem pažnju na ovaj relativno nov i za proučavanje pograničja bitan historiografski pristup. Historija isprepletanja nastala je 1990-ih godina na temelju poststrukturalističke kritike komparativne historije kojoj *poglavito predbacuje istraživačko fokusiranje na strukture i institucije, uz zanemarivanje uspoređivanja kultura i elemenata ljudskih iskustava* (Blažević i Kušter 2020, 17). Naime, historija isprepletanja u svoj *istraživački fokus stavlja procese razmjene, međuovisnosti i međudjelovanja te tako epistemološki hipostazira i privilegira fenomene relacionosti i rekurzivnosti* (Ibid. 16), a kao svoju temeljnu pretpostavku uzima da ni nacije, ni carstva, ni civilizacije ne mogu biti isključive i iscrpne jedinice ili kategorije historiografskog istraživanja (Bauck i Maier 2015).

³²⁹ Stojanović 1995, 99.

³³⁰ Bracewell 2006, 222; Šarić 2007, 181-195; Šarić 2017, 47; Stanić 2017, 130-131.

*internacionalnost, društvena „devijantnost“ ili su pak kombinacije navedenih čimbenika.*³³¹ I dok je za ranije spomenutog osmanskog vezira, ali i samog Čelebiju koji događaj zapisuje, praksa pobratimstva nevjerojatna i čudna pojava (koju stoga vrijedi zapisati), za osmanskog krajiškog vojnika, kao i njegovog nekadašnjeg habsburškog spasitelja, ova je praksa bila svakodnevni *modus operandi* pograničja. Dakako, kao specifičnost našeg pograničja treba istaknuti sličan etnički sastav s obje zaraćene strane (posebno prisutnost vlaških elemenata³³²), međusobnu mogućnost sporazumijevanja koja se temeljila na zajedničkom jeziku (uz određene razlike u dijalektima), mnoge – još od srednjeg vijeka prisutne – dijeljene kulturne elemente, običaje, tradicije i interese te pripadnost (ili, u slučaju osvojenih područja, relativno nedavnu pripadnost) zajedničkoj kršćanskoj civilizaciji.³³³ Svi navedeni elementi dolaskom Osmanlija, dakako, nisu nestali. Štoviše, u mnogočemu su nastavili aktivno živjeti i razvijati se usprkos političkim „granicama“. Suživot i ratovanje rezultirali su i stvaranjem posebnog kodeksa ponašanja i zajedničkog shvaćanja krajiškog junaštva među zaraćenim stranama.³³⁴ Upravo su ova zajednička shvaćanja časti i junaštva te dijeljeni kulturni elementi bili ključan preduvjet razvoja običajno-pravnih praksi pobratimstva, razmjene i otkupa zarobljenika, a posebno prakse otpusta *na viru* koja ne bi bila moguća bez međusobnog razumijevanja i povezanosti kršćanskih i muslimanskih elita, o kojoj također svjedoči i praksa mejdana, odnosno dvoboja.

Osim niza kulturnih i mentalnih, pograničje je dijelilo i mnoge u prostoru opipljive i vidljive sličnosti – primjerice, iznimna militariziranost društva (krajiške utvrde i stalna prisutnost vojske), slabiji gospodarski razvoj, manjak ratarstva, a veća orijentiranost na stočarstvo, ekonomija pljačke, rjeđa naseljenost, slabija urbanizacija itd.³³⁵ Rezultat svih navedenih čimbenika bio je da su habsburški i osmanski krajiški vojnici, ali i općenito populacija koja je živjela na pograničju, više ličili jedni drugima nego li svojim sunarodnjacima u Grazu ili Beču, odnosno Sarajevu ili Konstantinopolu (Istanbulu).³³⁶ Ukratko, iako su neupitno bili dio

³³¹ Martinez 1994, 18.

³³² Šarić 2007, 181-195; Blažević 2014b, 744.

³³³ Stanić 2017, 126.

³³⁴ Bracewell 2000, 43; Šimunjak 2021b, 159-179.

³³⁵ Jurin Starčević 2012, 7.

³³⁶ Stanić 2017, 125-127; Vraćajući se opet na Oscara Martineza (1994, 20) mislim da je ovdje dobro prenijeti dvije njegove ključne ideje – *Many borderlanders live and function in several different worlds: the world of their national culture, the world of the border environment, the world of their ethnic group if they are members of a minority population, and the world of the foreign culture on the other side of the boundary. Considerable versatility is required to be an active participant in all of these universes, including the ability to be multilingual and multicultural. By contrast, individuals from interior zones who live in homogeneous environments have no need to develop such multifaceted human proficiencies, or to be knowledgeable and sensitive to the perspectives of other peoples* (Ibid. 24) te *Frontiersmen with substantial cross-boundary links often function as a “joint community” according to Owen D. Lattimore, and “become a ‘we’ group to whom others of their own nationality, and especially the authorities, are ‘they’”* [ist.a]. Thus, it is not surprising that the ambivalent

osmanskog, tj. habsburškog, društva bili su ujedno i dio **zajedničkog krajiškog pograničnog društva**.

Prije nego prijeđem na završni dio ovog poglavlja – u kojem rekonstruirane običajno-pravne prakse namjeravam uklopiti u ovaj širi kontekst – potrebno je skrenuti pažnju na još jedan element koji je nesumnjivo utjecao na njihovo održavanje. Riječ je, dakako, o **ekonomiji pljačke**. Naime, kao što pokazuje i ranije spomenuti slučaj problematičnog koprivničkog kapetana Globitzera, otkup zarobljenika bio je važan izvor zarade zbog čega su obje strane nastojale održavati ovu praksu te isto tako i prijetile njenim prekidom u slučaju kršenja dogovora. Prožetosti ekonomskih i egzistencijalnih aspekata pograničja najbolje je sažeo američki osmanist Peter Sugar – [vojnici su] *uglavnom živjeli u teško devastiranim područjima čije je rijetko naseljeno stanovništvo jedva moglo proizvesti dovoljno za sebe, a kamoli za vojsku koja je rijetko, ako ikad, primala plaću. Prepadi su postali nužni za održavanje tijela i duše na okupu. Vojnici očito nisu bili toliko zainteresirani za uništavanje neprijatelja koliko za prikupljanje plijena i zarobljenika, iako su se zvjerstva doista događala. Cijenili su sve ili bilo koga, uključujući zatvorenike, što se moglo pretvoriti u novac. **Mrtvi seljak nije mogao proizvoditi, mrtvi vojnik nije mogao biti otkupljen, a potpuno uništeno polje nije moglo roditi godinama** [ist.a]. Život je, dakle, postao nešto vrijedniji na granici nego što je bio tijekom uobičajenih vojnih sukoba, a to poštovanje prema životu – zajedno s određenom ekonomskom vrijednošću koja mu se pridavala, kao i pokretnim dobrima svih vrsta – stvorilo je granični 'zakonik' koji su obje strane poštovale.*³³⁷

U opisanom okruženju i među opisanom populacijom obrađene običajno-pravne prakse počinju dobivati svoj smisao i onovremenu svrhovitost. Naime, ciničniji pogled na ovo društvo mogao bi prenglasiti važnost zarade u održavanju praksi te ekonomskom dobiti tumačiti njihovu opstojnost unatoč mnogobrojnim regulacijama, ograničavanjima i zabranama. Međutim, smatram kako u njima primarno možemo vidjeti mehanizme regulacije konflikta.³³⁸ Iako je ekonomski aspekt održavanja praksi bio važan – za neke pojedince možda i presudan – nikako ne smijemo zanemariti i istinski ljudski nagon za preživljavanjem, odnosno samoodržanjem.³³⁹ Stoga se prakse djelomično rađaju i iz okolnosti egzistencijalne ugroze. Vanjskom promatraču

loyalties of frontier peoples are often conspicuous and historically important; Da ovakva karakterizacija pograničnih društava nije iznimka potvrđuje i slučaj istočnorimsko(bizantsko)-osmanskog pograničja gdje također – unatoč značajnim religijskim razlikama – možemo vidjeti razvoj specifičnog i dijeljenog kodeksa časti i ponašanja (Dávid i Fodor 2000, XIII).

³³⁷ Sugar 1996, 106.

³³⁸ Blažević 2017, 60.

³³⁹ Bracewell 1997, 186.

iz današnje perspektive zvuči gotovo nezamislivo da bi kršćanski zapovjednik natrag u muslimanski zatvor poslao svog vojnika koji je otpušten *na viru*, ali se odlučio oglušiti na rok povratka. No, u kontekstu onovremenog *svijeta pograničnih utvrda* takvi postupci postaju razumljivi – bilo koji vojnik (uključujući zapovjednika) mogao se sutradan naći u poziciji zarobljenika i biti taj kojemu postojanje i održavanje prekograničnih praksi može spasiti život. Urušavanje prekogranične suradnje moglo je značiti potencijalnu ugrozu vlastite egzistencije, tj. nemogućnost otkupa ili razmjene koja bi rezultirala trajnim ropstvom u muslimanskom, odnosno kršćanskom, svijetu.

Mogli bismo stoga zaključiti kako je habsburško-osmanski *svijet pograničnih utvrda* doista bio ispunjen praksama, običajima i vrijednostima koje možemo povezati s konceptom *humanitas heroica* – tj. osim samoga junaštva i ratobornosti, na ovom je prostoru u ljudskim vrijednostima egzistiralo i shvaćanje ljudskosti vlastitog neprijatelja. Neprijatelj u tom smislu nije bio samo netko koga se pod svaku cijenu moralo ubiti. Štoviše, upravo je on mogao postati pobratim i spas iz zarobljeništva. Susretljivost i spremnost zapovjednika utvrde u kojoj se vojnik našao zarobljen, kao i karakter njegovog odnosa s dužnosnicima s druge strane granice, mogli su jednako tako postati sužnjeva „vrata“ prema slobodi.

Iako je u ovome radu uslijed definiranja istraživačkog fokusa i teme naglasak stavljen na prakse suradnje – koje govore o povezanosti i premreženosti zaraćenih strana – ne smije se ispustiti iz vida da je pograničje u konačnici ponajviše bilo zona sukoba. Štoviše, sve analizirane prakse, ma koliko govore o povezanosti i isprepletenosti ljudi, nastale su, postojale su i održavane su upravo **zbog nasilja i rata** na pograničju. Proučavajući suradnju te elemente zajedničke kulture pograničnog društva ne smijemo zaboraviti da je to društvo ipak bilo razdijeljeno na dvije strane koje su međusobno ratovale – bilo tijekom velikih ratnih zbivanja bilo tijekom svakodnevnih sukoba nižeg intenziteta, tj. maloga rata. Prekogranične prakse otkupa, razmjene i bratimljenja, kao i krajiških dvoboja, bile su stoga načini **kontroliranja**, ali nikako **potpunog prekida nasilja** – nitko nije dovodio u pitanje smisao, opravdanost i cilj kršćansko-islamske, odnosno habsburško-osmanske borbe. One su osiguravale da sukob, ma kako krvav bio, nikada ne postane anarhičan te su nastale iz zajedničkog pragmatičnog interesa.³⁴⁰ No, završavajući ovo poglavlje riječima Catherine Wendy Bracewell, *nikako ne treba precijeniti važnost međusobnog komuniciranja i zajedničkih interesa. Pat pozicija između uskoka* [tj. općenito habsburških

³⁴⁰ Bracewell 1997, 186; Šarić 2017, 52.

krajiških vojnika, op.a.] i pogana [tj. Osmanlija, op.a.] ovisila je u jednakoj mjeri o strahu i ravnoteži snaga kao i o međusobnom poštovanju i snošljivosti.³⁴¹

³⁴¹ Bracewell 1997, 186.

5. Zaključak

Osvrćući se na uvodno poglavlje i u njemu postavljena istraživačka pitanja, možemo konstatirati da se prakse vezane uz otkup, razmjenu/zamjenu zarobljenika, pobratimstvo i krajiške dvoboje – koje su dobro poznate iz 17. stoljeća te šireg ugarskog konteksta – dijelom javljaju već krajem 15. stoljeća, a tijekom 16. se naširoko prakticiraju na hrvatsko-slavonsko-osmanskom pograničju. Daleko najviše izvora govori o praksama vezanim uz stjecanje slobode zarobljenika. To, dakako, s obzirom na prirodu stalnog malog rata na pograničju, koji je generirao mnoštvo zarobljenika, ne treba čuditi. Iako smatram da su prakse razmjene i otkupa stoga bile najrasprostranjenije, ipak treba istaknuti da se mnoštvo izvora djelomično može objasniti i činjenicom da je realizacija ovih praksi sa sobom nužno povlačila mnoštvo pisama i jamstvenih listova, koji su – sačuvani do danas – do našeg vremena prenijeli informacije o njima. S druge strane, prakse kao pobratimstvo sa sobom nisu povlačile pisane dokaze, već su sklapane verbalno i ostajale zapisane isključivo u specifičnim okolnostima, najčešće u okviru pravnih/sudskih spisa u slučajevima kada je spomen pobratimstva bio relevantan ili pak u zapisima suvremenika koji su ovu praksu smatrali neobičnom te vrijednom spomena u svojim putopisima. Zato je teško prosuditi koliko je pobratimstvo bilo rasprostranjeno, no pojedini spomeni – kao i očita potreba crkvenih vlasti da ga regulira – dokazuju njegovu raširenost barem od sredine 16. stoljeća. Praksa krajiških dvoboja bila je vjerojatno najmanje zastupljena – djelomično jer je do *mejdana* dolazilo u veoma specifičnim okolnostima i u praktički svim slučajevima (uz tek poneku iznimku) između članova pograničnih elita, a djelomično jer su središnje vlasti često branile takve dvoboje u strahu da bi mogli biti protumačeni kao kršenje primirja i uvertira u veći sukob. Mogli bismo zaključiti da je praksa *mejdana* po tome pomalo paradoksalna – s jedne strane njome se sukob dviju zaraćenih skupina minimalizirao na dva pojedinca (što je čini sličnom drugim opisanim praksama u smislu kontrole nasilja), a s druge strane vlasti su ih smatrale rizičnima jer su mogle dovesti do eskalacije sukoba.

Konačno, što možemo zaključiti o krajiškom društvu koje je započelo i održavalo ove nepisane prakse i pravila pograničja (*zakon krajiški*)? Budući da sam kao povjesničar/osoba neupitno uvjetovan sadašnjošću, možda je važnost i unikatnost praksi habsburško-osmanskog pograničja najbolje dočarati povlačenjem paralela sa sadašnjicom. Naime, u slučaju suvremenih sukoba – kao, primjerice, rusko-ukrajinskog rata – nezamislivo je da bi jedan ruski zapovjednik na danu riječ ukrajinskog dužnosnika otpustio svog zarobljenika da se vrati u domovinu i prikupi otkupninu. Još bi nevjerojatnije bilo da taj isti zapovjednik, u slučaju zarobljenikova nepoštivanja dogovorenog roka povratka, od svog neprijatelja zatraži njegovu isporuku. Iako

nam iz današnje perspektive može zvučati nevjerojatno da bi dužnosnik onda doista – u slučaju da bjeGUNCA uhvati – vlastitog sunarodnjaka poslao natrag u neprijateljsku tamnicu, ovakve su prakse na habsburško-osmanskom pograničju imale svrhovitost. Naime, ne zanemarujući njihov ekonomski karakter, tj. činjenicu da je otkup zarobljenika pojedincima donosio pozamašnu zaradu, prakse su ipak primarno bile mehanizam kontrole (ali ne i sprječavanja) nasilja i odgovor na egzistencijalnu ugrozu i nepredvidljivost života na pograničju. Bili su to mehanizmi koje je stvorilo i održavalo specifično pogranično krajiško društvo koje su činili pojedinci – obični seljaci i vojnici, ali i istaknuti vojni i drugi dužnosnici – s obje zaraćene strane. Bio je to ujedno odgovor na niz izazova i prepreka s kojima se pogranična populacija suočavala u svakodnevnom životu na prostoru u kojem je čovjek u bilo kojem trenutku mogao izgubiti sve. Kao u slučaju našeg nesretnog Sulejmana, toplinu okruženja *prijatelja, jarana, drugova i sluga* u jednom jedinom danu mogla su zamijeniti četiri hladna zida tamnice. U takvim egzistencijalnim okolnostima pojedinac se mogao okrenuti jedino nadi u spasenje realizacijom neke od običajno-pravnih praksi pograničja koje su, kao što pokazuje niz izvora, obje strane aktivno održavale usprkos mnogim ograničenjima ili pokušajima kontrole i zabrane. I dok su najbogatiji pojedinci mogli računati na pomoć obitelji, prijatelja ili čak samih vlasti, oni siromašniji ili nesretniji znali su – ako bi bili toliko „sretni“ da barem ne završe duboko u neprijateljskoj državi kao robovi – provesti godine mukotrpno prikupljajući svoju otkupninu, a mnogi od njih svoj su *put sužanjski* prolazili samo s nadom da će jednoga dana ponovno biti slobodni – *O Muslimani, moja vam želja leti, molite Boga, da me izbavi ove tiranske aveti.*³⁴²

³⁴² Čerović 1911, 164-165; Nezirović 2004b, 103-104.

6. Dodatci

Transkript 1. Troškovnik vojnog tamničara Gilga Khranbergera za zarobljene Turke u periodu od 25. svibnja do 17. srpnja 1555. godine (StLA, Laa. A. Antiquum XIV, Sch 16, 1555/1, 1555-VII-17 Petau).³⁴³

Verzaichnuß des Vncostens
so auf die gefanngen turg-
khen, in dem profosemambt
erganngen ist.

Vermerckht wieuil vnnd was fur gefanngen Turgkhen.
durch den Wolgebornnen Herrn, Herrm Hannsen Vngnadm,
Freyherrn etc. der Zeit Obersten Veldthaubtman, Gilgen
Khranberger veldprofoßen eingeanntwort, vnnd was
fur Vmhostens auf derselben Äzung erganngen ist,
wie nachuolgt,

Erstlichen den 25.ten tag May sein yeztgemeltem profosen
aus Verordnung wolgedachts herrn Öbersten Zehen
gefanngen turgkhen eingeanntwort worden, dieselbn,
ye fur ein person des tags Zwen khreuzer, äzung,
thuet die gannz Zeit vom 25.ten May, bis auf den 17.tag
Iuli 54.täg verzert

ss 18 f 0 k

Item mer auf obbemelten 25.tag May, durch herrn
Vlrichen Schirfflinger mustermaister mer Zwen pri -
begkhen aus beuelch des herrn Öbersten, denen noch
anfanngs nit wol Zugetrauen gewesen, in das profo-

³⁴³ Dijelovi teksta za koje nije potpuno jasno što piše označeni su *kurzivom* te transkribirani u najvjerojatnijem obliku riječi. Ako je tekst bio potpuno nečitak, stavljene su donje povlake. Prekrižene riječi (~~prekrižene~~) tako su upisane u originalu dokumenta, tj. pisar ih je precrtao zbog greške ili konačnog skraćivanja teksta, no svejedno su transkribirane (koliko je to bilo moguće) i prenesene jer nerijetko pružaju bolji uvid u ono što je pisar htio reći. Budući da su dokumenti uglavnom skice za „uglađene“ konačne verzije, ponegdje su pored glavnog teksta ubačeni umetci koji su trebali biti nadopisani u glavni tekst konačne verzije. Takvi slučajevi u transkriptima su prepisani unutar uglatih zagrada.

senambt vberantwort, welche Zwen in des profosen losament vnnderhalten, des tags beden ein viertl wein geraicht worden, fur speis vnnd tranckh ein tag auf sy baide acht khreuzer, thuet von dem 25 ^{ten} May, bis auf den 17.tag Iuli die gannz Äzung	ss 7 f	12 k
Item als yeztbenennt pribegkhen, aus beuelch der h[er]rn Veldmarschalch, vnnd auf Ir selbst beger, vnnd anlangen getaufft worden sein fur tauffgelt.	ss 1 f	10 k
Item am 30.tag May, hat man mer Zwen gefangen turgkh[en] Vberantwort, ye von einer personen des tags Zwen khr[uze]r thuet von baiden personen von obgemeltem 30.tag May vnnzt auf den 17.tag Iuli	ss 3 f	16 k
Item mer am 31.tag May ain and[er]n gefangen turgkhen eingantwort, auch des tags Zwen khreuzer, thuet von gemelten 31.tag May vnnzt auf den 17 Iuli	ss 1 f	36 k (55r)
Item mer am 17.tag Iuni drey gefanngen turgkhen ye von ainer person des tags Zwen khreuzer, thuet von gemeltem 17.tag Iuli, vnnz auf den 17. Iuli	ss 3 f	6 k
Bringt alles zusammen die gannz äzung obbemelter ge- fanngen turgkhen, so in das profosenambt eingeannt- wort, vnnd sy von dem 25. tag May bis auf den 17.tag Iuli, thuet ain monat 24. tag verzert haben in einer Summa	ss 34 f R	20 k
Welche obberuerte gefanngen Turgkhen volgends Zu ennde dises 17.tag Iuli, von dem 18.tag hernach des- selben monats anzuraitten, aus beuelch vnnd ver-		

ordnung des herrn Geörgen von Wildenstain, als
verwalter der Obersten Veldthaubtmanschafft, aus
dem profoßen ambt gen Pettaw dem Statrichter da-
selbst zum gepew Vberantwort worden

Item vermerckht was fur vncosten auf
eisenwerch den Schmid vnd schlossern
bezalt worden ist,

Erstlichem fur drey schlosser ains p[er] 4 kr	ss 0 f	12 k
Item mer ain Schloß darfur	ss 0 f	12 k
Item mer Zway Schlösser darfur	ss 0 f	30 k
Item mer funff Schlösser daruon	ss 1 f	15 k
Item fur Zwen schlussl geben	ss 0 f	3 k

Sölche Schlösser vnnd schlussl hat Maister Bernhart
schlösser dem Blassi Steckhen khnecht vberantwort **(55v)**

Item Maister <i>Mathus</i> Schmidt vnd vier hals Ring ain p[er] 12 khreuzer	ss 0 f	48 k
Mer vmb ein khetten mit 60. glider ein glid p[er] 3. ??	ss 0 f	45 k
Item mer vnd funff hals Ring ain p[er] 12 k	ss 1 f	0 k
Summa alles eisenwerchs	ss 4 f R	54 kr

Summa summarum alles vnchostens so auf
obbemelte gefanngen turgkhen erlofffen

ss 39 f R 14 k

Vnnd Ich Gilg Khranberger veldprofoß, Bekhenn das Ich solcher
obbemelter Summa gelts, meiner ausgaben gannz vnd
gar enntricht vnnd bezalt bin, Zu vrkhnudt hab Ich mein
aigen handtschriff vnnd gewönlich pedtschier Zu ennde
diser verzeichnus furgetruckht, Actum Pettaw den 17.
tag Iuli, Anno etc am 55³⁴⁴ etc.

Gilg Kranperger

³⁴⁴ Moguće i da piše 35 (tj. 1535. godina) jer je brojka teško čitljiva zbog mrlje od tinte.

Transkript 2. Juraj Mačoj šalje pismo saboru staleža Unutarnje Austrije koji zasjeda u Celju te moli pomoć oko razmjene zarobljenika koju je za njega i druga dogovorio Ivan Lenković (StLA, Laa. A. Antiquum XIV Sch 18, 1555-3, Undatiert).

Wolgebornn, Edl Gestrenng, Genedig vnnd Gunstig herrn Iezo Iar
vergangen bin Ich armer der Rom. Khu. Mt. etc. vnnd Eur Gnad[en]
diennst man aus der besazung Iessenniz zwischen Modrusch
vnnd Slun In Khrabaten Auf der Scardt In wald, durch die
Turkchen selbannder gefanngen, vnnd durch peinigung vnnd
Martter auch zu etlich mallen hinaus führung zu dem Spiss
vmb Ain hundertt funffzigg, vnnd mein gesell vmb Ain
hundertt vnnd zwainnzigg ducattem geschätzt, vnnd yezo vber
annder Cristennlich gefanngen furgschafft, Auf zway Monatt
Frysstt aussgelassen worden. Vnnd Ich aber in allen
meinem vermigen nicht zw ainzigg ducatten wertt Zusammen
bringen mag, Wie meinen genedigen herrnen den yezige[en]
alhie gesanntten aus Crain sollhes alles sambt dem das Ich an d[er]
selben Grannizen souil Iar, Erlich Redlich, vnnd Treulichen
gedeinntt bewiss, Dar auf Ich E.g. vmb
gottes willen Bitt Mich mit ainer Eur Gnaden gefellig[en]
vnnd gelegnen hilff. Zu solcher meiner Hoffnung genedigelich
Zubedenckhen, Wie Eur genaden Herr Obrister hieuor-
gemellten meinen gsellen petern Vollouitsch auch genedigelich
gethann. Darzue Ime herr Hanns Lennckhowitsch etc. vnnsere
hauptman vber dieselb Gränizen ain gefanngen Türkhen des
schazung hundertt ducatten in gold, vnnd mir den annd[er]n welhes
schazung auch Ain hundertt sechzigg ducatten Minz gewest,
In der gstell geben. Was wir Ime es sei vill od[er] wenig vber
khurz oder lanng darann zubezallen zusammen bringen werden
migen, Well er des vonn vnns Annemen. Wo mitt so woll
er vnns baiden solch Zwenn gefanngen Zu vnnsere Lossung
vmb vnnsere diennst willen. Die er von vnns zu Mermall[en]

gesehen, vmb Gottes willen frei lassen, Wie er auch solhes
annd[er]n merrern Armen deinnstleutte an d[er]selben Granizen souil Iar
heer gethan, vnnd was nur nun von E. G. aus erparmung
hierinnen geholffen, wil Ich neben meinen vlessig[en] diennssten
vmb E.g. gesund vnnd alle gluckhliche wilfartt, Mein leben
lanng gott denn Almechtig[en] bitt[en] etc. Vnnd thue mich E.g.
vnnd[er]theniglich beuelh[en]

E G

vnnderthaniger vnd Gehorsamer
dienstman Zu Iessenniz

Iurei Machoy

Iurei Machouo gefanngen dienstman
aus Iessenniz vnnderthenigeste Supplication
An die herrn der dreier Lannde ge-
samttten Iezo alhie Zu Cilli_____

Transkript 3. Veit von Hallegg šalje pismo Georgu *Freiherrnu* von Herbersteinu u kojem ga moli pomoć pri otkupu zarobljenog vojvode Radka (StLA, Laa. A. Antiquum Sch 28, 1559 VII-9 Warasdin).

Wolgeboren Gesstreng, Edel, vesst Gunstig, gebietend
herrn Eich steyen vnnser gehorsam vnnnd bevlessen willig
diennst yederzeit beraydt, vnnnd erindern E. h.
daß zaige ditts Radkho Voiuoda, ver einen verschinen
Iar, sambt vierzehen Khnechten, von Turggen gefangen
worden, bishier in schbärn gefainggnuß gehalten
vnnnd vmb funf hund[er]t thaller geschaitz, vnnnd so Eher
annderst senien gefaiggnuß auf ein khlenie Zeit,
damit Er sein shätzung desto leichter zusammen bringen
mechte erledige hatt sein wellen, hatt sein leiblich[er]
Brunner wellchen auch ein Ritterlich[er] gesellen seine stat
in die gefainggnuß, vnnnd seines Brued[er]n shbary Eysen
an die fueß nemen muessen,
Vnnnd dieweill nun obgedach[en] Armen gefangnen Radkho
voiuoda nit weiß vnd hatt, von wanen Ehesellihe
shätzung nemen vnnnd aufspringen mechte, vnd so Eer
die mit bekhundt, wid[er]umb ob Eer annders sein bried[er]n
nit versteen lassen will, sich in sein alte schbary ge-
fainggnuß begeben mueß, des dan dise windischen
Gränizen, in sainsehung seinen eerlihen todten, vnnnd
außmahlung gar guette Khundtschafften, so Ehe nun
vill Jar eherliche vnnnd threulihen erzaigt, nit khlainen
schad sein wurde, vnns gebetten, Thuet an E. h.
ain furschrifft zugeben, damit Eher Zw sollchen seinen
schätzung, von E. h. ain khleine hulff haben mechte

Lannge derohalbeben an E. h. vnnser hohvleissig bitten,
dieselb wellen, wie vnns dan gar nit Zbeiflen, Ihme
Radkho alls vill denselben gelegen, hilf erzaign, der

welten wie vmb E. h. gehorsamkhlichen vnnnd threulih[en]
verdien, vnnnd thuern vnnß denselben vleissikhlich beuelchen
Dett. Warasdin den 9 July A. 59

E. h. Gehorsamen
vnnnd dienstgevlissen
Windischgrätz
Veit von Hallegg

Transkript 4. Štajerski staleži šalju pismo Petru Kegleviću u kojem ga mole da razmijeni svog turskog zarobljenika za njihovog sunarodnjaka Georga Turinga (StLA, Laa. A. Antiquum XIV, Sch 4 (1537-1539), 1539-VI-14).

An herrn Pettern Keglowsch

Wolgebornner besonnd[er] lieber herr, vnd
freundt, Euch sein vnser freundlich
vnd guetwillig diennst zuuor, Wir
segen gar in keinen zweifl, Ir tragt
mit allen denen ain Cristlichs herzenn
leihs vnd sonders mitleiden, die also
aus gotes Almechtigen verhenckhnuß
aus der scher d[er] Cristen in Iungstner-
gannnem, windischem kriegswesen
von des Cristlichen nambens vnd
glaubens wegen, Vmb Ir leben lieb
vnd guet, od[er] in des veundts des
Turkhens Tiranischen leibaigen-
schafft khumben sind ain Cristlichs herzenlichs vnd sond[er]s mitleiden, Demnoch
haben wir auf aines Namen
Mitwoners alhie genannt Georg
Turing der ain Armbes weib
witib vnd vill klainer Iungrn
Elend[er] vnd vnerzogen kindl, hind[er]
sein verlassen hat, die sich Erbarmmlich
enthalten, duermuetig bitten, mit
vermug Inligend[er] Iren vnns
vberantworten Suplication, mit
vnd[er]lassen khunden (In bedacht das ain
Ied[er] negst Cristenmensch in solhen zuesteend[en]
vngefellen vnfelligkaiten bill[en], erbarm-
ung haben ist habn vnd zu herzen fuern sol)

Euch aus Cristlicher vnd schuldige
lieb, freundlich zuerIndern vnd
zebitten, furnemblich das gedachten

Georg Turing aines Turkhens ain
tagraiß vnd[er] krichischen weissenburg
gefangner sein solte, dieselb vnd wer
d[er] gefennckhuns. Wie wir bericht
werden, mit sein desselben Turkhen
Sun. Zuerledigen, Welhes Turkhens
Sun Ir gefanngen halten solt. Aber on
ain grosse schezung nit ledig lassen
wellt, Ist daraef von obgemelt
Armen Mans wegen, der sich in genanten
Zug Zu seiner vnd seiner handsfrauen, Auch
vil vnerzognen kindl erhaltung willen,
darein begeben, vnd darInnen, wie
wissenlich, biß auf den *ziegescench*
vnfall „wol erzaigt hat, An Euch vnd
freundlich vnd vleissig bitten, Ir wellen
wie“ dann nit zweifl sezen, Euch Ine
vnd die seinig[en] also zu mit seiner Er-
ledigung zuerparmbung khunnen, vnd
den obgemeltn Eurn gefangen Turkhen.

vnbeschwerlich [wo nit gar, doch vmb ain leidenliche vnd d[er] Armben witib frauen
erschwingliche schaznug] dagegen auslassn, das
wirdet Euch bey menigelig nit allain
hoh loblich sonnd[er] got dem Herrn
von vns
sterbenden Menschen [ain gefelligs vnd] angenembes
werch sein, Auch bei menigelig dank-
parlich angenommen
wurde, Darumb Er d[er] gefang[en]

Georg Turing vnd dieseinigen
ain Zweifl got den Almechtig[en] an aufhorn
herzlich bitten, vnd wo es Imer

Imer menschlich Muglich sein
getreulich verdienen werden,
wie wellen auch solches fur vns
selbst, vmb Euch freundlich
beschulden, Damit die gnad
gottes mit vns allen, vnd was
Eurch alzeit freundlich lieb ist,
Dat[um] Graz dem 14 tag Juny
___ des im 39

N. den herrn vnd Landleut des loblich[en]
Steir somit d[er] yezo bei gegenwurtigen
hofteidig brod[er] _____ sein

Transkript 5. Neimenovani štajerski plemić šalje pismo ratnom savjetniku te ga moli da izvrši pritisak na Petra Keglevića da dopusti razmjenu svog turskog zarobljenika za Georga Turinga (StLA, Laa. A. Antiquum XIV, Sch 8 (1543), 1543-VIII-21 Graz).

Vnnser freundlich willig dienst zuuor
Gestrenng Edl vesst, besonnder[er] lieb
freundt, Vnns zweiflt nit Ir habe
mit allen denen ain sond[er]s vnnd
herzlichs mitlaiden ist die also aus
gotes Allmechtigen verhenngknuß
aus dem tail d[er] Cristen in verloffnem
Essegkischem *kmessweisen*, vmb Ir
leib, leben, guet, oder in der veindt
leib Aigenschefft kumen sindt, Nun sein
wier bey Aines Armen Mitwoners
alhie Georg during genendt verlassen kindln die d[er] merer nit klain vnd vnerzogen sein
die sich Ellendgilich
erhallten, bericht wie derselb Ir
vatter (als den in dem selben Esseggischen zug gefangen) werden noch in leben ist vnd Inen
entpoten
hab alle Cristliche vnd Mugliche hilf
vnd befurderung *furzuwenden*. Damit
Er erledigt werde.
Nemblichen auf ainen solh[en]
weg, Das der turkh des gefanng[en]
Er ist, Armen Sun bei dem herrn
Keglowitsch hob, der auch ain gefangne
sey. Vnd wenn d[er] selb sein Sun
ledig gelassen, So velle d[er] turkh
Ine entgenen (welhs sonst durch keinen and[er]n weg beschehen kan) auch frei vnd *zrihen*³⁴⁵
(ziehen?) lassen
Dieweil wir denen wol wissen

³⁴⁵ Ili potencijalno *ziehen*.

der bemeltes Turing[er] vermugen
nit ist, sich mit gelt, od[er] ainen solh[en]
Summa darumben bemlten herr (1)
Keglowitsch seinen gefangen turgkh
zu schuz[en] vermaint, zuerledigen, Auch
wie wir erIndert derselb turgkh von
seinem vetter vnuermugens halb
nit gelost werden mog, Sond[er] das
es allein mit ainem solh[en] weg vnd
mit[t]l wie hieuor vermelt beschehen
kan vnd mag, Demnoch haben wir
auf solh des
Turingk verlassen kindl *dermuetigs*
Pitt[en] nit vnd[er]lassen kund[en]
Euch zeschreiben
hierInen bei dem herrn Keglowitsch
dienstliche befurderung furzenemen
vnnd ist demnach an Euch vnnser
Freundlich bitt, Ir wellet aufs
Reis so es sein kan, mit dem herrn
Keglowitsch handlung schlos[en], vnd
Ine von ainer E. Landschefft vnd
vns selbst wegen ain Cristlicher
vnd schuldiger lieb zuerindern vnd
zebitten das Er
d[er] herr
Keglowitsch wie wir dann nit
zweifl haben dem During vnd
seinen Armen khindln also zuerparmung
kumen vnd zu seinen Erledigung
den gemelten seinen gefangnen turggen
vnbeschwarlich dagegen ____ vnd

___ welche _____ (2)
_____ herr Keglowsch aus
Cristilichen gemuet vnd *mitleuch*
nur ganz gern thun vnd
solhs nit weigen worden, welches
Ime bei meniglich nit allain vest
loblich sond[er] gar dem Allmechtigen
Ain gruellig vnd angruems
werch sein, Damit Er der durings
vnd die seinig[en] on aufhorn gar den
Allmechtigen herzlich bitten, vnd wo
es Inen Imer muglich sein wider
ganz treulich verdienen werden,

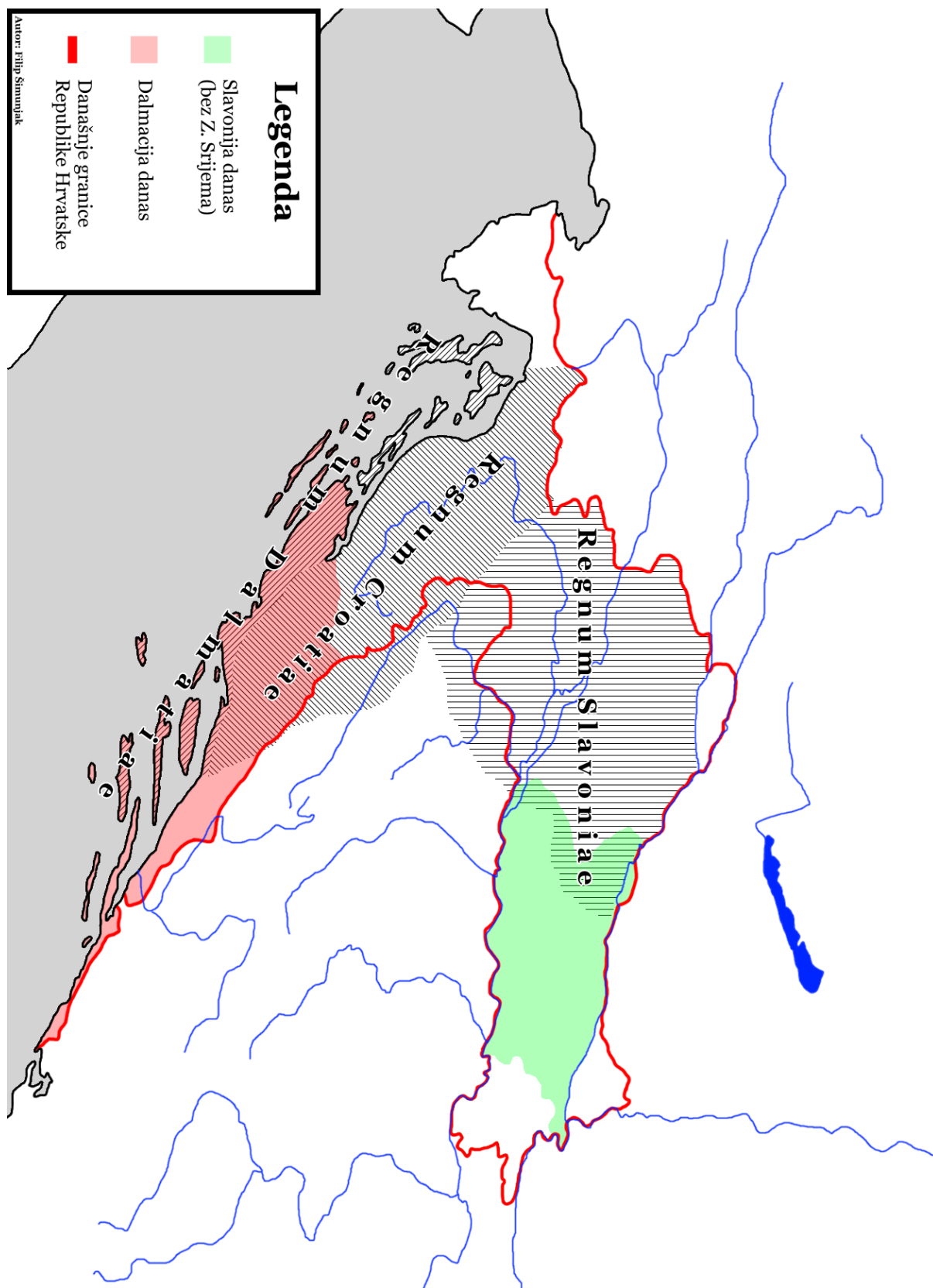
vnd ob es an etwas kume versehen wir
vns seine Erb[en] wunsch sich so weit sich
Ir vermugen ersterckht vnd erzeuglich
war, ganz willig _____

Auf solhe weg vnd mittl, wellet
also hogstes vleiß mit Ime dem
herrn Keglowsch handeln, vnd hierinen
alle befurderung, zu
bemelts duringk entledigung
dienstlichen furzewenden, wie Ir
dann zuthun wol werdet wissen,
das wellen wir vmb euch
freundlich _____ Got
mit vns allen vns was Euch
freundlich leib ist Dat Graz
den 21 tag Augustii _____
Im 43ten

N ainer Landsch. des
furst. Steir verordenten

Dem Edlen vnd gestrenngen herr
n. die dreier Landt Steir Kerndten
vnd Crain verordneten Kriegsraten
In Windischland ___ besondern liebe
freundtn

Slika 4. Usporedba geografskih naziva hrvatskih regija na kraju srednjeg vijeka i početku ranoga novog vijeka (oko 1480. godine) s prostorom koji ovi nazivi pokrivaju danas (izradio Filip Šimunjak).³⁴⁶

³⁴⁶ Prema: Budak 2007, 53, 76 – 77, 222; Pálffy 2000, 11; Pálffy 2009b, 50 – 51.

7. Bibliografija

Izvori

Neobjavljeni izvori

StLA = Steiermärkisches Landesarchiv, Graz

- Laa A. Antiquum XIV Militaria, 1577-VIII-24-Warasdin. Tablični prikaz (izradila Nataša Štefanec) dostupan online na: http://www.ffzg.unizg.hr/pov/zavod/demografija/sites/default/files/MUSTER_LISTA_1577_EXCEL.XLS (pristup 7. srpnja 2022).
- Laa A. Antiquum XIV, Sch XIV, 1553-1554, 1553-III-1.
- Laa. A. Antiquum XIV, Sch 16, 1555/1, 1555-VII-17 Petau.
- Laa. A. Antiquum XIV, Sch 18, 1555-3, Undatiert.
- Laa. A. Antiquum XIV, Sch 28, 1559 VII-9 Warasdin.
- Laa. A. Antiquum XIV, Sch 4 (1537-1539), 1539-VI-14 Graz.
- Laa. A. Antiquum XIV, Sch 70 (1587-1), 1587-II-2-Kreuz.
- Laa. A. Antiquum XIV, Sch 8 (1543), 1543-VIII-21 Graz.

KA = Kriegsarchiv, Beč

- Alte Feldakten, 1577-13-2, 357r-358r.
- Alte Feldakten, 1597-9-20.

Objavljeni izvori

Barabás 1898: Barabás, Samu, ur. *Zrinyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok* [*Pisma i dokumenti o životu sigetskog junaka Nikole Zrinskog*,]. Sv. 1, 1535-1565. Budimpešta: Magyar Tudományos Akadémia, 1898. Dostupno online na: <https://digitalia.lib.pte.hu/hu/pub/barabas-samu-zrinyi-miklos-levelek-es-okiratok-mta-bp-1898-1-2040> (pristup 8. svibnja 2022).

Bariska 1982: Bariska, István, ur. *Kőszeg ostromának emlékezete* [*Uspomene na Bitku kod Kisega*]. Budimpešta: Európa Könyvkiadó, Helikon Kiadó, 1982.

Božitković 1931: Božitković, Juraj. „Kratki ljetopis Tome Juričića iz g. 1596. i 1599.“ *Narodna starina* 10/25 (1931): 117-118.

Brodarić 1990: Brodarić, Stjepan. „Govor pred papom Hadrijanom VI. 1522. g.“ U *Mohačka bitka 1526.*, Stjepan Brodarić, ur. i prev. Stjepan Sršan, 87-101. Vinkovci: Kulturno informativni centar Privlačica, 1990.

Čelebi 1967: Čelebi, Evlija. *Putopis – Odlomci o jugoslavenskim zemljama*. Preveo Hazim Šabanović. Sarajevo: Svjetlost, 1967.

Čerović 1905: Čerović, Božidar. „Poklon dr. L. pl. Talocija zemaljskome muzeju u Sarajevu (nekoliko pisama sa stare Krajine).“ *Glasnik zemaljskog muzeja* XVII (1905): 217-237.

Čerović 1911: Čerović, Božidar. „Poklon dr. L. pl. Talocija zemaljskome muzeju u Sarajevu (nekoliko pisama sa stare Krajine), II. dio.“ *Glasnik zemaljskog muzeja* XXIII (1911): 163-174.

- Đurđević 1980:** Đurđević, Bartol. „Kako su me zarobili i odvucli u Tursku.“ U *Bartol Đurđević – bibliografija izdanja 1544-1686*, ur. Josip Bratulić, prev. Mate Križman, 151-156. Zagreb: Liber, 1980.
- Frankopan 1983:** Bernardin Frankopan. „Govor za Hrvatsku Bernardina Frankopana kneza slunjskog, krčkog i modruškog.“ U *Govori protiv Turaka*, ur. Vedran Gligo, 343-345. Split: Logos, 1983.
- Hegedić, Jurković, Ostojčić i Šimunjak 2019:** Hegedić, Petar, Marta Jurković, Nikola Ostojčić, Filip Šimunjak. „Popis isplata vojsci u Hrvatskoj i Slavonskoj krajini u listopadu i studenome 1556, prema dvama registrima: prilog istraživanju rane faze vojnokrajliške povijesti.“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 51/2 (2019): 345-375.
- Horacije.** *Epistulae*. Korišteno: *Epistles of Horace*. Prev. C. Smart. Dostupno online na: http://www.gutenberg.org/files/14020/14020-h/14020-h.htm#THE_FIRST_BOOK_OF_THE_EPISTLES_OF_HORACE (pristup 2. srpnja 2022).
- Ivić 1913:** Ivić, Aleksa. „Nekoliko ćirilskih spomenika iz XVI i XVII veka.“ *Vjesnik Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga Zemaljskog arkiva* XV/1 (1913): 92-103.
- Ivšić 1928:** Ivšić, Stjepan. „Hrvatski glagolski "teštament" Jelene, sestre Petra Kružića, iz godine 1541.“ *Narodna starina* 7/16 (1928): 5-12.
- Klaić 1917:** Klaić, Vjekoslav, ur. *Acta Keglevichiana: annorum 1322.-1527. Najstarije isprave porodice Keglevića do boja na Muhačkom polju*. Zagreb: Academia scientarum et artium Slavorum meridionalium, 1917. Dostupno online na: <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=214368> (pristup 27. travnja 2022).
- Klaić 1959:** Klaić, Nada, ur. *Izvori za hrvatsku povijest III*. Zagreb: Školska knjiga, 1959.
- Kožičić Benja 1983:** Šimun Kožičić Benja. „Opustošena Hrvatska (Govor održan pred papom Leonom X).“ U *Govori protiv Turaka*, ur. Vedran Gligo, 329-334. Split: Logos, 1983.
- Kuripešić 1950:** Kuripešić, Benedikt. *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530*. Preveo Đorđe Pejanović. Sarajevo: Svjetlost, 1950.
- Laszowski 1907:** Laszowski, Emilij. „Dva priloga k povjesti dvoboja bana Nikole Zrinskoga i paše bosanskoga.“ *Vjesnik Kr. Hrvatsko-slavonskog-dalmatinskoga zemaljskog arkiva* 9 (1907): 95-101.
- Laszowski 1914:** Laszowski, Emilij, ur. *Monumenta Habsburgica Regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae*. Sv. 1, *Od godine 1526. do godine 1530*. Zagrebiae: Academia scientarum et artium Slavorum meridionalium, 1914.
- Laszowski 1916:** Laszowski, Emilij, ur. *Monumenta Habsburgica Regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae*. Sv. 2, *Od godine 1531. do godine 1540*. Zagrebiae: Academia scientarum et artium Slavorum meridionalium, 1916.
- Laszowski 1917:** Laszowski, Emilij, ur. *Monumenta Habsburgica Regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae*. Sv. 3, *Od godine 1544. do godine 1554*. Zagrebiae: Academia scientarum et artium Slavorum meridionalium, 1917.
- Laszowski 1929:** Laszowski, Emilij, ur. *Povjesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*. Sv. 12, *Isprave godine 1526.-1564*. Zagreb: Narodne novine, 1929.
- Laszowski 1934:** Laszowski, Emilij. „Neki podaci o turskim sužnjevima u Hrvatskoj u XVII. stoljeću.“ *Vjesnik Kr. Državnog arkiva u Zagrebu* 6 (1934): 58-74.

- Lopašić 1884:** Lopašić, Radoslav, ur. *Spomenici hrvatske Krajine*. Sv. 1, *Od godine 1479 do 1610*. Zagreb: Academia scientarum et artium Slavorum meridionalium, 1884.
- Lopašić 1885:** Lopašić, Radoslav. „Prilozi za poviest Hrvatske XVI. i XVII. vieka iz štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu.“ *Starine JAZU* 17 (1885): 151-232.
- Lopašić 1887:** Lopašić, Radoslav. „Prilozi za poviest Hrvatske XVI. i XVII. vieka iz štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu.“ *Starine JAZU* 19 (1887): 1-81.
- Lopašić 1889:** Lopašić, Radoslav, ur. *Spomenici hrvatske Krajine*. Sv. 3, *Od godine 1693 do 1780 i u dodatku od g. 1531 do 1730*. Zagreb: Academia scientarum et artium Slavorum meridionalium, 1889.
- Rački 1879:** Rački, Franjo. „Dopisi izmedju krajiških turskih i hrvatskih častnika.“ *Starine JAZU* 11 (1879): 76-152.
- Rački 1880:** Rački, Franjo. „Dopisi izmedju krajiških turskih i hrvatskih častnika (nastavak).“ *Starine JAZU* 12 (1880): 1-41.
- Rattkay 2016:** Rattkay, Juraj. *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstva Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, 2. izd. Uvodna studija Sándor Bene, prijevod Zrinka Blažević et al. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2016.
- Schneeweis 2005:** Schneeweis, Edmund. *Vjerovanja i običaji Srba i Hrvata*. Prev. Dubravka Hrastovec, ur. Ivan Lozica. Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga, 2005.
- Srkulj 1910:** Srkulj, Stjepan, ur. i prev. *Izvori za hrvatsku povijest*. Zagreb: vlastita naklada, 1910.
- Strohal 1914:** Strohal, Rudolf. „Nekoliko ćirilskih isprava o dopisivanju turskih begova sa hrvatskim komandantima.“ *Vjesnik Kr. Hrvatsko-slavonskog-dalmatinskoga zemaljskog arkiva* 16 (1914): 45-50.
- Szalay i Gusztáv 1868:** Szalay, László, Wenzel Gusztáv, ur. *Monumenta Hungariae Historica*. Sv. 19, *Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái [Sva djela Antuna Vrančića, ostrogonskog vikara i nadbiskupa]*. Dio 8, *Vegyés Levelek 1559-1562 [Razna pisma, 1559-1562]*. Pest: Eggenberger Ferdinánd Magyar Akad. könyvtáránál, 1868. Dostupno online na: https://adt.arcanum.com/hu/view/MonHunHist_2_Scriptores_19/ (pristup 1. srpnja 2022).
- Šišić 1916:** Šišić, Ferdo, ur. *Acta Comitalia Regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae (Hrvatski saborski spisi)*. Sv. 3, *Od godine 1557. do godine 1577*. Zagrebiae: Academia scientarum et artium Slavorum meridionalium, 1916.
- Šišić 1917:** Šišić, Ferdo, ur. *Acta Comitalia Regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae (Hrvatski saborski spisi)*. Sv. 4, *Od godine 1578. do godine 1608., dodatak od 1573.-1605*. Zagrebiae: Academia scientarum et artium Slavorum meridionalium, 1917.
- Temišvarski 2004:** Osman-aga Temišvarski. *Autobiografija Osman-age Temišvarskog*. Ur. i prev. Ekrem Čaušević. Zagreb: Srednja Europa, 2004.
- Trankvil 1983:** Trankvil Andronik Dalmatinac. „Govor Trankvila Andronika Dalmatinca Nijemcima o poduzimanju rata protiv Turaka.“ U *Govori protiv Turaka*, ur. Vedran Gligo, 227-255. Split: Logos, 1983.
- Tuberon 2001:** Ludovik Crijević Tuberon. *Komentari o mojem vremenu*. Preveo Vlado Rezar. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001.
- Urlić 1913:** Urlić, Šime. „Brat zamijenio brata u turskom sužanjstvu g. 1654.-5.“ *Vjesnik Kr. Hrvatsko-slavonskog-dalmatinskoga zemaljskog arkiva* 15 (1913): 215-220.

Vrančić 2018: Vrančić, Antun. *Carigradska pisma Antuna Vrančića*. Prev. i ured. Zrinka Blažević i Anđelko Vlašić. Zagreb, Istanbul: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2018.

Literatura

Adamček 1980: Adamček, Josip. *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*. Zagreb: JAZU, Liber, 1980.

Ágoston 2000: Ágoston, Gábor. „The Costs of the Ottoman Fortress-System in Hungary in the Sixteenth and Seventeenth Centuries.” U *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, ur. Géza Dávid, Pál Fodor, 195-228. Leiden, Boston: Brill, 2000.

Ágoston 2012: Ágoston, Gábor. „Defending and administering the frontier: The case of Ottoman Hungary.” U *The Ottoman World*, ur. Christine Woodhead, 220-236. Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge, 2012.

Ágoston 2019: Ágoston, Gábor. „Ottoman and Habsburg Military Affairs in the age of Süleyman the Magnificent.” U *The Battle for Central Europe*, ur. Pál Fodor, 287-307. Leiden, New York: Brill, 2019.

Andrić 1999: Andrić, Stanko. *Čudesna svetog Ivana Kapistrana*. Slavonski Brod, Osijek: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Matica hrvatska Osijek, 1999.

Andrić 2018: Andrić, Stanko. „Šuma Garavica i „ničija zemlja“ na slavonsko-turskom pograničju u 16. i 17. stoljeću.” U *Slavonske šume kroz povijest*, ur. Dinko Župan, Robert Skenderović, 61-117. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2018.

Angyal 1961: Angyal, Andreas. *Die Slawische Barockwelt*. Leipzig: VEB E.A. Seeman Buch- und Kunstverlag, 1961.

Arbatsky 1962: Arbatsky, Yury G. „Traits of Humanitas heroica in the extreme North of the USSR.” *Slavic and East-European Studies* 7/1-2 (1962): 93-97.

Bali 2014: Bali, Tomislav. *Slavonski meandar: prostor i pojam Slavonije u XIII. stoljeću*. Zagreb: Srednja Europa, 2014.

Banović 2015: Banović, Branko. *The Montenegrin Warrior Tradition*. Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2015.

Barnes 2001: Barnes, Barry. „Practice as collective action.” U *Practice Turn in Contemporary Theory*, ur. Theodore R. Schatzki, Karin Knorr Cetina, Eike von Savigny, 25-36. London, New York: Routledge, 2001.

Barth 1969: Barth, Fredrik. „Introduction.” U *Ethnic Groups and Boundaries – The Social Organization of Culture Difference*, ur. Fredrik Barth, 9-39. Boston: Little, Brown and Company, 1969.

Bauck i Maier 2015: Bauck, Sönke, Thomas Maier. „Entangled History.” *InterAmerican Wiki: Terms - Concepts – Critical Perspectives (Center for InterAmerican Studies – Universität Bielefeld)*. <https://uni-bielefeld.de/einrichtungen/cias/wiki/e/entangled-history.xml> (pristup 29. svibnja 2022).

Baud i Schendel 1997: Baud, Michiel, Willem van Schendel. „Toward a Comparative History of Borderlands.” *Journal of World History* 8/2 (1997): 211-242.

- Blagec 2011:** Blagec, Ozren. „Hrvatski podbanovi i župani Zagrebačke i Križevačke županije od sredine 16. do sredine 18. stoljeća.“ *Cris* XIII/1 (2011): 300-318.
- Blažević 2011:** Blažević, Zrinka. „Historical Actor/Agency From A Praxeological Perspective.“ *Narodna umjetnost* 48/1 (2011): 55-64.
- Blažević 2014a:** Blažević, Zrinka. *Prevođenje povijesti. Teorijski obrati i suvremena historijska znanost*. Zagreb: Srednja Europa, 2014.
- Blažević 2014b:** Blažević, Zrinka. „Triplex Confinium – Liminal Spaces of Transculturation and Hybridization in the Early Modern Period.“ U *Die Erschliessung des Raumes. Konstruktion, Imagination und Darstellung von Raemen und Grenzen im Barockzeitalter*, ur. Karin Friedrich, 741-756. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2014.
- Blažević 2017:** Blažević, Zrinka. „Istraživanje vojnokrajiške povijesti iz perspektive 'studija granice': mogućnosti i ograničenja.“ U *Franz Vaniček i vojnokrajiška historiografija*, ur. Robert Skenderović i Stanko Andrić, 59-74. Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2017.
- Blažević i Kušter 2020:** Blažević, Zrinka, Tihana Kušter. „Historija isprepletanja danas: teorijska polazišta i istraživačke perspektive.“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 52/1 (2020): 15-36.
- Bogović 1993:** Bogović, Mile. *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji: za vrijeme mletačke vladavine*, 2. izd. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Školska knjiga, 1993.
- Bracewell 1997:** Bracewell, Catherine Wendy. *Senjski uskoci*. Prev. Nenad Popović, Mario Rossini. Zagreb: Barbat, 1997.
- Bracewell 2000:** Bracewell, Catherine Wendy. „Frontier Blood-brotherhood and the Triplex Confinium.“ U *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium*, ur. Drago Rokсандić, Nataša Štefanec, 29-45. Budimpešta: CEU, 2000.
- Bracewell 2006:** Bracewell, Catherine Wendy. „The Historiography of the Triplex Confinium: Conflict and Community on a Triple Frontier, 16th-18th centuries.“ U *Frontiers and the Writing of History, 1500-1850*, ur. Steven G. Ellis, Raingard Esser, 211-227. Hannover, Laatzen: Wehrhahn Verlag, 2006.
- Brendecke 2015:** Brendecke, Arndt. „Von Postulaten zu Praktiken. Eine Einführung.“ U *Praktiken der Frühen Neuzeit. Akteure, Handlungen, Artefakte*, ur. Arndt Brendecke, 13-20. Köln, Weimar, Beč: Böhlau Verlag, 2015.
- Brodman 1986:** Brodman, James William. *Ransoming Captives in Crusader Spain: The Order of Merced on the Christian-Islamic Frontier*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1986. Korištena digitalna verzija knjige, objavljena 1998. godine, dostupna na: <https://libro.uca.edu/rc/captives.htm> (pristup 22. travnja 2022).
- Brodman 2011:** Brodman, James William. „Captives or Prisoners: Society and Obligation in Medieval Iberia.“ *Anuario de Historia de la Iglesia* 20 (2011): 201-219.
- Brummett 2009:** Brummett, Palmira. „The Fortress: Defining and Mapping the Ottoman Frontier in the Sixteenth and Seventeenth Centuries.“ U *The Frontiers of the Ottoman World*, ur. A.C.S. Peacock, 31-55. Oxford, New York: Oxford University Press, 2009.
- Buczynski 2004:** Buczynski, Alexander. „Zajedno na granici između dvaju velikih carstava (16.-18.st.)“ U *Hrvatsko-mađarski odnosi 1102. – 1918.*, ur. Milan Kruhek, 125-135. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2004.

- Budak 2007:** Budak, Neven. *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*. Zagreb: Leykam International, 2007.
- Budak 2021:** Budak, Neven. *Na dnu društvene ljestvice – robovi i služinčad na istočnoj jadranskoj obali*. Zagreb: Leykam International, 2021.
- Csergheő 1887:** Csergheő, Géza von. „Die erloschenen freiherrlichen Linien des Hauses Jurisic.“ U *Ungarische Revue*, sv. 4-5, ur. Paul Hunfalvy, Gustav Heinrich, 368-383, 454-470. Budimpešta: Friedrich Kilian, K. ung. universitats- buchhandlung, 1887. Dostupno online na: https://archive.org/details/bub_gb_TTAVAAAAYAAJ (pristup 23. kolovoza 2022).
- Csukovits 2007:** Csukovits, Enikő. „Miraculous Escapes from Ottoman Captivity.“ U *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth–Early Eighteenth Centuries)*, ur. Géza Dávid, Pál Fodor, 1-18. Leiden, Boston: Brill, 2007.
- Dabinović 1990:** Dabinović, Antun. *Hrvatska državna i pravna povijest: s reprodukcijama najvažnijih dokumenata i slikama*, pretisak izdanja iz 1940. god. Zagreb: Matica hrvatska, 1990.
- Dávid i Fodor 2000:** Dávid, Géza, Pál Fodor. „Introduction.“ U *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, ur. Géza Dávid, Pál Fodor, XI-XXVII. Leiden: Brill, 2000.
- Delfiner 2021:** Delfiner, Henry. „Nikola Jurišić, 1490-1543, vojnik diplomat.“ Preveo i bilješkama popratio Filip Šimunjak. *Pro tempore* 16 (2021): 181-226.
- Dobronić 1991:** Dobronić, Lelja. *Biskupski i kaptolski Zagreb*. Zagreb: Školska knjiga, 1991.
- Dobronić 1992:** Dobronić, Lelja. *Slobodni i kraljevski grad Zagreb*. Zagreb: Školska knjiga, 1992.
- Đurđev, Grafenauer i Tadić 1959:** Đurđev, Branislav, Bogo Grafenauer, Jorjo Tadić, ur. *Historija naroda Jugoslavije*. Sv. 2. Zagreb: Školska knjiga, 1959.
- Ebel 2008:** Ebel, Kathryn A. „Representations of the Frontier in Ottoman Town Views of the Sixteenth Century.“ *Imago Mundi* 60/1 (2008): 1-22.
- Fisher 1999:** Fisher, Alan. *A Precarious Balance: Conflict, Trade, and Diplomacy on the Russian-Ottoman Frontier*. Istanbul: The Isis Press, 1999.
- Fleet 2004:** Fleet, Kate. *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State – The Merchants of Genoa and Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Fodor 1996:** Fodor, Pál. „Adatok a magyarországi török rabszedésrol“ [„Podatci o osmanskom odvođenju zarobljenika iz Ugarske“]. *Hadtörténelmi Közlemények* 109/4 (1996): 133-142.
- Fodor 2007:** Fodor, Pál. „Introduction.“ U *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth–Early Eighteenth Centuries)*, ur. Géza Dávid, Pál Fodor, XI-XX. Leiden, Boston: Brill, 2007.
- Friedman 2002:** Friedman, Yvonne. *Encounter between Enemies – Captivity and Ransom in the Latin Kingdom of Jerusalem*. Leiden: Brill, 2002.
- Füssel 2015:** Füssel, Marian. „Praxeologische Perspektiven in der Frühneuzeitforschung.“ U *Praktiken der Frühen Neuzeit. Akteure, Handlungen, Artefakte*, ur. Arndt Brendecke, 21-33. Köln, Weimar, Beč: Böhlau Verlag, 2015.
- Gesemann 1943:** Gesemann, Gerhard. *Heroische Lebensform: zur Literatur und Wesenskunde der balkanischen Patriarchalität*. Berlin: Wiking Verlag, 1943.
- Goldstein i Grgin 2008:** Goldstein, Ivo, Borislav Grgin. *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*. Zagreb: Novi Liber, 2008.

- Grgin 2005:** Grgin, Borislav. „Hrvatska između srednjovjekovnih dinastija 1437 – 1526.“ *Historijski zbornik* 58 (2005): 53-60.
- Grgin 2022:** Grgin, Borislav. „The Ottoman-Croatian Border at the End of Middle Ages.“ U *Life on the Ottoman Border – Essays in Honour of Nenad Moačanin*, ur. Vjeran Kursar, 267-276. Zagreb: FF press, 2022.
- Gunjača 1978:** Gunjača, Stjepan. „„Gvozd“ u ratovima Arpadovaca u Hrvatskoj potkraj XI stoljeća.“ U *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, sv. 4, 99-204. Zagreb: Školska knjiga, 1978.
- Haasis i Rieske 2015:** Haasis, Lucas, Constantin Rieske. „Historische Praxeologie. Zur Einführung.“ U *Historische Praxeologie – Dimensionen vergangenen Handelns*, ur. Lucas Haasis, Constantin Rieske, 7-54. Paderborn: Ferdinand Schöningh GmbH & Co, 2015.
- Hazai 1964:** Hazai, György. „Eine türkische Urkunde zur Geschichte der ungarisch-türkischen Beziehungen im XV. Jh.“ U *Monumenta et Studia Turcologica – Ausgewählte Schriften von György Hazai*, ur. Barbara Kellner-Heinkele, Simone-Christiane Raschmann, Claus Schönig, Gerd Winkelhane, Peter Zieme, 528-533 (u pretisku zadržana i originalna paginacija). Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2012. Originalno izašlo u: *Ural-Altäische Jahrbücher* 36 (1964): 336-339.
- Hazai 1965:** Hazai, György. „Urkunde des Friedensvertrages zwischen König Matthias Corvinus und dem türkischen Sultan 1488.“ U *Monumenta et Studia Turcologica – Ausgewählte Schriften von György Hazai*, ur. Barbara Kellner-Heinkele, Simone-Christiane Raschmann, Claus Schönig, Gerd Winkelhane, Peter Zieme, 534-540 (u pretisku zadržana i originalna paginacija). Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2012. Originalno izašlo u: *Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung: Wolfgang Steinitz zum 60. Geburtstag am 28. Februar 1965 dargebracht*, ur. Alexander V. Isačenko, Wilhelm Wissmann, Hermann Strobach, 141-147. Berlin: Akademie, 1965.
- Hazai 1976:** Hazai, György. „Zur Rolle des Serbischen im Verkehr des Osmanischen Reiches mit Osteuropa im 15.-16. Jahrhundert.“ U *Monumenta et Studia Turcologica – Ausgewählte Schriften von György Hazai*, ur. Barbara Kellner-Heinkele, Simone-Christiane Raschmann, Claus Schönig, Gerd Winkelhane, Peter Zieme, 541-549 (u pretisku zadržana i originalna paginacija). Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2012. Originalno izašlo u: *Ural-Altäische Jahrbücher* 48 (1976): 82-88.
- Hazai 1986:** Hazai, György. „Eine Urkunde Zur Geschichte des Ungarisch-Türkischen Grenzgebiets (Ende des 15. Jahrhunderts).“ U *Monumenta et Studia Turcologica – Ausgewählte Schriften von György Hazai*, ur. Barbara Kellner-Heinkele, Simone-Christiane Raschmann, Claus Schönig, Gerd Winkelhane, Peter Zieme, 560-567 (u pretisku zadržana i originalna paginacija). Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2012. Originalno izašlo u: *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 70 (1986): 125-134.
- Hegyí 2007:** Hegyi, Klára. „Freed Slaves as Soldiers in the Ottoman Fortresses in Hungary.“ U *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth–Early Eighteenth Centuries)*, ur. Géza Dávid, Pál Fodor, 85-91. Leiden, Boston: Brill, 2007.
- Hegyí 2018:** Hegyi, Klára. *The Ottoman Military Organization in Hungary – Fortresses, Fortress Garrisons and Finances*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2018.
- Herkov 1987:** Herkov, Zlatko. *Povijest zagrebačke trgovine*. Zagreb, Samobor: JAZU, 1987.
- Hillebrandt 2015:** Hillebrandt, Frank. „Vergangene Praktiken. Wege zu ihrer Identifikation.“ U *Praktiken der Frühen Neuzeit. Akteure, Handlungen, Artefakte*, ur. Arndt Brendecke, 34-45. Köln, Weimar, Beč: Böhlau Verlag, 2015.

- Holjevac i Moačanin 2007:** Holjevac, Željko, Nenad Moačanin. *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranome novom vijeku*. Zagreb: Leykam International, 2007.
- Horvat 1994:** Horvat, Rudolf. *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*. Zagreb: AGM, 1994.
- Hozjan 2021:** Hozjan, Andrej. „Gute Botschaft ist halbe Victori. Špijonaža in kontraobveščevalno delovanje na Slavonski vojni Krajini v 16. stoletju.“ U *Vojna krajina u suvremenoj historiografiji*, ur. Drago Roksandić i Vedran Muić, 125-160. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije, FF press, 2021.
- Hrvatska enciklopedija, s.v. „burggraf,“ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=10240> (pristup 28. travnja 2022).
- Hrvatska enciklopedija, s.v. „kaštelan,“ <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30786> (pristup 28. travnja 2022).
- Hrvatski biografski leksikon, s.v. „Erdödy,“ <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5717> (pristup 28. travnja 2022).
- Hrvatski biografski leksikon, s.v. „Keglević,“ <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=198> (pristup 25. travnja 2022).
- İnalçık 1989:** İnalçık, Halil. „The Ottoman Turks and the Crusades 1451–1522.“ U *A History of the Crusades, VI: The Impact of the Crusades on Europe*, ur. Kenneth M. Setton, 311-353. Madison: University of Wisconsin, 1989
- Jenkins 2008:** Jenkins, Keith. *Promišljanje historije*. Prevela Snježana Koren. Zagreb: Srednja Europa, 2008.
- Jurin Starčević 2012:** Jurin Starčević, Kornelija. „Osmanski krajiški prostor: rat i društvo u jadransko-dinarskom zaleđu u 16. i 17. stoljeću.“ Ph.D. diss, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012.
- Jurković 2003:** Jurković, Ivan. „Klasifikacija hrvatskih raseljenika za trajanja osmanske ugroze (od 1463. do 1593.).“ *Migracijske i etničke teme* 9/2-3 (2003): 147-174.
- Jurković 2005:** Jurković, Ivan. „Prozopografska analiza 'teštamenta' gospe Jeleni, sestri pokojnoga kneza Petra Kružića.“ U *Raukarov zbornik – Zbornik u čast Tomislava Raukara*, ur. Neven Budak, 381-419. Zagreb: FF Press, 2005.
- Jurković 2019:** Jurković, Ivan. „Vojni ustroj i obrana Kraljevstva: Cito. Cito. Cito. Citissime!“ U *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja. Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, ur. Marija Karbić, 115-135. Zagreb: Matica hrvatska, 2019.
- Kaiser i Calafat 2014:** Kaiser, Wolfgang, Guillaume Calafat. „The Economy of Ransoming in the Early Modern Mediterranean.“ U *Religion and Trade: Cross-Cultural Exchanges in World History, 1000-1900*, ur. Francesca Trivellato, Leor Halevi, Catia Antunes, 108-130. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Kancijan 1984:** Kancijan, Antun. „Traganje za podrijetlom imena sela ludbreške Podravine.“ *Podravski zbornik* 10 (1984): 246-256.
- Kaser 1997:** Kaser, Karl. *Slobodan seljak i vojnik: povojačenje agrarnog društva u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini (1535.-1881.)*. Sv. 1, *Rana krajiška društva (1545-1754)*. Preveo Josip Brkić. Zagreb: Naprijed, 1997.

- Kelenik 2000:** Kelenik, József. „The Military Revolution in Hungary.“ U *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe – The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, ur. Pál Fodor, Geza David, 117-159. Leiden, Boston, Köln: Brill, 2000.
- Klaić 1904:** Klaić, Vjekoslav. „'Indagines' i 'Portae' u Hrvatskoj i Slavoniji.“ *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva* 7 (1904): 1-9.
- Klaić 1988:** Klaić, Vjekoslav. *Povijest Hrvata*. Sv. 5, *Četvrto doba: Vladanje kraljeva iz porodice Habsburga (1527-1740)*. Zagreb: Matica hrvatska, 1988.
- Klaužer 2015:** Klaužer, Vedran. „Ustrojstvo i djelovanje Senjske kapetanije od njezina osnutka do organizacije Vojne krajine po vrhovnom zapovjedniku Ivanu Lenkoviću (1469.-1563).“ Ph.D. diss., Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2015.
- Kolar-Dimitrijević 2013:** Kolar-Dimitrijević, Mira. *Povijest novca u Hrvatskoj – od 1527. do 1941. godine*. Zagreb: Hrvatska narodna banka, 2013.
- Kolossov 2005:** Kolossov, Vladimir. „Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches.“ *Geopolitics* 10/4 (2005): 606-632.
- Korić 2017:** Korić, Elma. „Stepen izučenosti rubnog pojasa osmanskog serhata u Bosni naspram habsburških vojnih krajina Hrvatske i Slavonske na temelju osmanskih izvora do kraja 16. stoljeća u dosadašnjoj bosansko-hercegovačkoj historiografiji.“ U *Franz Vaniček i vojnokrajiška historiografija*, ur. Robert Skenderović i Stanko Andrić, 103-120. Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2017.
- Kreševljaković 1991:** Kreševljaković, Hamdija. *Izabrana djela I – Kapetanije u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: IP „Veselin Masleša“, 1991.
- Krmpotić 1997:** Krmpotić, Ljudevit, ur. *Izvjestaji o utvrđivanju granica hrvatskog kraljevstva od 16. do 18. stoljeća*. Hannover, Karlobag, Čakovec: Nakladni zavod Hrvatski zapisnik, 1997.
- Kruhek 1984:** Kruhek, Milan. „Stvaranje i utvrđivanje obrambene granice na Kupi u toku XVI i XVII stoljeća.“ U *Vojna krajina: povijesni pregled, historiografija, rasprave*, ur. Dragutin Pavličević, 215-257. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1984.
- Kruhek 1995:** Kruhek, Milan. *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*. Zagreb: Institut za suvremenu povijest, 1995.
- Kubinyi 2000:** Kubinyi, András. „The Battle of Szávaszentdemeter-Nagyolaszi (1523). Ottoman Advance and Hungarian Defence on the Eve of Mohács.“ U *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, ur. Géza Dávid, Pál Fodor, 71-115. Leiden, Boston, Köln: Brill, 2000.
- Kumorovitz 1983:** Kumorovitz, Bernát. „I. Lajos királyunk 1375. évi havasalföldi hadjárata (és "török") háborúja“ [„Vojni pohodi kralja Ludovika I. u Vlaškom (i „turskom“) ratu 1375. godine“]. *Szazadok* 117 (1983): 919-982. Dostupno online na: <http://real-j.mtak.hu/13733/> (pristup 3. travanja 2022).
- Kurelić 2019:** Kurelić, Josip. „Austrija.“ U *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja. Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, ur. Marija Karbić, 545-561. Zagreb: Matica hrvatska, 2019.
- Kursar 2013:** Kursar, Vjeran. „Being an Ottoman Vlach: On Vlach Identity(ies), Role and Status in Western Parts of the Ottoman Balkans (15th-18th Centuries).“ *Journal of the Centar for Ottoman Studies – Ankara University* 24/34 (2013): 115-161.

- Kus-Nikolajev 1960:** Kus-Nikolajev, Mirko. „Über die soziologischen Grundlagen der montenegrinischen humanitas heroica.“ *Zeitschrift für Ethnologie* 85/1 (1960): 40-43.
- Lopašić 1890:** Lopašić, Radoslav. *Bihać i Bihaćka Krajina: mjestopisne i poviestne crtice*. Zagreb: Matica hrvatska, 1890.
- Magina 2017:** Magina, Adrian. „In the hands of the Turks – Captives from southern Hungary in the Ottoman Empire (14-16th centuries).“ U *State and society in the Balkans before and after establishment of Ottoman rule*, ur. Srđan Rudić, Selim Aslantaş, 65-77. Beograd: The Institute of History Belgrade, Yunus Emre Enstitüsü, 2017.
- Margetić 1990:** Margetić, Lujo. „Cetinski sabori u 1527.“ *Senjski zbornik* 17/1 (1990): 35-44.
- Martinez 1994:** Martínez, Oscar J. *Border People – Life and Society in the U.S.-Mexico Borderlands*. Tucson, London: The University of Arizona Press, 1994.
- Matar 2021:** Matar, Nabil. *Mediterranean Captivity through Arab Eyes, 1517-1798*. Leiden, Boston: Brill, 2021.
- Mayhew 2008:** Mayhew, Tea. *Dalmatia between Ottoman and Venetian rule: Contado di Zara 1645-1718*. Rim: Viella, 2008.
- Miljanov Popović 1901:** Miljanov Popović, Marko. *Primjeri čojstva i junaštva*. Beograd: s.n., 1901. Dostupno online na: https://www.montenegrina.net/pages/pages1/knjizevnost/primjeri_cojstva_i_junastva.htm (pristup 1. srpnja 2022).
- Miljić 2020:** Miljić, Marijan Mašo. „Albanci u Primjerima čojstva i junaštva Marka Miljanova.“ *Matica* 82 (2020): 175-187.
- Moačanin 1964:** Moačanin, Fedor. „O nekim problemima iz historije Vojne krajine, I: (povodom rasprave dr. Miše Semjana, Istorija krajišnika i kućne zadruga u ratnoj državi).“ *Historijski zbornik* 17 (1964): 327-357.
- Moačanin 2003:** Moačanin, Nenad. „Turska vojna krajina u hrvatskim zemljama: prolegomena za 16. i 17. stoljeće.“ U *Hereditas rerum croaticarum ad honorem Mirko Valentić*, ur. Alexander Buczynski, Mirko Valentić, 85-91. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003.
- Moačanin 2016a:** Moačanin, Fedor. „Osnovni problemi obrane Hrvatske u 16. stoljeću.“ U *Fedor Moačanin: Radovi iz povijesti Vojne krajine*, ur. Nataša Štefanec, 202-212. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 2017.
- Moačanin 2016b:** Moačanin, Fedor. „Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787.“ U *Fedor Moačanin: Radovi iz povijesti Vojne krajine*, ur. Nataša Štefanec, 139-193. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 2017.
- Moačanin 2016c:** Moačanin, Fedor. „Organizacijske strukture Vojne krajine do sredine 18. st.“ U *Fedor Moačanin: Radovi iz povijesti Vojne krajine*, ur. Nataša Štefanec, 193-202. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 2016.
- Moačanin 2019:** Moačanin, Nenad. „The Ottoman Conquest and Establishment in Croatia and Slavonia.“ U *The Battle for Central Europe: The Siege of Szigetvár and the Death of Süleyman the Magnificent and Nicholas Zrinyi (1566)*, ur. Pal Fodor, 277-286. Leiden, Boston: Brill, 2019.
- Nakaš 2011:** Nakaš, Lejla, ur. i prev. *Bosanska ćirilčna pisma*. Sarajevo: Forum Bosnae, 2011.
- Nakaš 2014:** Nakaš, Lejla. „Hrvatsko-bosanska ćirilčna korespondencija 16. i 17. stoljeća.“ *Filologija* 62 (2014): 161-182.

- Nezirović 2004a:** Nezirović, Muhamed. „Značaj krajišničkih pisama za bošnjačku kulturu.“ U *Krajišnička pisma*, ur. i prir. Muhamed Nezirović, 5-33. Sarajevo: BZK Preporod, 2004.
- Nezirović 2004b:** Nezirović, Muhamed, ur. i prir. *Krajišnička pisma*. Sarajevo: BZK Preporod, 2004.
- Nógrády 2007:** Nógrády, Árpád. „A List of Ransom for Ottoman Captives Imprisoned in Croatian Castles (1492).“ U *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth–Early Eighteenth Centuries)*, ur. Géza Dávid, Pál Fodor, 27-34. Leiden, Boston: Brill, 2007.
- Norton 2007:** Norton, Claire. „Nationalism and the Re-Invention of Early-Modern Identities in the Ottoman-Habsburg Borderlands.“ *Ethnologia Balkanica* 11 (2007): 79-101.
- Ostrogorski 2006:** Ostrogorski, Georgije. *Povijest Bizanta 324 – 1453*, 2. izd. Preveli Marina i Kiril Miladinov. Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga, 2006.
- Pálffy 2000:** Pálffy, Géza. „The Origins and Development of the Border Defence System against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century).“ U *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, ur. Géza Dávid, Pál Fodor, 3-69. Leiden, Boston, Köln: Brill, 2000.
- Pálffy 2002:** Pálffy, Géza. „The Border Defense System in Hungary in the Sixteenth and Seventeenth Centuries.“ U *A Millennium of Hungarian Military History*, ur. Béla Király, László Veszprémy, 111-135. New York: Social Science Monographs, Brooklyn College Press, Columbia University Press, 2002.
- Pálffy 2005:** Pálffy, Géza. „Jedan od temeljnih izvora hrvatske povijesti: pozivnica zajedničkog Hrvatsko-Slavonskog Sabora iz 1558. godine.“ *Zbornik Odsjeka za povijest znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 23 (2005): 47-61.
- Pálffy 2007:** Pálffy, Géza. „Ransom slavery along the Ottoman-Hungarian frontier in the sixteenth and seventeenth centuries.“ U *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth–Early Eighteenth Centuries)*, ur. Géza Dávid, Pál Fodor, 35-83. Leiden, Boston: Brill, 2007.
- Pálffy 2009a:** Pálffy, Géza. „The Bulwark and Larder of Central Europe (1526–1711).“ U *On the Stage of Europe. The millennial contribution of Hungary to the idea of European Community*, ur. Ernő Marosi, 100-124. Budapest; Research Institute for Art History of the Hungarian Academy of Sciences, Balassi Kiadó, 2009.
- Pálffy 2009b:** Pálffy, Géza. *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*. Boulder, Colorado, New Jersey, New York: Social Science Monographs–Wayne, Center for Hungarian Studies and Publications, Columbia University Press, 2009.
- Pálffy 2012:** Pálffy, Géza. „The Habsburg Defense System in Hungary Against the Ottomans in the Sixteenth Century: A Catalyst of Military Development in Central Europe.“ U *Warfare in Eastern Europe, 1500-1800*, ur. Brian J. Davies, 35-61. Leiden, Boston: Brill, 2012.
- Pálffy 2021:** Pálffy, Géza. „Obrana Habsburške Monarhije od Turaka u Ugarskoj te Hrvatskoj i Slavoniji u 16. stoljeću.“ Preveo Drago Roksandić. U *Vojna krajina u suvremenoj historiografiji*, ur. Drago Roksandić, Vedran Muić, 96-123. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije, FF press, 2021.
- Pálosfalvi 2004:** Pálosfalvi, Tamás. „Slavonski banovi u 15. stoljeću.“ U *Hrvatsko-mađarski odnosi 1102. – 1918.*, ur. Milan Kruhek, 45-51. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2004.

- Pears 1923:** Pears, Edwin. „The Ottoman Turks to the fall of Constantinople.” U *The Cambridge Medieval History*, sv. 4, *The Eastern Roman Empire (717 – 1453)*, ur. J. R. Tanner, C. W. Previté-Orton, Z. N. Brooke, 653-706. Cambridge: Cambridge University Press, 1923.
- Peričić 1989:** Peričić, Šime. „Vojna krajina u Dalmaciji.“ U *Vojna krajina u jugoslavenskim zemljama u novom veku do Karlovačkog mira 1699.*, ur. Vasa Čubrilović, 169-215. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1989.
- Petrić 2018:** Petrić, Hrvoje. „O 'ničijoj zemlji' između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva (primjer međurječja Save i Drave).“ *Zbornik Janković 3* (2018): 32-52.
- Pichler 2003:** Pichler, Robert. „Gewohnheitsrecht.“ U *Historische Anthropologie im südöstlichen Europa*, ur. Siegfried Gruber, Robert Pichler, Karl Kaser, 293-316. Köln, Weimar, Beč: Böhlau Verlag, 2003.
- Prlender 1991:** Prlender, Ivica. „Sporazum u Tati 1426. godine i Žigmundovi obrambeni sustavi.” *Historijski zbornik* 44/1 (1991): 23-41.
- Raukar 2004:** Raukar, Tomislav. „Hrvatska u dinastičkoj zajednici s Ugarskom 1102 – 1526. godine.” U *Hrvatsko-mađarski odnosi 1102. – 1918.*, ur. Milan Kruhek, 27-37. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2004.
- Rizvić 1976:** Rizvić, Muhsin. „Pisma muslimanskih krajišnika pisana bosančicom od XVI do sredine XIX stoljeća.“ *Godišnjak Instituta za izučavanje jugoslavenskih književnosti V* (1976): 217-264.
- Rodseth i Parker 2005:** Rodseth, Lars, Bradley J. Parker. „Introduction: Theoretical Considerations in the Study of Frontiers.“ U *Untaming the Frontier in Anthropology, Archaeology, and History*, ur. Lars Rodseth, Bradley J. Parker, 3-23. Tucson: The University of Arizona Press, 2005.
- Roksandić 2000:** Roksandić, Drago. „Stojan Janković in the Morean War, or of Uskoks, Slaves and Subjects.“ U *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium*, ur. Drago Roksandić, Nataša Štefanec, 239-288. Budimpešta: Central European University, 2000.
- Roksandić 2003:** Roksandić, Drago. *Triplex Confinium – ili o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500-1800*. Zagreb: Barbat, 2003.
- Rothenberg 1960:** Rothenberg, Gunther E. „The Origins of the Austrian Military Frontier in Croatia and Alleged Treaty of 22 December 1522.“ *The Slavonic and East European Review* 38/91 (1960): 493-498.
- Rotman 2012:** Rotman, Youval. „Captif ou Esclave ? Entre marché d’esclaves et marché de captifs en Méditerranée médiévale.“ U *Les esclavages en Méditerranée: Espaces et dynamiques économiques*, ur. Fabienne P. Guillén, Salah Trabelsi, 25-46. Madrid: Casa de Velázquez, 2012. Dostupno online na: <https://books.openedition.org/cvz/1121> (pristup 17. srpnja 2022).
- Salihović 2019:** Salihović, Davor. „The Process of Bordering at the Late Fifteenth-Century Hungarian-Ottoman Frontier.“ *History in Flux* 1/1 (2019): 93-120.
- Schatzki 2001:** Schatzki, Theodore R. „Introduction: Practice theory.“ U *Practice Turn in Contemporary Theory*, ur. Theodore R. Schatzki, Karin Knorr Cetina, Eike von Savigny, 10-23. London, New York: Routledge, 2001.
- Seng 1996:** Seng, Yvonne J. „Fugitives and Factotums: Slavery in Early Sixteenth-Century Istanbul.“ *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 39/2 (1996): 136-169.
- Slukan-Alticić 2003:** Slukan-Alticić, Mirela. *Povijesna kartografija: kartografski izvori u povijesnim znanostima*. Samobor: Meridijani, 2003.

- Smičiklas 1879:** Smičiklas, Tadija. *Poviest Hrvatska. Sv. 2, Od godine 1526-1848.* Zagreb: K. Albrecht, 1879.
- Stanić 2017:** Stanić, Damir. „Ambivalentna lojalnost na Hrvatskoj krajini u 16. stoljeću.“ U *Franz Vaniček i vojnokrajiska historiografija*, ur. Robert Skenderović i Stanko Andrić, 121-142. Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2017.
- Stanić 2020:** Stanić, Damir. „Bihać kao sjedište Bihaćke kapetanije i slobodni kraljevski grad.“ Ph.D.diss., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2020.
- Stein 2009:** Stein, Mark. „Military Service and Material Gain on the Ottoman–Habsburg Frontier.“ U *The Frontiers of the Ottoman World*, ur. A.C.S. Peacock, 455-468. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Stojanović 1995:** Stojanović, Trajan. *Balkanska civilizacija.* Prevela Ivana Đorđević. Beograd: Centar za geopolitiku, 1995.
- Sugar 1971:** Sugar, Peter F. „The Ottoman ‘Professional Prisoner’ on the Western Borders of the Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries.” *Etudes Balkaniques* 7/3 (1971): 82-91.
- Sugar 1996:** Sugar, Petar F. *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804*, 3. izd. Seattle, London: University of Washington Press, 1997.
- Szakály 1979:** Szakály, Ferenc. „Phases of Turco-Hungarian Warfare before the Battle of Mohács (1365-1526).“ *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 33 (1979): 65-111.
- Szakály 1982:** Szakály, Ferenc. „The Hungarian-Croatian Border Defense System and its Collapse“. U *From Hunyadi to Rákóczi: war and society in late medieval and early modern Hungary*, ur. János M. Bak, Béla K. Király, 141-158. Brooklyn: Brooklyn College Press, Columbia University Press, 1982.
- Szakály 2007:** Szakály, Ferenc. „The Ransom of Ali Bey of Koppány: The Impact of Capturing Slaves on Trade in Ottoman Hungary.“ U *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth–Early Eighteenth Centuries)*, ur. Géza Dávid, Pál Fodor, 93-114. Leiden, Boston: Brill, 2007.
- Šabanović 1951:** Šabanović, Hazim. „Natpis na nadgrobnim spomenicima Malkoč-bega i njegova sina, Džafer-bega.“ *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslavenskih naroda pod turskom vladavinom* 2 (1951): 249-257.
- Šarić 2007:** Šarić, Marko. „Inter-confessional Relations and (In)tolerance among the Vlachs (16th-17th Centuries).“ U *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium – Approaching the “Other” on the Borderlands: Eastern Adriatic and beyond 1500-1800*, ur. Egidio Ivetic, Drago Roksandić, 181-195. Padova: CLEUP sc, Libreria Editrice Università di Padova, 2007.
- Šarić 2010:** Šarić, Marko. „Vlasi na Tromedi: suživot u sukobima u graničnim društvima i kulturama Morlakije (16.-17. stoljeće).“ Ph.D.diss., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010.
- Šarić 2017:** Šarić, Marko. „Višegraničje i modeli kulturne povijesti: izazovi i perspektive kulturnopovijesnog istraživanja vojnih krajina u ranom novom vijeku.“ U *Franz Vaniček i vojnokrajiska historiografija*, ur. Robert Skenderović i Stanko Andrić, 39-58. Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2017.
- Šimunjak 2020:** Šimunjak, Filip. „Illa ego Sclavonia, ac unita Croatia tellus – složenost pojma „Slavonija“ u srednjem i ranome novom vijeku.“ *Pro tempore* 15 (2020): 43-74.

- Šimunjak 2021a:** Šimunjak, Filip. „Slavonska vojna krajina 1577. godine – prilog demografskom istraživanju krajiške vojske na prostoru Slavonije: unutarnje i vanjske migracije, imenska struktura i širenje hrvatskog identiteta.“ *Podravina* 40 (2021): 35-63.
- Šimunjak 2021b:** Šimunjak, Filip. „Koncept junaštva na Vojnoj krajini – primjer *Razgovora ugodnog naroda slovinskoga*.“ *Pro tempore* 16 (2021): 159-179.
- Štefanec 2001:** Štefanec, Nataša. *Heretik Njegova Veličanstva – povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovu rodu*. Zagreb: Barbat, 2001.
- Štefanec 2005:** Štefanec, Nataša. „Demographic Changes on the Habsburg-Ottoman Border in Slavonia, c. 1570-1640.“ U *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie: Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Wien, 22.-25. September 2004*, ur. Kurz von Marlene et al., 551-578. Beč, München: Oldenbourg, 2005.
- Štefanec 2011:** Štefanec, Nataša. *Država ili ne: ustroj Vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici*. Zagreb: Srednja Europa, 2011.
- Štefanec 2013:** Štefanec, Nataša. „Institutional Control of Violence: Imperial Peace and Local Wars on the Slavonian Border in the Second Half of the 16th Century.“ U *Frieden und Konfliktmanagement in interkulturellen Räumen. Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit*, ur. Arno Strohmeyer, Norbert Spannenger, 63-83. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2013.
- Štefanec 2014a:** Štefanec, Nataša. „Negotiating with the "Archenemy": The Ethics of the Croatian and Slavonian Nobility at the Christian-Ottoman Border.“ U *Türkenkriege und Adelskultur in Ostmitteleuropa vom 16.-18. Jahrhundert*, ur. Robert Born, Sabine Jagodzinski, 87-104. Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag, 2014.
- Štefanec 2014b:** Štefanec, Nataša. „Osmanski zapovjednici i struktura osmanske i habsburške vojske na hrvatskom dijelu krajišta (prema špijunskim izvještajima iz 1570-ih).“ U *Ascendere historiam: Zbornik u čast Milana Kruheka*, ur. Marija Karbić et al., 209-227. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014.
- Štefanec 2017:** Štefanec, Nataša. „O istraživanju nasilja u vojnokrajiškom kontekstu.“ U *Franz Vaniček i vojnokrajiška historiografija*, ur. Robert Skenderović i Stanko Andrić, 75-94. Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2017.
- Štefanec 2021:** Štefanec, Nataša. „Od krajine do granice: hrvatski prostor i identitet u karti i riječi.“ U *Temelji Hrvatske*, ur. Vid Jakša Opačić, 162-167. Zagreb: Mozaik knjiga, 2021.
- Štefanec 2022:** Štefanec, Nataša. „Arms Race on the Habsburg-Ottoman Border in the 16th Century: Arsenal, Small Firearms, Artillery and Ammunition on the Croatian and Slavonian Military Border.“ U *Life on the Ottoman Border – Essays in Honor of Nenad Moačanin*, ur. Vjeran Kursar, 323-362. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, FF Press, 2022.
- Tägil 1977:** Tägil, Sven, ur. *Studying Boundary Conflicts*. Lund: Esselte Studium, 1977.
- Takáts 1915:** Takáts, Sándor. *Rajzok a török világból [Crtice iz turskog svijeta]*. Sv. 1. Budimpešta: Magyar Tudományos Akadémia, 1915. Dostupno online na: <https://digitalia.lib.pte.hu/hu/pub/takats-sandor-rajzok-a-torok-vilagbol-budapest-mta-1915-1-2962> (pristup 21. travnja 2022).
- Thiessen 2015:** Thiessen, Hillard von. „Gestaltungsspielräume und Handlungspraktiken frühneuzeitlicher Diplomaten.“ U *Praktiken der Frühen Neuzeit. Akteure, Handlungen, Artefakte*, ur. Arndt Brendecke, 199-209. Köln, Weimar, Beč: Böhlau Verlag, 2015.

- Tringli 2007:** Tringli, István. „Litigations for Ottoman Prisoners of War and The Siege of Buzsin (1481, 1522).“ U *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth–Early Eighteenth Centuries)*, ur. Géza Dávid, Pál Fodor, 19-26. Leiden, Boston: Brill, 2007.
- Turner 1921:** Turner, Frederick Jackson. „The Significance of the Frontier in American History.“ U *The Frontier in American History*, 1-38. New York: Henry Holt and Company, 1921. Dostupno online na: <https://www.gutenberg.org/files/22994/22994-h/22994-h.htm> (pristup 1. srpnja 2022).
- Vann 1996:** Vann, Theresa M. „The Matter of the Muslim Captives and the Town of Moya.“ *Mediterranean Studies* 6 (1996): 39-50.
- Vilfan 1989:** Vilfan, Sergij. „Počeci finansiranja Hrvatske i Primorske vojne krajine sa strane Koruške i Kranjske.“ U *Vojne krajine u jugoslovenskim zemljama u novom veku do Karlovačkog mira 1699*, ur. Vasa Čubrilović, 237-255. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1989.
- Vlašić 2017:** Vlašić, Anđelko. „Obitelj Zrinski u *Putopisu* Evlije Čelebija i usporedba s neosmanskim izvorima.“ *Povijesni prilozi* 52 (2017): 29-52.
- Voje 1969:** Voje, Ignacije. „Naseljavanje turskih zarobljenika u slovenačkim zemljama u XVI i XVII v.“ *Jugoslavenski historijski časopis* 8/4 (1969): 38-43.
- Vrandečić i Bertoša 2007:** Vrandečić, Josip, Miroslav Bertoša. *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*. Zagreb: Leykam International, 2007.
- Vuković 2021:** Vuković, Saša. „Turci kao globalna opasnost u govorima hrvatskih humanista pred papama od 1493. do 1526. godine.“ *Pro tempore* 16 (2021): 121-144.
- Wastl-Walter 2011:** Wastl-Walter, Doris, ur. *The Ashgate Research Companion to Border Studies*. Abingdon: Routledge, 2011.
- Wesel 1997:** Wesel, Uwe. *Geschichte des Rechts – Von den Frühformen bis zum Vertrag von Maastricht*. München: C.H. Beck, 1997.
- Wilson i Donnan 2012:** Wilson, Thomas M., Hastings Donnan. „Borders and Border Studies.“ U *A Companion to Border Studies*, ur. Thomas M. Wilson, Hastings Donnan, 1-25. Chichester: A John Wiley & Sons, Blackwell Publishing Ltd., 2012.
- Zlatar 1991:** Zlatar, Behija. „O sudbini ratnih zarobljenika u Sarajevu u XVI stoljeću.“ *Prilozi za orijentalnu filologiju* 40 (1991): 259-266.
- Zlatar 1996:** Zlatar, Behija. *Zlatno doba Sarajeva*. Sarajevo: Svjetlost, 1996.

Sažetak:

Odnosi između populacija koje su živjele na kršćanskom i muslimanskom pograničju bili su regulirani nizom običajno-pravnih praksi, a u ovome se radu rekonstruiraju one vezane uz otkupe, razmjene i zamjene zarobljenika između zaraćenih strana, kao i prakse pobratimstva te krajiškog dvoboja. Sačuvani izvori, osim što govore o samim praksama i periodu njihova formiranja i etabliranja, svjedoče i o nesretnim sudbinama običnih ljudi koji su, zahvaćeni ratnim zbivanjima, jedini spas vidjeti u praksama koje su otvarale mogućnost za ostvarivanje prekograničnog 'dijaloga'. Ne zanemarujući konfliktni karakter pograničja rad se primarno bavi aspektima suživota i tolerancije, a temeljem odrađene analize može se zaključiti da su obje zaraćene strane dijelile niz sličnosti zbog kojih ih možemo gledati i kao jedinstveno pogranično ili krajiško društvo. Polazeći tako od pretpostavki studija granice, među ostalim da granice iako razdvajaju ujedno i spajaju ljude, rekonstruirane običajno-pravne prakse smještaju se u širi vremensko-prostorni kontekst te se analizira njihovo značenje za razumijevanje habsburško-osmanskog pograničnog (krajiškog) društva.

Ključne riječi: Vojna krajina, običajno-pravne prakse, običajno pravo, 16. stoljeće, zarobljenici, pogoričje, granica, dvoboji, pobratimstvo, vira krajiška

Customary Law on the Military Border in the 16th Century

Abstract:

The populations living on the Christian-Muslim frontier maintained their relationships through a series of customary practices (or customary law). This thesis reconstructs the practices pertaining to ransom, exchange of prisoners between the warring parties, as well as blood brotherhood and dueling. The extant sources bear testimony to the grim fates of ordinary people who sought their way out of captivity: the described practices opened the possibility of cross-border dialogue. Without neglecting the many conflicts, this thesis focuses on the tolerance towards and coexistence between the warring parties. The analysis shows that combatants on both sides shared a number of traits, which allows us to characterize them as a single frontier community. Starting out from the assumption that borders both divide and unite people, this thesis situates customary practices in a wider historical context and assesses their significance for the study of the Ottoman-Habsburg (frontier) society.

Keywords: Military Frontier, customary practices, customary law, 16th century, captives, frontier, border, duels, blood brotherhood, *vira krajiška*